

СИМБОЛИЧКИ СУКОБИ ОКО ПРИЧЕШЋА У СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ ПАНДЕМИЈЕ

Милош Јовановић

СИМБОЛИЧКИ СУКОБИ ОКО ПРИЧЕШЋА У СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ ПАНДЕМИЈЕ

DOI: <https://doi.org/10.46630/spp.2022>

Координаторка издавачког центра
Доц. др Сања Игњатовић

Рецензенти:

др Предраг Цветичанин, ванредни професор Факултета уметности Универзитета у Нишу

др Данијела Гавриловић, редовна професорка Филозофског факултета Универзитета у Нишу

др Душан Ристић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду

др Драгољуб Ћорђевић, редовни професор Машинског факултета Универзитета у Нишу у пензији

Милош Јовановић

**СИМБОЛИЧКИ СУКОБИ
ОКО ПРИЧЕШЋА У СРБИЈИ
ЗА ВРЕМЕ ПАНДЕМИЈЕ**

Филозофски факултет у Нишу
2022.

Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и
технолошког развоја Републике Србије
(Уговор бр. 451-03-68/2022-14/200165).

У знак сећања на
Миодрага – Мићу Миленковића (1952 – 2014)
тихог наговарача на социологију сазнања

САДРЖАЈ

Предговор	9
1. Увод	10
2. Социо-културна позорница	11
3. Теорија борби око класификовања и разграничавања	19
4. О причешћу	22
5. След догађаја	23
6. Религиозност, поверење и задовољство радом институција	41
7. Методологија	47
8. Символички сукоби у заробљеном друштву	49
9. Тумачење сукоба	59
9.1 Увреде	62
9.2 Хумор	64
9.3 Зачаравање	71
9.4 Рашчаравање	84
9.5 Порицање и истрајавање у вери	89
9.6 Људска права	98
9.7 Завера	101
9.8 <i>Capo di tutti capi</i>	107
9.9 Знање	113
10. Закључак	120
11. Литература	124
12. Извори са интернета	135

ПРЕДГОВОР

Испрва замишљена као зборник више текстова, ова књига је требало да носи наслов *Истраживања из социологије сазнања*. Како је одмицало разматрање симболичких сукоба везаних за ритуал причешћа у време пандемије КОВИД-19, постало је јасно да та тема нуди обиље материјала и захтева анализу која би по обиму и сложености била довољна за посебну монографију.

Рад на прикупљеној грађи био је готово у потпуности интерпретативног карактера, ако се изузме поглавље где су анализирани квантитативни подаци који се односе на религиозност, поверење и задовољство радом институција добијени у анкетним истраживањима спроведеним у Србији током 2020. и 2021. године.

Важно је да се напомене да током писања ове књиге *није постојала намера* да она буде студија о томе која је од сукобљених страна у праву, односно која је од њих у поседу истине (а која у заблуди), *те не би требало да се чита у том кључу*. Ова књига се бави симболичким структурацијама стварности, где је „стварност“ схваћена у складу са Хусерловом¹ (Edmund Husserl), односно Шицовом (Alfred Schütz) опаском „да је значење наших искустава/доживљаја, а не онтолошка структура предмета/објеката, оно што конституише стварност“ (Schutz 1962: 230).²

Ако неке боље или савременије звучи: ова књига се бави дискурзивним конструкцијама симболичких структура и поредака. У вези са тим, још једна, не мање битна примедба која би требало да предупреди неке од могућих неспоразума: репрезентације света треба (аналитички) одвојити од онога што људи чине и како то чине у својим свакодневним животима. Текст који следи ће се бавити овим првим – представама „стварности“. Проналажење врсте односа и начина повезивања представа и конкретних делања и пракси било би предмет једног новог емпиријског истраживања. Оно би могло да буде наставак овде изложеног.

¹ „Сва су реална јединства ‘јединства смисла’“ (Husserl 2007: 125).

² „Предмет није ништа, наравно, све док нема значење и тако може да се на неки начин разликује, да се на неки начин третира, може да изазове одговор, може да послужи да укаже на нешто друго итд.“ (McHugh 1968: 50). Сви преводи навода са енглеског језика су ауторови, сем где је другачије наведено.

1. Увод

... друштвени свет не би био друштвени свет ако не би био подељен...
(Moscovici 2020: 6)

Стварност коју неко узима здраво за готово је другоме проблем, и обрнуто.
(Berger and Berger 1983: 8)

Основна идеја коју имам на уму је следећа: начин на који друштвени субјекти представљају друштвени свет део је објективне истине друштвеног света.
(Bourdieu 2018: 67)

Ова књига ће бити посвећена анализи и интерпретацији жучне дебате у јавности коју је подстакло организовање причешћа³ у време пандемије КОВИД-19⁴, односно снимак причешћивања у Саборној цркви у Новом Саду емитован 22. марта 2020. године на телевизији Н1 (након што је литургију директно преносио покрајински јавни медијски сервис – Радио телевизија Војводине⁵). Реакције је изазвало непоштовање епидемиолошких мера донетих дан раније⁶: „Како се види на снимку који је телевизији Н1 послао један од гледалаца, велики број грађана стајао је у реду испред цркве, а сви су се причешћивали истом кашичицом, упркос упозорењима и мерама које су донете како би се спречило ширење епидемије коронавируса. Служба је вршена само дан након што је поглавар Српске православне цркве патријарх Иринеј позвао свештенство да богослужења прилагоде одлукама Владе Србије, које између осталог подразумевају и забрану окупљања више од пет особа на једном месту.”⁷

3 Једна од хришћанских „светих тајни“ и најбитнији моменат православне литургије, при ком верници узимају хлеб и вино (односно „тело и крв Христову“), дарове за „ојачање и спасење душе“. Причешће или евхаристија, од грчког *εὐχαριστία* – благодарење, захвалност (Брија 1999: 129) – захвалност богу за све што је учинио у стварању, спасењу и прослављању света. Још се назива и: „свети“ или „часни дарови“, „дар над даровима“, „тело и крв Христова“; на енглеском: *Holy Communion* (буквално: свето заједништво/дељење/(са)учествовање; лат. *communio*; грч. *κοινωνία* – заједница) и *Lord's Supper* (вечера Господња). О обедном заједништву којим се „манифестује и продубљује братство“ видети: Бенвенист 2002: 46–47. О пореклу и смислу евхаристије из социолошког аспекта видети: Јеремић Молнар и Молнар 2017.

4 Назив болести COVID-19 је скраћеница од: Coronavirus disease 2019. Вирус који је узрокује се најчешће означава као корона, док му је пуни назив: *Тешки акутни респираторни синдром корона вирус 2 (severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 – SARS-CoV-2)*. Видети: World Health Organization 11. 2. 2020. (навод после интернет извора упућује на датум постављања садржаја онлајн; податак о датуму последње посете свих наведених сајтова су дати у листи интернет извора на крају књиге).

5 Видети: Radio-televizija Vojvodine 22. 3. 2020.

6 Видети: Лончар 21. 3. 2020.

7 Видети: N1 Beograd 22. 3. 2020.

Најпре ћемо покушати да скицирамо друштвени контекст и постојеће симболичке/културне поделе у Србији као „сцену“ на којој се дешавао врло интензиван сукоб⁸. Ово ће укључивати хронолошки приказ догађаја који су релевантни за тему и осврт на однос државе и цркве који је у великој мери дефинисао „маневарски простор“, садржај и стратегије дискурзивних борби. Затим ћемо спровести квалитативну анализу садржаја различитих медијских извештаја и повезаних коментара, саопштења државних и црквених званичника, садржаја твитова и интернет блогова, расправа на друштвеним мрежама, карикатура, мимова и другог доступног материјала. Наш целокупни подухват би требало да пружи одређени увид у једну од симболичких димензија процеса кроз који је пандемија КОВИД-19 постала друштвена стварност (Pfister 2020).⁹

Главни оквир ових разматрања чиниће Бурдијеова (Pierre Bourdieu) теорија борби око класификације (*classification struggles*), уз концептуализацију симболичких граница Мишел Ламон (Michèle Lamont) и сарадника.¹⁰

2. Социо-културна позорница

Друштво савремене Србије је дубоко подељено око питања која и каква култура може и треба да има статус легитимне – „вредне“, „истинске“ и „морално исправне“ културе. Сукоби око „правог“ погледа на свет добијају облик *културних ратова*¹¹ (*Culture Wars*). Проблеми, или у неолибералном новоговору

8, „[И]справна тумачења су немогућа без пружања значајних контекстуалних детаља изван самог дискурса (...) претходне информације су обично потребне да би се избегле грешке“ (Scheff 2005: 373). О круцијалном значају контекста за интерпретацију видети: Cicourel 1987.

9 О односу пандемије изазване корона вирусом и симболичког поретка друштва видети: Спасић 2021b. Иначе, социолози у Србији су (као и колеге у свету) брзо реаговали и понудили анализе различитих аспеката односа (међуутицаја) пандемије и друштва; видети свеске часописа *Социологија* 62(4) (2020); 64(2) (2022) и *Социолошки преглед* 54(3) (2020) – Тематски број *Друштво и COVID-19*.

10 Ослањали смо се и на: Веберов (Max Weber) појам *рашчаравања*, теоретисање *заробљеног друштва* Цветичанина, Близнаковског и Крстића, Бергер/Лукманов (Peter L. Berger & Thomas Luckmann) приступ *друштвене конструкције стварности*, расправу Питера Бергера о *хумору и комичном*, бављења Попера (Karl Popper), Бајфорда (Jovan Byford) и Ауперса (Stef Aupers) *теоријама завере* и тематизацију *здраворазумског знања* код Бурдијеа, те Дјуиа (John Dewey) и Герца (Clifford Geertz) у интерпретацији Срђана Продановића. Од велике користи при концептуализацији истраживања био је и зборник радова *Пандемија, друштво и симболички поредак: јавни дискурси у/о кризи изазваној пандемијом ковида 19* (Спасић 2021b), посебно проциљива анализа пракси Српске православне цркве током пандемије, где је ауторка користила културно социолошку оптику Џефрија Александера (Jeffrey C. Alexander) (Ресановић 2021).

11 *Culture War* је „превод“ немачког термина *Kulturkampf* (Јовановић и Крстић 2014: 265–266 фн. 4), који је коришћен за означавање сукоба канцелара Ота фон Бизмарка (Otto von Bismarck) и Папе Пија IX (Pio IX), који је трајао од 1872. до 1878. године, а био вођен око ограничавања утицаја Католичке цркве у Пруској. Влада је, на челу са Бизмарком, желела да у потпуности преузме контролу над образовањем, склапањем бракова, те да има утицај на црквена именовања/постављења. Појам *Kulturkampf* се везује за феномен клерикализма и користи се за описивање било којег сукоба између секуларне и религијске власти, али и борби између већих фракција, са дубоко супротстављеним вредностима и веровањима, унутар различитих друштвених група (пре свега државе и нације); видети: Clark and Kaiser 2003.

„изазови“, везани за: законску забрану физичког +кажњавања деце, легализацију хомосексуалних партнерстава, садржај наставних програма за основне и средње школе (посебно предмета из друштвено-хуманистичког корпуса), домен антидискриминационих закона, родну равноправност (а посебно употребу родно осетљивог језика), прихватљиво место у друштву и границе утицаја религијских организација итд. већ дуже време заузимају истакнута места у јавном простору.

Након више од двадесет година од пада ауторитарног режима у Србији „нема политичког, друштвеног и културног консензуса о кључним питањима као што су постјугословенски сукоби и ратни злочини, односи са Европском унијом и улога Српске православне цркве у политици“ (Omaljev 2013: 199). Оштра поларизација (политичких) позиција у многосталику је на ситуацију у Сједињеним Америчким Државама, коју је на упечатљив начин описао и анализирао Џејмс Дејвисон Хантер (Hunter 1991; Hunter and Wolfe 2006), који је вероватно и најзаслужнији за популаризацију већ поменуте синтагме „културних ратова“.¹²

Мноштво „српских подела“,¹³ уз неизбежна упрошћавања, сажимања и уопштавања, може да се сведе на идеалнотипску супротстављеност тзв. Прве и Друге Србије. Ова подела је достигла статус подразумеване (како у широј, тако и у стручној и научној јавности¹⁴), те „[г]оворити о ‘две Србије’ представља већ опште место“ (Спасић и Петровић 2012: 23).

„Подела води порекло са самог почетка деведесетих година, када је, док се распламсавао рат у бившој Југославији, а у Србији мање-више неприкосновено владао Слободан Милошевић, група интелектуалаца окупљена у нетом основани Београдски круг почела себе да назива ‘Другом Србијом’, исказујући своје противљење владајућој политици и владајућој идеолошко-културној парадигми. Године 1992. изашла је збирка говора одржаних на седмичним протестним окупљањима, која је својим насловом, Друга Србија, овековечила овај термин (...). Њоме се изражава жеља ‘Друге Србије’, која себе види као грађанску, космополитску, урбану и културну, противника рата и злочина, да се недвосмислено одвоји и дистанцира од ‘Прве Србије’ – националистичке, ауторитарне и примитивне, идентификоване с Милошевићевим режимом, која

12 Концепт културних ратова вероватно не би био толико познат да Хантер није истраживач из Америке, која користећи позицију хегемона, можда ненамеравано, заједно са различитим културним производима (у које спадају и достигнућа друштвено-хуманистичких наука) „извози“ своје културне ратове. Занимљиво би било истражити разлике у пријемчивости/ „расположености“ за „увоз“ културних ратова (као *ready-made* културних конфликта) у бившој Југославији и данашњим државама које су настале њеним распадом (релативна отвореност/ затвореност Југославије, њено место у блоковски подељеном свету, обим и садржина културне производње унутар ње, другачије политичко поље, али и [не]постојање интернета и других суперпроводљивих канала комуникације били би неки од фактора који би морали да буду узети у разматрање).

13 О њих чак двадесет, нажалост не тако духовито као у његовим познатим драмама, писао је Душан Ковачевић (2017).

14 За референце које чине „солидну базу академске литературе“ о „две Србије“ видети: Спасић и Петровић 2012: 24 фн. 2. Видети и: Spasić and Cvetičanin 2013; Petrović-Trifunović and Spasić 2014; Јовановић и Крстић 2014; Raković 2015; Russell-Omaljev 2016.

спроводи, подржава и оправдава злочине. За самоидентификацијом Друге Србије следило је и прихватање ових парних израза, заједно са мање-више конзистентним кругом њихових симболичких значења, и у широј јавности“ (Спасић и Петровић 2012: 23–24).

ПРВА СРБИЈА	ДРУГА СРБИЈА
традиционална	модерна
конзервативна / ауторитарна	либерална
колективистичка	индивидуалистичка
локална	глобална / космополитска
националистичка	грађанска
рурална	урбана
примитивна	културна

Табела 1: Главне карактеристике идеалних типова двеју сукобљених „Србија“

Бавећи се антинационализмом у Србији и Хрватској деведесетих година прошлог века, социјални антрополог Стеф Јансен (Stefaan Jansen) је дошао до сличне листе подвојености. Будући да је истраживао антинационалисте, могли бисмо да кажемо да је „списак“ особина „нас“ и „њих“ део имагинаријума *Друге Србије*:

ПРОЗАПАДНИ/ЕВРОПСКИ	БАЛКАНСКИ
образовани	неписмени
аутономни/индивидуалистички	конформистички/колективистички
родно равноправни	патријархални
толерантни	искључиви
мирољубиви	насилни
префињени	неотесани
хетерогени	хомогени
повезани (са светом)	изоловани
прихватају другости	ксенофобични
иду напред	стоје у месту

Табела 2: Хомологне дихотомије које делују у културном свету локалног космополитизма (Jansen 2009: 88; наслов табеле према: Spasić 2011: 283)

Треба нагласити да између две *Србије* није постојала „конститутивна симетрија“: „Прву Србију је, стварајући саму себе, створила Друга“ (Спасић и Петровић 2012: 38), и то као „не-валидну“ или „мање вредну“ опцију. Зато се јавила потреба за *Трећом Србијом*, односно *Трећим Србијама* – варијантама *Прве* које могу себе да прихвате, кроз позитивно вредновање онога што

Друга одбацује, кроз наративе „тражења отклона од екстрема“, „примерености данашњем времену“, „прихватања реалног стања“, „‘праве’ већинске Србије“, укратко: нешто „тачније, адекватније, ближе стварности“ (27), „боље, истинитије и поштеније од пређашње дихотомије“ (26). Отелотворење *Треће Србије* и њен „најнеоспорнији херој“ је познати тенисер Новак Ђоковић, који „шаље лепу слику Србије у свет“, који је „коначно нешто лепо што нам се догодило“ и „у себи спаја савременост и традицију, национално и глобално, патриотизам и космополитизам, ћирилицу и Вимблдон“ (27).

„Текућа расправа око Треће Србије може се читати и као само још једно непродуктивно ‘препуцавање’ (како се то у Србији воли рећи) старих непријатеља: једни се пресвукли, други се престројили, трећи се посвађали, четврти намигују... а све заправо остаје исто.“ (Спасић и Петровић 2012: 39)

Прва, Друга, као и све варијанте *Треће Србије*, иако су првенствено појмовне метафоре и разрађени наративи, указују на постојање стварних, емпиријски ухватљивих групација које би представљале отелотворење манихејске поделе друштва, односно покушаја њеног превазилажења.

Са „Првом Србијом“ се, поред Српске православне цркве, најчешће повезују политичке странке Српски покрет Двери и Српска десница (обе настале из десно оријентисаних друштвених покрета), Српска странка Заветници, часописи и интернет-портали Нова српска политичка мисао, Печат, Погледи, Србин.инфо, Стање ствари и Српски националисти. Међу најагилнијим актерима културних ратова с друге стране су: Фонд за хуманитарно право, Жене у црном, Центар за културну деконтаминацију, Иницијатива младих за људска права, Хелсиншки одбор за људска права, интернет портали Пешчаник и Аутономија, дневни лист Данас, часопис Време и телевизија (и веб-портал) Н1 (некада је овде била и медијска кућа Б92).¹⁵

15 Ултрадесничарска организација „Наши“ је новембра 2012. године објавила списак „антисрпских невладиних организација“, где су уврстили: „Фонд за хуманитарно право, Хелсиншки одбор, Центар за културну деконтаминацију, Иницијатива младих за људска права, Жене у црном, Санџачки одбор за људска права, Грађанске иницијативе, неке од организација које промовишу права ЛГБТ популације, Амнести инетрнешнл – практично цео цивилни сектор који се од 90-их година наовамо борио за суочавање са прошлошћу, за равноправност свих грађана, за помирење у региону, а против против рата, национализма, фашизма, против промоције наслеђа из Милошевићевог времена и у двехиљадитим годинама“ (Mihajlović i Martinović 12. 11. 2012). Децембра исте године, „Наши“ су објавили листу антисрпских/издајничких медија, за које су тврдили да се финансирају „прљавим новцем албанске и хрватске мафије“, а на којој су се налазили: Б92, Пешчаник, Радио Слободна Европа, Блиц, Време, Глас Америке, Данас и Република (Nešić 3. 12. 2012). Две године касније, „Наши“ су направили листу „30 највећих србомрзаца и издајника међу јавним личностима“ чији је циљ био „указивање јавности на све оне који у друштвено-културном простору Србије некажњено шире говор мржње према српском народу и чине тешка кривична дела дискриминације и ширења верске, националне и етничке мржње и нетрпељивости, а никада до сада нису изведени пред лице правде“ (Србин.инфо 26. 3. 2014). Прављење листа непријатеља је одличан показатељ јачине културно-политичких подела и потребе за постављањем симболичких граница у савременој Србији.

Погрдни називи које једни другима упућују супротстављени табори¹⁶ у симболичким борбама су илустративни за карактер тих сукоба. Тако „првосрбијанци“ непријатеље сматрају „одроженим“ и „покондиреним“ издајницима свог народа, који се стиде његове традиције, помажу његовој „колонизацији“, „асимилацији“ и „обезличавању“ кроз порицање његове самосвојности и идентитета. Пежоративно их називају: „аутошовинистима“¹⁷, „другосрбијанцима“, „мондијалистима“, „глобалистима“, „грађанистима“, „самопорицачима“, „антисрбима“, „несрбима“, „случајним Србима“, „НАТО лобистима“, „мисионарском интелигенцијом“, „србомрсцима“, „домомрзитељима“, „неоуасташама“, „(криптокомунистичким) либералима“, „Латинкиним јатом“, „страним плаћеницима“, „изродима“, „проданим душама“, „демо(но)кратском бандом“, „србофобима“, „интелектуалцима из круга двојке“, „квазиелитом“, „људскоправашима“, „компрадорском кастом“, „култур-расистима“, „аутофашистима“...¹⁸

„Другосрбијанци“ им не остају дужни и узвраћају „комплиментима“ који наглашавају „ограниченост“, „примитивност“, „антимодерност“ и „паланачки дух“ и страх „националиста“ од свега што је „друго и другачије“ („Западно“, „европско“, „глобално/белосветско“). Неке од дерогаторних етикета које користе су: „шовинисти“, „нацоши“, „србомани“, „митомани“, „србенде“, „шешелјевци“, „православни фундаменталисти“, „србољупци“, „светосавци“, „богомолци“, „клерофашисти“, „примитивци“, „турбопатриоте“, „лажни родољуби“, „ратни хушкачи“, „бранитељи злочина“, „великосрбијанци“, „ћириличари“, „оријенталци“, „русофили“, „рускоколонаши“, „евроазијате“, „ксенофоби“...¹⁹

Још је на прелазу из XIX у XX век Јован Скерлић критички разматрао карактеристике „преовлађујућег национал-романтичарског менталитета“ и „каталогизовао“ његове „идоле“ који су предмет „култова“, као и њихове контрапункте:

16 Две Србије „нису две стране“, на неки начин уравнотежене као дискурзивни противници, или два таса на истој симболичкој ваги. Могло би се, штавише, рећи да овакво њихово свођење на заједнички именитељ – да су то два комплементарна 'екстрема' – већ по себи представља један стратешки потез у перформативном стварању предмета о којем се наводно само извештава. Рећи да насупрот Другој постоји нека Прва која јој је слика у огледалу, иде на дискурзивну руку онима који би да се од Прве дистанцирају али да задрже све што им је од ње драго“ (Спасић и Петровић 2012: 38).

17 Аутор ове синтагме је Зоран Ћирјаковић, политиколог, новинар и бивши предавач на Факултету за медије и комуникацију Универзитета Сингидунум. Он је изјавио да је овај израз сковао преиспитујући сопствене неприхватљиве ставове изнете деведесетих година у текстовима објављеним у америчком недељнику *Newsweek* (Istinomer 31. 3. 2001). Видети његову књигу *Откривање аутошовинизма: од појаве до појма* (в. Catena Mundi 17. 6. 2022).

18 Видети и: Kišjuhas 3. 1. 2021.

19 Видети и: Antoniћ 3. 10. 2008.

ИДОЛИ РОМАНТИЧАРСКИХ КУЛТОВА (свете вредности)	НЕПРИЈАТЕЉИ И СКРНАВИТЕЉИ СВЕТИХ ВРЕДНОСТИ (предмети романтичарског анатемисања, клетве и мржње)
српство	шићарџијска Европа и/или „азијска куга“
Словени	трули Запад
прост народ	одрођена виша класа
чисти Србин	
историјска прошлост, стара слава	беда садашњости
народна поезија	вештачка поезија
гусле	клавир
народни обичаји	туђи обичаји
отаџбина	свет
хајдуци	варошки трговци
Косово	
свежа српска култура	плеснива Западна цивилизација
Србенде	Готовани

Табела 3: Национал-романтичарске вредности и њихове супротности по Скерлићу
(преузето из: Гредел 2000: 187²⁰)

Искусвена истраживања сукоба око културе у Србији, спроведена уз коришћење бурдијеовског теоријско-методолошког приступа (Cvetičanin and Popescu 2011; Cvetičanin, Nedeljković, and Krstić 2012a, 2012b), изнедрила су нешто сложенији опис елемената, начина функционисања и структуралних сила које обликују *поље*²¹ културних *пракси*²².

Пре „културне мапе Србије“, конструисан је социјални простор²³,

20 Стјепан Гредел је табелу саставио на основу резултата истраживања Ивана Чоловића објављених у књизи *Политика симбола* (1997).

21 Поље је релативно аутономна сфера/конфигурација друштвених односа у којој су лоцирани дејственици и њихови друштвени положаји – друштвени контекст у коме се одвијају *праксе*. Положај сваког посебног дејственика је резултат међуделовања: посебних правила сваког поља, *хабитуса* дејственика (систем шема опажања, мишљења, вредновања и делања), количине и структуре *капитала* којима располажу (акумулираних економских, социјалних и културних ресурса – различитих форми друштвене моћи).

22 ‘Пракса’ је рутиниран тип понашања који се састоји од више елемената који су међусобно повезани: облика телесних активности, облика менталних активности, ‘ствари’ и њихове употребе, подразумеваних (background) знања у облику разумевања, вештина (know-how), емотивних стања и мотивација. Пракса – начин кувања, потрошње, рада, истраживања, бриге о себи и о другима итд. – сачињава ‘блок’ чије постојање нужно зависи од постојања и специфичне међуповезаности ових елемената и не може бити сведена на било који од ових појединачних елемената“ (Reckwitz 2002: 249–50).

23 „Друштвени простор представља модел просторне концепције друштвене структуре која, као што је случај са другим пољима, означава ‘квазиреалност’ која постоји независно од оних који се у њој налазе. Ова структура објективних позиција произлази из комбинације најважнијих моћи и ресурса у друштвеној формацији – економског капитала, културног капитала и друштвеног

користећи методолошки поступак *анализе вишеструког подударања/ мултиваријантне анализе кореспонденци (Multiple Correspondence Analysis)*.²⁴ Главни налази истраживања Цветичанина и сарадника били су следећи:

1. праксе друштвених актера нису насумичне, већ друштвено структуриране – одређене врсте стратегија и свакодневних пракси вероватније су у неким деловима друштвеног простора него у другим; 2. свакодневне праксе и ставови обликовани су укупним обимом ресурса (капитала) и врстама ресурса који су доступни друштвеним актерима, и 3. друштвене стратегије и праксе су релационе – успостављене су и дефинисане у односима сарадње и борбе са Другима – онима који су у друштвеном простору (поље друштвених класа) позиционирани у другим деловима простора (Cvetičanin, Nedeljković, and Krstić 2012b: 68).

Визуелизација образаца културних пракси приказана у *Графику 1* указује на изразиту супротстављеност две позиције које су, као што ћемо касније видети, фигурирале и у симболичком сукобу око причести.

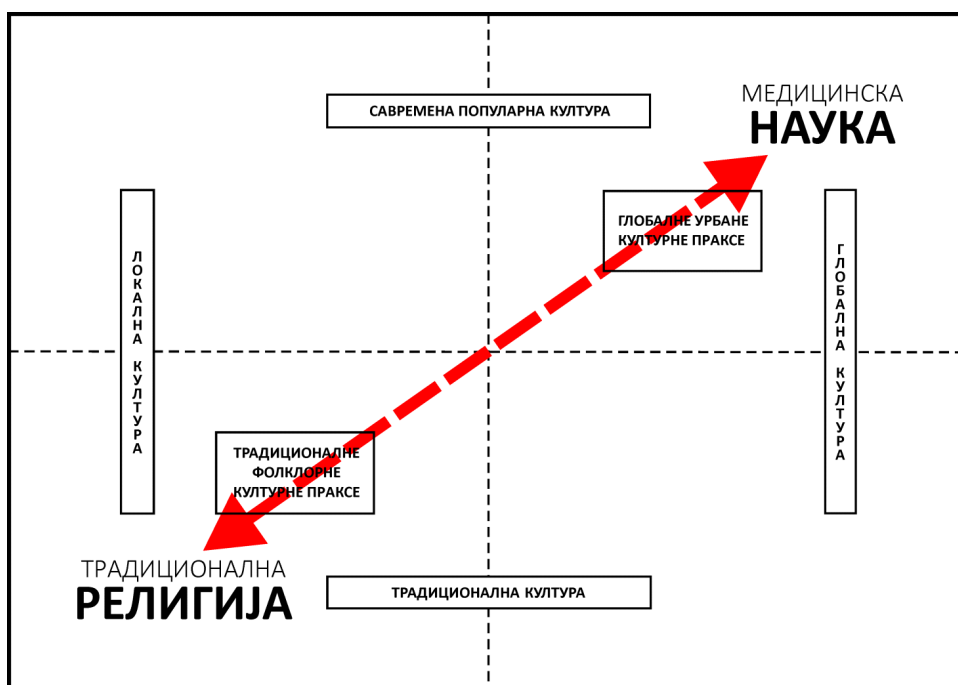

График 1: Поље културних пракси у Србији²⁵

капитала – и њихове еволуције кроз време" (Cvetičanin, Nedeljković, and Krstić 2012b: 53). Више о променама друштвене структуре у Србији од 1990. и „блокиране трансформације“, видети: Лазић 2011; Лазић и Цвејић 2019.

24 Видети: Greenacre and Blasius 2006; Le Roux and Rouanet 2010; Lebaron and Bonnet 2014; Hjellbrekke 2019, као и: Младеновић 2021.

25 Овај график је модификована верзија *Figure 1* из чланка "The art of making classes in Serbia: Another particular case of the possible" (Cvetičanin and Popescu 2011: 448). Изостављени су одређени типови културних пракси да би се нагласила супротстављеност полова локално-традиционалног и глобално-савременог.

Поље културних пракси у Србији структуришу три основне осе:

1. Централна оса чији су полови „глобална“ и „локална“ култура,
2. секундарна оса на чијим половима су „традиционална“ култура и „савремена популарна“ култура и
3. оса која прави разлику између омниворних и униворних културних пракси²⁶ (Cvetičanin, Nedeljković, and Krstić 2012c: 79).

Цветичанин и Попеску (Cvetičanin and Popescu 2011) су изнели (хипо)тезу да је у друштвима која су у једном тренутку била „позападњачена“/„вестернизована“, кроз колонизацију или преко активности сопствених елита (ово друго је био случај у Србији), надаље кроз историју била стално присутна напетост између „домаће“ и „стране“ културе. Она се последњих деценија манифестује као тензија између „локалне“ и „глобалне“ културе.

У Србији, идеалнотипски модел „локалне културе“ *пре свега* укључује „усвајање учења Српске православне цркве и учешће у црквеним ритуалима који се везују за важне животне догађаје (рођење, крштење, полазак у школу или завршетак образовања, ступање у брак, рођење детета и смрт)“ (Cvetičanin et al. 2021: 971 fn. 8). Идеални тип „локалне“ културе такође обухвата: „давање првенства локалном (ћириличном) писму; употребу локалних дијалеката; слављење славе; величање традиционалне народне културе; добро познавање српске средњовековне епске поезије; склоност традиционалној народној музици, новокомпонованој народној музици или турбо-фолк музици као омиљеним музичким жанровима; умеће плесања традиционалних кола и свирања (или слушања) традиционалних музичких инструмената: хармонике, виолине, трубе, гајди, фруле и кавала“ (*Ibid.*).

С друге стране, идеални тип „глобалне културе“ подразумева између осталог и „научни поглед на свет“, коме као алтернатива може да фигурира *спиритуалност Новог доба (New age spirituality)*. Као остали елементи се појављују: „познавање и коришћење страних језика; употреба стандардизоване варијанте српског језика („правилан“, „књижевни“ говор – М. Ј.); познавање историје и конвенција глобалне елитне и глобалне популарне културе; висок ниво писмености у области информационих технологија; културно учешће у глобалним облицима високе уметности, попут позоришта, класичне музике, балета и опере; или конзумирање производа глобалне популарне културе, као што су џез, блуз, рок, хип-хоп, техно; и способност свирања (или преферирања слушања) ‘буржоаских’ музичких инструмената, попут клавира, или савремених инструмената као што је електрична гитара. Важно је напоменути да локална култура не значи нужно плитку/простачку (lowbrow) културу, те да већа наклоњеност глобалној култури не подразумева увек космополитске ставове“ (Cvetičanin et al. 2021: 971 fn. 8).

Симболички сукоб око класификовања/идентификовања причести као лековитог и вишеструко корисног религијског ритуала, односно као ризичне праксе која може да угрози здравље, „згодно“ се надовезао на и уклопио у,

²⁶ Која је за тему ове књиге мање битна, те стога може бити занемарена.

горе описану, „слагалицу“ културних борби. Продубљујући супротстављености локалног и глобалног, те традиционалног и савременог, поменути сукоб је дао допринос овековечавању постојећих подела кроз рад на елаборацији и даљој „фортификацији“ граница између завађених позиција. Атмосфера несигурности и страха у време пандемије²⁷ је свакако додатно допринела даљој поларизацији и интензивирању конфликта.

3. Теорија борби око класификовања и разграничавања

Јер сукоб је неизбрисив елемент читавог културног живота. Могу да се промене средства којима се сукоб води, његов предмет, чак и његов основни смер и носиоци, али он сâм не може бити уклоњен.

(Weber 2012: 320)²⁸

Још су Диркем (Émile Durkheim) и Мос (Marcel Mauss) уочили да „класификовати не значи само правити групе – то значи и распоредити те групе у складу са веома нарочитим односима. (...) Свака класификација подразумева хијерархијски поредак чији нам модел не нуди ни свет чула ни наша свест“ (2008: 160)²⁹. Другим речима, хијерархија је производ друштвене динамике: „[п]ромене друштвених и историјских услова доводе до промене у особеностима симболичких система класификације“ (Крстић 2014: 285). Наравно, системи класификације врше повратни утицај на друштвени свет, те имплицитно (не увек лако уочљиво) обликују друштвене интеракције тако што истичу и (позитивно) вреднују један начин гледања на ствари, а „ућуткују“ другачији (и тако стварају предности за једне и патњу за друге; једни имају корист на рачун других) (Bowker and Star 1999).

Бурдије је усмерио посебну пажњу ка улози система класификације у успостављању друштвене стварности. Његов теоријски поглед на друштво почива на неколико претпоставки³⁰: 1) друштво је диференцирано по више линија тако да су друштвене поделе и хијерархије мултидимензионалне, 2) друштвени односи су увек односи моћи, и друштвене борбе се воде око изношења „валидних“ тврдњи о томе шта постоји, шта је „стварно“, 3) друштвени

27 „Током епидемија, јавни ред може бити доведен у питање на врло необичан начин док су друштва увучена у ванредан емоционални вртлог за који се чини да је, барем на неко време, ван било чије непосредне контроле“ (Strong 1990: 249).

28 Упоредити са (старијим) преводом: „Јер сукоб се не може искључити из културног живота. Могуће је промијенити своја средства, свој предмет, чак и своје основно усмјерење и ослоње, али њега није могуће уклонити“ (Weber 1982: 229).

29 „Карактер ствари је производ разума. Свака ствар се мора изоловати и постати изолована да би нешто била. Сатерујући сваку садржину света у чврсту одређеност и тако рећи окамењујући течну суштину, разум ствара разноликост света, јер свет не би био многостран без многих једностраности“ (Marx 1968: 278).

30 Видети: Spasić and Birešev 2012: 155.

односи су до сржи прожети сукобима³¹, 4) друштвене борбе се преносе из простора објективних односа у симболички простор, где се исцртавају границе између група и успоставља хијерархија путем и преко расподеле ресурса³², 5) симболички сукоби су управо манифестација борби за класификацију, које укључују и конфликте око тога који ће критеријум³³ вредновања и рангирања људи, капитала и пракси бити легитиман и суверен³⁴.

Борбе око класификације су, укратко, борбе „за сâмо право да се класификује“ (Spasić and Birešev 2012: 156). Они који поседују то право имају контролу над „производњом здравог разума“ и изградњом социјалне стварности:

„Дакле, друштвени свет је у исто време производ и улог неодвојивих когнитивних и политичких симболичких борби око знања и признања, у којима сваки или свака тежи не само наметању пробитачне представе себе (...) већ и моћи да наметне легитимне принципе конструкције друштвене стварности која највише одговара његовом или њеном друштвеном бићу (индивидуалном или колективном, кроз, нпр., сукобе око граница група) и акумулацији симболичког капитала признавања/признатости (recognition). Ове борбе се одвијају како у поретку свакодневне егзистенције, тако и у областима културне продукције, које, чак и ако нису усмерене искључиво ка овом циљу, попут политичког поља, доприносе производњи и наметању принципа конструкције и евалуације друштвене стварности.“ (Bourdieu 2000: 187)

Овде треба имати на уму један од увида класичне социологије сазнања: „снага“, односно моћ групе која представља „структуру уверљивости“ (structure of plausibility) одређеног система класификације – групе која „носи“ дати „принцип виђења и поделе“ (vision et division) – утиче на *степен видљивости* и *легитимности* тог система. Начин на који владајућа група класификује јесте владајући начин класификовања у друштву. Бурдије указује да је циљ симболичке борбе „да се промене групе и односи међу њима, да се промене њихове границе и хијерархије променом начина на који чланови група перципирају своју и друге групе“ (Bourdieu 2018: 88).

Као разрада Бурдијевог приступа борбама око класификације, почетком деведесетих година прошлог века, појавила се теорија канадске социолошкиње Мишел Ламон. Она се ослонила на, и даље разрадила, Бурдијеву поставку о прожетости културе, па и друштва у целини, односима моћи, као и његов постулат о централном значају класификација/категоризација за друштвени свет. Једна од њених замерки Бурдијеу је заснованост његове теорије само на истраживању друштва у Француској. Она је у књижи (која ће се показати веома утицајном) *Новац, морал и манири: култура француске и америчке више средње класе* (Lamont

31 И знање о томе нам „омогућава да доведемо у питање рад класификатора“ (Bourdieu 2018: 57).

32 И знање о томе нам „омогућава да доведемо у питање рад класификатора“ (Bourdieu 2018: 57).

33 „Реч ‘критеријум’ (‘criterion’) потиче од речи *криза* (crisis): подразумева доношење суд (passing a judgement)“ (Bourdieu 2018: 57).

34 „Оно што је у игри у борби око класификације јесте производња и наметање легитимног начина представљања друштвеног света, начина представљања друштвеног света који може да наметне свој ауторитет и тиме гарантује сопствену верификацију“ (Bourdieu 2018: 73–74).

1992), анализирајући податке добијене из интервјуа са „успешним“ људима из Француске и Америке, разматрала три критеријума (уместо Бурдијеова два) за вредновање и пратећу хијерархизацију људи: друштвено-економски успех, културну истанчаност и моралност. Поред додавања моралности као критеријума, Ламон је тврдила да наведени критеријум имају другачији степен утицаја на коначну хијерхију у Америци и Француској.

Након овог истраживања, развијала је „компаративну социологију вредновања“ (*“comparative sociology of valuation”*) као оквир у коме је поставила националне културне сцене/окружења једне насупрот других и сагледавала њихове сличности и разлике (Spasić n.d.: 5).

Међутим, за потребе овог истраживања најкориснији сегмент опуса Мишел Ламон су *симболичке границе* које је проучавала у сарадњи са Вириг Молнар (Lamont and Molnár 2002). Њих две су наглашавале значај симболичких граница за проучавање друштвене стратификације и других облика друштвене диференцијације. Симболичке границе су дефинисале као

„концептуалне разлике које су направили друштвени актери ради категоризације предмета, људи, пракси, чак и времена и простора. Оне су оруђа помоћу којих се појединци и групе боре и постижу сагласност око дефиниција стварности. Њихово испитивање омогућава нам да ухватимо (capture) динамичке димензије друштвених односа, док се групе такмиче у производњи, ширењу и институционализацији алтернативних система и принципа класификације. Симболичке границе такође раздвајају људе у групе и стварају осећај сродности и чланства у групи (...). Они су битан посредник путем кога људи стичу статус и монополизују ресурсе.“ (Lamont and Molnár 2002: 168)

Социологе интересује како се тачно „спроводи“ креирање и одржавање граница у друштву – помоћу којих се система типизација или резоновања о сличностима и разликама групе мобилишу да би дефинисале ко су (Lamont, Pendergrass, and Pachucki 2015: 853)³⁵. Слично идентитету, који нужно не одређује нечије чинове, али може да укаже на вероватније опције и обрасце понашања (видети: Јовановић 2016: 22), симболичке границе представљају „нужни, али не и довољни услов за стварање објективних граница у друштву“ (Lamont, Pendergrass, and Pachucki 2015: 854). Тек када се успостави довољно широка сагласност³⁶ о симболичким границама – „тек онда када су генерално прихваћене међу социјалним актерима“ (Крстић 2014: 275) или су подразумеване – оне постају чинилац друштвеног искључивања или одвајања, који ограничава и тиме обликује битне аспекте друштвених односа³⁷.

35 „Групе о којима овде говоримо не морају нужно бити ентитети састављени од појединаца ограничених на неки физички простор – насеље, град, покрајина или држава, нити групе које карактерише непосредан физички контакт њених чланова, већ могу бити замишљене заједнице људи омеђене симболичким границама и одређене посредним облицима комуницирања, на пример, виртуелном комуникацијом“ (Крстић 2014: 291).

36 „По чему смо ми –‘ми’: по ономе што имамо, или по ономе што немамо!“ (Миленковић 1992: 141).

37 „Границе доброг не могу да се успоставе осим кроз идентификацију опаког. Границе нормалног су дефинисане ненормалним“ (Strong 1990: 258).

Трудићемо се да покажемо како симболички сукоби око причешћа у Србији за време пандемије изграђују и подупиру већ поменуте (симболичке) поделе у друштву. Али најпре, неколико базичних информација о обреду причешћивања.

4. О причешћу

Православни хришћани евхаристију сматрају главном („тајном тајни“) или „врховном светом тајном, која води до истинског заједништва Бога и човечанства и служи као највиша тачка сједињења, ка којој циљају сви сакраменти (...) У литургијској форми, обреду, теологији и пракси, дакле, Евхаристија је у срцу православног богослужбеног живота“ (Steenberg 2011: 230; 234). Вршење овог обреда од стране самог свештеника – „тиха миса“ – „без присуства заједнице у православној цркви је потпуно искључено“ (Бенц 2004: 46). Нема причешћа без (са)учествовања верника (то би био „прекршај против братске љубави“)³⁸. „Смисао мистерије је сједињење земаљске и небеске заједнице приликом доласка Ускрслуга“ (Ibid.)

Игњатије Богоносац (Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος)³⁹ је хлеб којим се верници причешћују у „Посланици Ефесцима“ (20:2) назвао „леком бесмртности“ (φάρμακον ἀθανασίας)⁴⁰, и даље га описао као „предохрана да нећемо умрети, него свагда живети у Исусу Христу“.⁴¹

„[Л]ек живота, лек нетрулежности. То је нетрулежива и бесмртна храна човекова. Евхаристија се савршава да бисмо од ње јели. (...) И примајући телесно евхаристијске Дарове ми се најдубље сједињујемо са Христом, са Христом Богочовеком. (...) И за телесно-духовно биће, каквим је човек створен, нема другог пута и начина за сједињење са Богом, како је то открио сам Господ: *Ако не једете Тела Сина Човечијег и не пијете Крви Његове, немате живота у себи* (Јн 6, 53).“ (Перић 2019: 91–92)⁴²

38, Црква није само тамо где је Евхаристија и епископ, како је то врло разложно појаснио пергамски владика Јован Зизјулас, већ је тамо где је у Евхаристији, уз епископа и верни народ, царско свештенство (1. Петр. 2, 5), што је наглашавао и Зизјуласов велики претходник у евхаристијском богословљу – Николај Афанасјев. Делегатски систем Цркви напосто није својствен, нити се може изнудити, а ни оправдати наметнутим ванредним околностима, како мисле они који га предлажу. Целокупни живот Цркве јесте литургијски и саборни, незамислив без свенародног *Амин*.“ (видети: Пено 13. 4. 2020).

39 Познат и као Игњатије Антиохијски (Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας).

40 Видети: Promisao.com 22. 6. 2021. Није нам била доступна књига: Свети Игњатије Богоносац – *Посланице* (Београд: Академија Српске православне цркве за уметност и конзервацију, 2016).

41 Нешто другачији превод: „лек бесмртности и противотров због којег ми не би требало да умремо, већ да живимо заувек у Исусу Христу“ (Перић 2019: 91).

42 Григорије Ниски (Γρηγόριος Νύσσης) у 37. поглављу *Великог катихетског слова* евхаристију такође назива „леком“ који отклања штету коју је нанео „отров“ – грех (Grgur iz Nise 1982: 75): „И тако, пошто смо се ослободили онога што раздира нашу природу, неопходна нам је била твар која ће изнова сабрати наше нарушено биће; другим речима, требало је да унесемо противотров чијим ће се деловањем уклонити штета нанета нашем телу од отрова који је у њега

О причешћу, као светој тајни измирења и, посебно, исцељења пише и британски православни теолог Џон Ентони Мекгакин (John Anthony McGuckin): „Они који су болесни се снажно охрабрују да присуствују причешћу редовније него раније. *Црква то нуди као први корак ка излечењу, који треба предузети чак и пре него што помисли на звање лекара.* (...) Православни верују и осећају да их свако примање светих тајни уводи дубље у тајну Христа-живота (Christ-life), исцељује и обожава (deifies), штити њих и њихове домове од безбројних невоља.” (McGuckin 2008: 291; курзив М. Ј.)

Док је практично целокупну западну хришћанску теологију опседало давање одговора на питање „како елементи причешћа јесу или како су постали тело и крв Христова, источнохришћанство сетиме није бавило. (...) Православље једноставно потврђује да у Евхаристији примамо тело и крв Христову” (Payton 2007: 149)⁴³. Уз то, благотворно дејство причести је „условљено” неупитном вером:

„Онима који се са вером достојно причешћују, свето Причешће дарује отпуштење грехова и живот вечни и очување душе и тела, а онима који се са невером и недостојно причешћују, оно бива на осуду и казну, као што је и смрт Господња онима који верују постала живот и непропадивост на уживање вечнога блаженства, док је оним који нису поверовали и онима који су Господа убили на осуду и вечну казну. (...) Због тога, приступимо светом причешћу са страхом и чистом савешћу и непоколебивом вером, те ако не сумњамо биће нам у свему онако како верујемо.” (Јован Дамаскин 2006: 316)

5. След догађаја

Да бисмо даље појаснили друштвено-временски оквир у коме се дешавају симболички сукоби у вези причешћа, дајемо хронологију дешавања релевантних за ову тему, почев од појаве болести КОВИД-19 у Србији почетком марта 2020, а завршно са извештајем о инциденту из маја 2021. године (када су сукоби око причешћа већ били ван жиже јавности) у коме се, као повод за чин насиља, појављује тема причешћивања и употребе исте кашичице.

У неким случајевима биће дати нешто шири изводи из медијских извештаја да би се читаоцима пружио што је могуће информативнији увид у уоквиравања и репрезентације догађања.

6. март 2020.

■ Потврђен је први случај обољења од корона вируса у Србији⁴⁴

први ступио. Који је то противотров? Ништа друго до оно Тело које се показало јачим од смрти и које је постало начело живота” (Свети Григорије Ниски 2016: 339).

43 „И ништа више не знамо него да је Логос Божији истински и делатан и свесилан, док је начин недоступан испитивању” (Јован Дамаскин 2006: 316).

44 Видети: BBC News на српском 6. 3. 2020.

15. март 2020.

■ Проглашено је ванредно стање на територији Републике Србије⁴⁵

■ Председник Републике се састао са Патријархом

„Разговор са поглаваром СПЦ један је у низу данашњих састанака председника Републике, пре него што у 20 сати, како је најављено, саопшти које ће мере предузети, у складу са уставним овлашћењима, а у циљу сузбијања ширења корона вируса. (...)“

Данашњи низ састанака уследио је након што је Вучић синоћ примио процену Министарства одбране да ризици и претње поводом пандемије корона вируса захтевају доношење хитних мера из надлежности председника Србије.“⁴⁶

■ Патријарх Иринеј изјавио да ће СПЦ дати свој допринос у борби са КОВИД-19 и позвао вернике и грађане да слушају савете медицинских стручњака

„Ако се буде слушало шта кажу стручњаци онда ће то имати свог ефекта. И ми као Црква учинићемо све да нашем народу представимо страхоту коју може овај вирус да изазове (...) Живот је нешто највеће и најважније у нашем битисању. Тај дар божји морамо чувати. Ми ћемо се молити Богу, јер верујемо да молитва може много да помогне (...) Остаје да будемо дисциплиновани, да слушамо шта се предлаже. То је једини начин да се одупремо овом великом искушењу“⁴⁷

21. март 2020.

■ Министар здравља донео Наредбу о забрани окупљања више од пет лица на јавним местима у затвореном простору⁴⁸

■ Патријарх наложио да се црквене праксе саобразе одлукама Владе о забрани окупљања више од петоро лица на једном месту

„Наложено је и поштовање других превентивних мера за спречавање ширења корона вируса. (...) Иринеј је раније, као патријарх и ‘као грађанин старије животне доби’, позвао све да се придржавају мера које су прописали струка и државни органи.“⁴⁹

22. март 2020.

■ Појављује се снимак причешћивања грађана истом кашичицом у Саборној цркви у Новом Саду

45 Видети: Влада Републике Србије 15. 3. 2020.

46 Видети: Tanjug 15. 3. 2020.

47 Видети: М. Р. М. 15. 3. 2020.

48 Видети: Лончар 21. 3. 2020. Забрана се касније односила на окупљање више од два лица. Кретање је било ограничено сваког радног дана од 17, односно 18 до 5 сати ујутру, као и за цео викенд – што је значило да није било дозвољено долазити у цркву на литургију недељом ујутру.

49 Видети: Beta 21. 3. 2020. Видети и: Патријарх српски Иринеј 21. 3. 2020.

23. март 2020.

■ Синод СПЦ издаје Саопштење у коме реагује на критике („оркестрирану клеветничку хајку“) „из познатих антицрквених и антисрпских кругова“ због организовања причешћа

„Дотични грађани (не можемо, нажалост, да кажемо дотична господа) оптужују нас, наиме, што вернике причешћујемо из исте Чаше, на традиционални начин који се примењује ево већ две хиљаде година. То проглашавају кршењем обавезујућих инструкција државних власти, што је чиста лаж будући **да се држава не бави нити може да се бави садржајем и начином вршења свете Литургије и других црквених богослужења. То је искључиво ствар интерног или аутономног црквеног поретка и законодавства, које држава прихвата као валидно, легитимно и легално у јавноправној сфери.**

Нико се, уосталом, не причешћује принудно већ добровољно. **Неразумно је и крајње злонамерно очекивање оних који нити долазе у цркву нити се причешћују да ће сама Црква ускратити својим верницима оно што је за њу и за њих најважније и најсветије – свето Причешће.**“⁵⁰

■ Кризни штаб, односно доктор Предраг Кон коментарише организовање причести

„Причешће у хришћанству је изузетно значајно. Тешко ми је да говорим о томе. Потпуно је јасно које су мере прописане као ванредне мере, а то је да нема окупљања више од пет људи. То је једна ствар. С друге стране, годинама се прича о томе да ли то може бити начин преношења инфекције. **Никад се ту нећемо сложити и јасно је да ће сваки епидемиолог рећи да је то ризик.** Што се тиче неких покушаја, као што се види у Руској православној цркви да се утапа у алкохол нафора, то је један покушај. Ни то није довољно, али је у сваком случају неупоредиво боље него без ичега. Јасно је да очекујемо од Српска православна црква, па чак и њен патријарх јасно дају упутство свом свештенству и верницима“⁵¹

■ У неколико приградских насеља Београда и Крагујевца свештеници се боре против корона вируса тако што каде улице и свете водицу

„У Ритопеку, насељу у општини Гроцка, поп је на закаченој тракторској приколици решио да окади село, док је поред њега било још троје људи. (...) 'Јуче се десио скандал у Ритопеку. Свештеник је са својим помоћником ишао од куће до куће да свети водицу. Дошао је без заштитне маске и он и помоћник, пружао свима крст да га љубе, што је апсолутно неодговорно у овој ситуацији... Он крст није дезинфиковао, нити је прао руке. Није имао маску, а улазио је у домаћинства где су људи претежно преко 65 година' (...) У насељу Браће Јерковић, слика је била нешто другачија, али са истом поентом. Тамо је неколико свештених лица шетало по улици у мантијама, а звецкање кандила и молитвени говор могли су се чути дуж целе улице.

⁵⁰ Видети: Канцеларија Светог Архијерејског Синода 23. 3. 2020. (подебљани [bold] текст М. Ј.)

⁵¹ Видети: Telegraf.rs 23. 3. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

У селу Маршић, у Крагујевцу, поп се овога пута нашао у комбију, а како се може видети на снимку држао је тигањ из кога је горео тамјан.”⁵²

26. март 2020.

■ Доцент на Православном богословском факултету у Београду и свештеник Вукашин Милићевић објављује текст „Кашичица” у недељнику *Време*, где, између осталог, износи став о нетачности тврдње („она напосто не стоји”) да се нико никада није заразио коришћењем исте кашичице током причести

„Смисао причешћа је теолошке природе; када би оно што се дешава приликом евхаристије подразумевало некакву хемијску, биолошку или какву год трансформацију у натуралистичком смислу, имали бисмо посла са магијом, а не са вером и теологијом. Поред тога, причешћивање кашичицом нема ама баш никакве везе нити са теологијом, нити са смислом самог чина; оно се није појавило пре 2000 година, како стоји у саопштењу Светог архијерејског синода, већ дубоко у средњем веку (уосталом, довољно је погледати Нови завет и видети шта се тамо каже о ломљењу хлеба). Оно зато никако није ни изворни, нити једини начин причешћивања, а ни нешто што се не би могло променити (управо супротно, постоје канони, ни мање ни више него васељенских сабора, који препоручују сасвим другачији начин причешћивања). Уосталом, свештеници се ни до данас не причешћују кашичицом, а исто важи и за све остале вернике у ретким приликама када се литургије служе према старим обредним обрасцима који уопште не знају за кашичицу.”⁵³

■ Епископ бачки Иринеј издаје Саопштење у коме реагује на „наручене” „планске, координисане и клеветничке медијске кампање аутошовинистичких медија и група”, „нападе и харанге” и „нецрквене и јеретичке ставове” „неодговорних појединаца са богословским академским звањима”

„Без обзира на то да ли су у питању поједини професори или неко други, њихове нецрквене и јеретичке ставове непријатељи Цркве користе за нападе на јединство Цркве и за збуњивање верног народа. О текстовима и изјавама неодговорних назовитеолога требало би да се посебно огласе и надлежне црквене институције. Јер, ако неко јавно тврди да је Причешће ризик по здравље, за њега не би смело бити места у црквеној просвети јер, будући да је незнавен, не може бити учитељ другима, а по канонској акривији такав би морао и да буде искључен из црквене заједнице. (...) Ко има уши да чује, нека чује, а ко нема, нека слуша, гледа и чита **сорошевске медије!** По народној мудрости, свака птица своје јату лети.”⁵⁴

■ Присуство вируса код свештеника и епископа у Ваљеву

„Поуздан извор (...) каже да је 20-ак запослених у Заводу за јавно здравље, са одељења микробиологије и хемије, у кућној изолацији. Узрок свему је једна од запослених, код које је потврђен вирус, а која се заразила преко

⁵² Видети: М. V. 23. 3. 2020.

⁵³ Видети: Милићевић 26. 3. 2020.

⁵⁴ Видети: Канцеларија Епископа бачког 26. 3. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

зета, свештеника, који је присуствовао прослави једне приватне фирме, која је, у присуству 70-ак људи, одржана 29. фебруара, у угоститељском објекту у Лелићу, где је и чувени манастир, у коме су мошти Св. владике Николаја. (...) Упућени наводе да су други извор заразе свештена лица из Италије, која су почетком марта дошла у посету својој православној браћи. Незванично, присуство вируса је потврђено код десетак свештеника СПЦ, међу којима је и владика Милутин, који је активно учествовао у овим сусретима.”⁵⁵

27. март 2020.

■ Влада доноси *Закључак* којим се црквама и верским заједницама (необавезујући!) препоручује да верске обреде обављају без присуства верника и да се верски обреди приликом сахрањивања врше уз присуство малог броја људи уз поштовање свих превентивних мера које су прописане ради ефикасног сузбијања заразне болести и заштите живота и здравља људи⁵⁶

„За већинску цркву у Србији, Српску православну цркву, ово вероватно значи да верници више неће моћи да долазе на литургије ни у порте храмова, на отвореном, али до закључења овог издања никакво званично тумачење СПЦ није стигло.”⁵⁷

■ Док Српска православна црква обавезује свештенство да због потенцијалног ширења вируса корона поштују одлуке Владе Србије, поједини свештеници и даље врше освештавање домова пред Ускрс⁵⁸

28. март 2020.

■ Свештеници у Сурчину освећују улице тамјаном и светом водицом против корона вируса⁵⁹

29. март 2020.

■ Свештеник Вукашин Милићевић гостује у емисији Утисак недеље и коментарише причешћивање у контексту ризика од заражавања корона вирусом

55 Видети: Todorović 26. 3. 2020. Касније је из Епархије ваљевске демантовано да је било гостовања делегације из Италије: „После писања ‘Времена’, да је могуће да су и свештеници допринели ширењу вируса, јавила се Епархија ваљевска, која је потврдила да се владика Милутин, као и још два свештеника, налазе на клиници ‘Драгиша Мишовић’. Али, Епархија саопштава: Ширење короне се не може повезати са владиком, никаква делегација из Италије није боравила у Епархији. Најпре је, из врха власти, послата нетачна информација о томе да је један од узрока појаве вируса у Ваљеву скорашња посета једног свештеника из Италије Епархији. Никаква делегација, нити свештеник из Италије, у последње време није била у Епархији, а владика је све своје активности обављао пре увођења ванредног стања” (видети: Todorović 2. 4. 2020).

56 Видети: Брнабић 26. 3. 2020.

57 Видети: Чалија 28. 3. 2020.

58 Видети: Marković 27. 3. 2020.

59 Видети: <https://twitter.com/BalkanUtopia/status/1244022381607346176>

„У неким епархијама су то урадили, без контакта физичког, **без кашичице, без таквих ствари.** (...) **Не видим на који на начин то може било чију веру да доведе у питање? Ваљда може да је афирмише, јер показујемо да бринемо о другима, једни о другима и да показујемо шта нам је најважније као хришћанима, нама као заједници важна та литургија, јел’ тако, с друге стране важни су нам други због тога предузимамо све мере предострожности, чак и кад је та литургија у питању**“⁶⁰

30. март 2020.

■ Патријарх упућује допис Вукашину Милићевићу у коме га укорава због „непослушности“, забрањује му настаupaње у јавности, суспендује му свештеничке дужности и позива на црквени суд⁶¹

■ Епископ ваљевски Милутин умире од последица корона вируса, који је „добрио тако што је као вредни пастир ходио и служио у својој Епархији“⁶²

■ Полиција обилази београдске православне храмове ради контроле спровођења препоруке Владе да се због смањења ризика обреди обављају без присуства верника

„Поводом последње владине препоруке, од прошлог четвртка, Свети архијерејски синод СПЦ је пре два дана саопштио да се ‘верски обреди у верским објектима и на отвореном простору врше без присуства верника’.

На сајту СПЦ објављен је списак електронских медија који преносе литургије уживо, док је ситуација на терену, кад је реч о применама прописаним мера јуче била ‘шарена’ јер, наводно, сви храмови још нису званично добили синодски допис.

У управи београдске цркве светог апостола Марка на Ташмајдану Данасу је потврђено да је јуче на крају недељне литургије патрола МУП-а преко разгласа позвала групу од педесетак верника окупљених испред храма да се разиђу. (...) Полицијска патрола се појавила пред крај службе и позвала вернике да се разиђу.“⁶³

3. април 2020.

■ Група грађана „коленипреклоно“ упућује апел Патријарху да „одбрани право своје пастве на литургију“, наводећи стихове из Светог Писма (Лк. 22, 19; 1. Кор. 11, 26), уз молбу

„да државне власти упозорите да би према чл. 202. Устава Републике Србије свако ограничење слободе вероисповести било противуставно, пошто у условима ванредног стања слобода вероисповести ујемчена чл. 43. Устава има карактер апсолутног права. Упозорите државне власти да у условима ванредног стања не смеју злоупотребити ст. 4. чл. 43⁶⁴. Устава Републике

60 Видети: NOVA S 3. 4. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

61 Видети: Стање ствари 31. 3. 2020.

62 Видети: FoNet 30. 3. 2020.

63 Видети: Tasić 30. 3. 2020.

64 За правне расправе о уставности ограничења слободе вероисповести у ванредном стању у

Србије, који предвиђа да се изузетно законом могу прописати извесна ограничења слободе вероисповести. Ни тада се, сходно чл. 18. Устава, не сме утицати на суштину зајемченог права, тако што би се православни верници потпуно лишили права учешћа на богослужењу, а то се према чл. 202. Устава посебно не може учинити уредбама са законском снагом, које се доносе током ванредног стања.”⁶⁵

4. април 2020.

■ Хапшење верника отпадничке фракције цркве због кршења мера заштите у борби против корона вируса у условима ванредног стања

„Припадници МУП-а Србије ухапсили су данас хорепископа Епархије рашко-призренске у егзилу Наума (Мирковића), старешину катакомбалног манастира преподобног Јустина Ћелијског у Барајеву. (...) Према незваничним најавама, пријаве ће бити поднете и против осталих свештеномонаха који су служили литургију, али против њих ће се, наводно, водити ‘редован поступак’.

На литургији у манастиру у Барајеву било је (...) знатно више верника него што је дозвољено прописаним државним мерама, али је поштовано правило о држању размака.

Припадници МУП-а појавили су се испред манастира током литургије, али нису улазили у цркву. Извори (...) твде да су владици Науму оставили поруку да се јави у полицијску станицу где су га касније и ухапсили”⁶⁶

11. април 2020.

■ Патријарх позвао Вучића на своју славу, Лазареву Суботу, али Вучић одбио да „физички присуствује“:

„У овом тренутку наша је дужност и обавеза да сачувамо што више живота наших грађана. Надам се да ћете разумети да, због озбиљности ситуације, не можемо да будемо заједно овог важног дана.

Не можемо да будемо заједно физички, али духовно ћу, будите уверени, бити са Вама целим својим бићем.”⁶⁷

Србији видети: Милошевић 2020; Божић 2020.

65 Видети: Peticije.online 2. 4. 2020. Петиција има 5567 потписника. Истог дана, организација „Синдикат запослених полиције“ упутила је Саопштење/Молбу патријарху и свим епархијама СПЦ да се „изнађе решење да се у недељу 05. 04. 2020. одрже литургије како проповеда наша вера, где наводимо да се вером могу победити све недаће” (видети: Petković 3. 4. 2020). Иначе, као председник овог „нерепрезентативног” синдиката представља се „контроверзни” Дејан Ђукић, који је поднео „кривичне пријаве против директора свих основних и средњих школа у Београду тврдећи да угрожавају здравље и живот запослених и ученика школе. На терет им ставља да наводно противзаконито терају децу да носе заштитне маске” (видети: Борисављевић 21. 11. 2020). „Реч је о човеку са којим мало ко има контакт у полицији. Он се и не појављује на седницама са осталим синдикатима. Нажалост, користи ову ситуацију да скрене пажњу на себе и свој синдикат и бави се пословима који немају везе са полицијом. Притом, његов синдикат носи назив полицијски и тако само штети полицији. Очигледно је на наговор појединаца који су против ношења маске помислио да може да поднесе пријаву” (видети: Tašković 26. 11. 2020).

66 Видети: J. T. 4. 4. 2020.

67 Видети: Tanjug 11. 4. 2020.

13. април 2020.

■ Синод Српске православне цркве издаје Саопштење у коме је затражио од државног врха да одобри привремени прекид забране кретања на Ускрс и омогући верницима да присуствују литургији⁶⁸

14. април 2020

■ Председник најавио разговор са Патријархом, као и то да ће да „подржи лекаре“, а на молбу Синода оштро је реаговао епидемиолог и члан Кризног штаба Владе Србије др Предраг Кон, притом најављујући своје „повлачење“, док је „став струке“ о забрани свих окупљања и ризичних понашања потврдила чланица кризног штаба др Дарија Кисић Тепавчевић нагласивши да „ту нема никаквих компромиса“

„Уздам се у патријарха Иринеја и **молићу га, клечаћу пред њим**, да разуме оно што тражимо, не зато што смо бахати и осиони, већ зато што желимо да победи живот“, рекао је Вучић за Радио-телевизију Србије (...). Он је додао и да држави ‘не пада на памет да хапси владике и свештенство’. ‘То нам не пада на памет. А ако не уроде плодом (моје молбе патријарху) обавестићемо вас каква ће бити наша коначна одлука’ (...) **Предраг Кон рекао је да га је ‘дубоко погодила’ молба Синода СПЦ да се одобри привремени прекид забране кретања на Ускрс, како би православни хришћани који нису у самоизолацији могли да учествују на литургији. ‘Зато што то на неки начин негира све ово што је досадашњи покушај да се спасе живот, и схватајући да до те мере има неразумевања, ја сам заиста осетио потребу да треба да се склоним’**“⁶⁹

15. април 2020.

■ Председник и Патријарх издају заједничко Саопштење у коме се наводи да због епидемиолошке ситуације неће бити укидања забране кретања током трајања полицијског часа

„Његова светост патријарх Иринеј је приметио да су након саопштења Светог Синода многи, а неки чак и званични представници, давали непримерене изјаве стварајући необјективну медијску слику, која би могла да штети угледу српске цркве, као и српске државе, нетачно интерпретирајући намеру и цркве и државе. СПЦ је до сада поштовала и поштује прописане мере и препоруке Владе Републике Србије, а држава се старала да не доноси наредбе, већ најдобронамерније препоруке за добробит верника свих традиционалних цркава и верских заједница у Републици Србији.“⁷⁰

68 Видети: Канцеларија Светог Архијерејског Синода 13. 4. 2020.

69 Видети: Vučković 14. 4. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

70 Видети: Служба за сарадњу са медијима Председника Републике 15. 4. 2020.

■ Митрополија црногорско-приморска Српске православне цркве најавила је да ће ускршње литургије бити одржане без присуства верника (што би значило и без причешћивања)

„СПЦ у Црној Гори позвала је грађане да поштују упутства медицинске струке и **најавила да ће се народ причестити после Ускрса**. Како је саопштено, ускршње службе преносиће се путем црквених медија будући да нису добиле простор на Јавном сервису Црне Горе, како наводи Митрополија црногорско-приморска, јединој државној телевизији у региону која неће директно преносити ускршња богослужења.”⁷¹

16. април 2020.

■ Патријарх изјављује да црква „слуша струку“

„Црква слуша **‘мудре савете људи који познају ту материју и који су и позвани да нас упуте на начин како да се томе одупремо’**. ‘Један од тих начина у одупирању овом вирусу јесте избегавање комуникација, близине једни другима. **То нису измишљене ствари, већ доказане, тамо где није било обазривости и где није слушана наука, медицина, имамо јасне последице’** (...) **‘ми се трудимо да испуњавамо законе и литургије и обичаја колико је могуће, али, углавном имамо у виду оно што нам препоручују стручни људи по овом питању’**.

‘Бог је свуда и на сваком месту и свуда се можемо Богу молити. Први храм Божији је породица’, рекао је патријарх, наводећи да је сада можда прилика да ‘саберемо нашу породицу јер ништа није, као у ово време, у толикој мери угрожено, она је такорећи потпуно разбијена.’”⁷²

■ У Пожаревцу је, поред строге забране, у Саборној цркви одржана литургија за преко 70 верника. Због организовања причести најављено да ће „полиција у наредном периоду предузети законске мере“

„Причест је обављена из једне чаше и једне кашичице, након чега су свим верницима истим убрусом обрисана уста. (...) ‘Обавештавамо вас да смо свештеницима дали налог да се богослужење врши у цркви иза затворених

71 Видети: Radio Slobodna Evropa 15. 4. 2020. Активности званичника Српске православне цркве у Црној Гори су у великој мери обележене сукобом са до скоро владајућом Демократском партијом социјалиста и протестом, крајем 2019. године, против усвојеног *Закона о слободи вероисповести* (организовање протеста преузела је СПЦ, па су се они претворили у литије током 2020. године). Најспорнији део *Закона* садржао је одредбу по којој држава постаје власник свих верских објеката који су изграђени до децембра 1918. године, уколико верске заједнице не докажу власништво, као и одредбу по којој све верске заједнице да морају да се региструју. Једна од ствари која је изазвала изразито негативне реакције у Србији (заједничко Саопштење Председника и Патријарха) је био говор Мила Ђукановића у којем је најавио стварање, односно „обнављање самосталне Православне цркве у Црној Гори“ (независне од СПЦ). По свему судећи, овај спор је утицао је и на исход црногорских парламентарних избора у августу 2020. и пораз до тада владајуће ДПС Мила Ђукановића. Нова скупштинска већина, наклонена Српској православној цркви, је 29. децембра 2020. усвојила измене спорног Закона. Видети: BBC News на српском 29. 12. 2020.

72 Видети: Србин.Инфо/beta.rs 17. 4. 2020. (подељани текст М. Ј.)

врата, уз саслуживање појца и црквењака. Верницима смо, такође, то саопштили и упутили их да после службе могу долазити у цркву уз придржавање свих прописаних заштитних мера. Напомињемо да се Епархија браничевска, од почетка проглашења ванредног стања, придржавала свих прописаних мера Владе Републике Србије' – наводи се у саопштењу Епархије браничевске.⁷³

17. април 2020.

- У Нишу се окупио велики број верника у Цркви Светог Пантелејмона, без поштовања препоручених епидемиолошких мера⁷⁴

18. април 2020.

- У Ускршњој посланици Патријарх позвао верне да подрже напоре државних институција у борби против заразе и позвао их да учествују у литургији (без помињања причешћа)

„Нашавши се у оваквим невољама, морамо учинити све да себи и другима помогнемо, да разумемо и подржимо напоре и програме надлежних здравствених, санитарних и државних институција које улажу напоре како би нас заштитиле од заразе. Можда нам то тренутно тешко пада, али све што је на општу корист морамо прихватити и подржати, а себе и своје понашање томе подредити. Изнад свега, молимо се Господу Богу да нас избави од ове епидемије и сличних опасности! Молимо се Богу, учествујмо редовно и активно у светој Литургији, кајмо се за своје грехе и водимо рачуна о своме здрављу и здрављу других!”⁷⁵

19. април 2020.

- Ускршња литургија први пут служена без верника у Храму Светог Саве због полицијског часа који је уведен као мера у заштити од ширења епидемије корона вируса⁷⁶

- Верници искористили изузетак забране кретања током полицијског часа који важи за власнике паса, извели љубимце и потом отишли у цркву; полиција није интервенисала

„Током полицијског часа изузетак је направљен за грађане који имају кућне љубимце, па су могли да изађу између 8 и 10 часова. Репотери Инсајдера јављају да припадници полиције, иако су распоређени по главном граду, нису реаговали на окупљања испред цркава. Како је речено Инсајдеру у Служби за информисање МУП-а, немају повратну информацију да ли је реаговала

73 Видети: Д. Н. 16. 4. 2020.

74 Видети: Marković 17. 4. 2020.

75 Видети: Патријарх са свим архијерејима Српске Православне Цркве 18. 4. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

76 Видети: mondo.rs/Tanjug 19. 4. 2020.

полиција, уз подсећање да је данас недеља.

‘Како су они успели да дођу на литургију и поред забране кретања, медији нису успели да сазнају, јер је више мушкараца у црквеним мантијама и неколико младића у цивилу све време новинаре и сниматеље одвраћало од цркве речима да улаз за представнике медија није дозвољен ни у црквену порту, нити у сам верски објект’⁷⁷

„Преко пута цркве Светог Георгија све време су стајала четири полицајца, у униформама и маскама на лицима. Они су само мирно посматрали скуп, никоме од присутних нису прилазили, нити се обраћали.

Људи који су службу слушали изван дворишта храма махом су држали псе на повоцима, који су им били неки вид пропуснице.

На питање које је Nova.rs упутила присутнима да ли имају дозволу за излазак напоље, већина је само неубедљиво климала главом, један одговор је гласио: **‘Имамо највишу дозволу’**, док се група од њих троје сложила да им је **председник Србије Александар Вучић прећутно дао дозволу да дођу на богослужење, рекавши како ‘полиција неће хапсити вернике’**.⁷⁸

20. април 2020.

■ Патријарх Иринеј се у ексклузивном ускршњем интервјуу за *Блиц* осврће и на ванредне мере и одржавање литургије

„Имам пуно разумевања за став државе, поготово председника Вучића, који се заиста залаже да помогне своме народу. **Ми то прихватимо, мада смо били и мишљења да је могло да буде некаквог благог изнимка. Страх је велики и оправдан, схватамо и прихватимо став надлежних и Црква ће се тако и понашати. Препоручујем народу да прихвати оно што људи од струке говоре, да се придржавају упутстава. Лепо је доћи на велики празник у цркву, али ово је изузетан један тренутак. Можемо се Богу молити и у своме дому. Боље је у дому сабрати своје мисли и своје жеље и своје срце, него бити у цркви а мислити о нечему другом. Да се Богу помолимо, да размишљамо о празнику, о његовом значају и значењу, то можемо и у своме дому. Надамо се ће време ово проћи па ћемо се молити Богу и у дому и у нашој цркви.**“⁷⁹

22. април 2020.

■ Епископ Стефан (Шарић) хоспитализован пошто је утврђено да је заражен вирусом SARS-CoV-2, патријарх Иринеј служио ускршњу литургију 19. априла у поноћ, без присуства верника, уз директан пренос литургије на телевизији

„**Међутим, у недељу су поједини верници присуствовали јутарњим литургијама у црквама широм Србије, упркос 84-часовној забрани кретања која је била на снази током празника, а верници су виђени и око Храма Светог Саве.**“⁸⁰

77 Видети: Insajder 19. 4. 2020. и Beta 19. 4. 2020.

78 Видети: Ilić Mirković 19. 4. 2020. (подељани текст М. Ј.)

79 Видети: Mihailović 20. 4. 2020. (подељани текст М. Ј.)

80 Видети: Radio Slobodna Evropa 22. 4. 2020. (подељани текст М. Ј.)

26. април 2020.

- Упркос мерама забране окупљања епископ крушевачки Давид Перовић позива вернике да долазе у цркве

„Епископ крушевачки Давид Перовић, **за којег је данас установљено да је и сам заражен**, истрајавао је у позивима верницима да долазе у храмове у што већем броју.

‘„Тај новији вирус, сад га описују, па се нешто удебљао, не може проћи без божје воље. Све време треба да будемо у вери и вером да се хранимо. **Да долазимо у храмове, да не изостављамо долазак у храмове. Не да се бројимо на групе 10, 20, до стотину највише. Сви треба да долазимо у храмове. Сви да певамо, сви да читамо**’ (...)

Перовић је јуче пребачен на лечење у Земунску болницу, а прошле недеље је служио васкршњу литургију.“⁸¹

27. април 2020.

- Монахиња Ана из манастира Дивостин умрла од последица инфекције корона вирусом

„Све три монахиње сестринства у Дивостину биле су заражене Ковидом-19. Преостале две су оздравиле и биле су присутне на јутрошњој служби у манастирској цркви. (...) Манастир Дивостин није затворен, верници долазе.“⁸²

5. мај 2020.

- Три монаха и једна монахиња из манастира Преображење и Сретење у Овчарско-кабларској клисури оболели од корона вируса⁸³

12. мај 2020.

- Митрополит Амфилохије служио литургију на Острогу, полиција није заустављала вернике упркос мерама Владе којима се забрањују јавна окупљања

„Из манастира су замолили грађане, који се налазе и изван капија манастира, да стану у два реда како би држали прописану дистанцу. Редари су грађанима који немају маске делили маске. **Митрополит црногорско-приморски Амфилохије је казао** након служења литургије поводом празника Светог Василија Острошког **да је најбоља вакцина за исцељење свих вируса и оних духовних, душевних и телесних Свети Василије. (...) Како је истакао, добро је да научници пронађу вакцину против вируса, али док се та вакцина не пронађе, ту је Свети Василије, вакцина која делује кроз векове.**’ Молитвама свих вас, али дејством силе божије и Светог Василија, **осећам и видим да се исцељује и овај вирус (...)**’, казао је Амфилохије.“⁸⁴

81 Видети: Milovančević 26. 4. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

82 Видети: Nikić 27. 4. 2020.

83 Видети: Ilić 5. 5. 2020.

84 Видети: Beta 12. 5. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

21. јун 2020.

- Протојереј-ставрофор др Велибор Џомић у опширној изјави за РИА Новости коментарисао проглашавање литургије и причешћа за „епидемиолошки ризик“ „Ужаснут сам чињеницом да је првенствено света Литургија, а потом и свеукупно богослужење Цркве, проглашено за ‘епидемиолошки ризик’, а свето Причешће за ‘највећи епидемиолошки ризик’. (...) Мера забране уласка верницима, чак и појединачно, у храмове није здравствена него политичка мера. Мера затварања храмова је политичка мера. Те мере се не могу поштовати од стране хришћана и верника других традиционалних вероисповести не због тога што неко сматра да је паметнији од државе. Није проблем чување здравља, али се уз здравље морају чувати и образ и душа. Богу се треба покоравати више него људима.“⁸⁵

22. октобар 2020.

- Први смртни случај од короне у Митрополији црногорско-приморској: преминуо Јеромонах Цетињског манастира Прохор Јосифов⁸⁶

30. октобар 2020.

- Преминуо митрополит црногорско-приморски Амфилохије „Амфилохије је петог октобра у лошем здравственом стању примљен у цетињску болницу, а потом пребачен у Клинички центар. Тестирање је показало да је био заражен корона вирусом.“⁸⁷

1. новембар 2020.

- Масовно кршење противеидемијских мера на сахрани митрополита Амфилохија

„Мере су кршене и у петак у Клиничком центру Црне Горе и у Цетињском манастиру, као и суботу на Цетињу, у Подгорици, у Храму Христовог Васкрсења, као и испред храма. **Свештеници су данас испред Храма причешћивали грађане истом кашичицом, а део грађана испред Храма није носио маске.** (...) Митрополија црногорско приморска је претходно више пута позивала грађане да поштују мере НКТ-а. (...) **Упркос упозорењима и апелима здравствених служби приликом мимохода и сахране митрополита Амфилохија нису поштоване епидемиолошке мере јер је велики број грађана био без маске. Такође су и данас бројни верници приликом поклоњења и мимохода додиривали или целивали митрополита чије је тело сво време било откривено, иако је такође из здравствених разлога била препорука да се ковчег затвори.**“⁸⁸

85 Видети: Џомић 21. 6. 2020. Као што је већ поменуто, и ово обраћање јавности званичника СПЦ из Црне Горе могуће је потпуније разумети у контексту политичких сукоба у тој држави.

86 Видети: FoNet 22. 10. 2020.

87 Видети: Danas Online/Beta/FoNet 30. 10. 2020.

88 Видети: FoNet/Beta/B.P. 1. 11. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

4. новембар 2020.

- Епископ будимљанско-никшићки Јоаникије позитиван на корона вирус
„Иначе, Јоаникије је био међу вјеродостојницима СПЦ који су учествовали на **тродневним вјерским догађанима од смрти Амфилохија у петак до сахране у недељу 1. новембра, а током којих нијесу поштоване прописане епидемиолошке мјере због инфекције корона вируса.**
Сахрани и вишечасовној литургији присуствовали су патријарх Иринеј, који је предводио опијело и литургију (...) У сриједу, 4. новембра је саопштено да је и патријарху СПЦ Иринеју регистрован корона вирус због чега је хоспитализован“⁸⁹

10. новембар 2020.

- Од последица заражавања корона вирусом преминуо отац Иферион монах манастира Михољска превлака, више свештеника и монахиња заражено корона вирусом⁹⁰

16. новембар 2020.

- У Пећкој патријаршији десет монахиња заражено корона вирусом
„Игуманија је казала да је и она оболела од ковида-19 и да је због упале плућа, до јуче, десет дана била у болници у Лапљем Селу код Грачанице.
‘Побољшала се ситуација, али још увек нисам добро. Пијем лекове и морам да мирујем. Захваљујем се медицинском особљу на изузетној бризи, они су ми живот спасили јер су оба плућна крила била захваћена упалом,’ казала је игуманија.
Мати Харитина је истакла да је још десет монахиња Пећке патријаршије, од укупно 18, инфицирано вирусом и да се све налазе у изолацији у конаку пећког манастира. (...)
Додала је да је манастир закључан, и док траје епидемија неће бити дозвољене посете.“⁹¹
- Коронам заражено 17 сестара и свештеник у манастиру Жича
„Како објашњава заменица игуманије Манастира Жича, монахиња Нектарија, нико од заражених није животно угрожен и сви се добро осећају, немају контакт са верницима а редовна богослужења су одложена до даљег, док сви не оздраве. (...)
Народ долази у цркву, али сестре су у изолацији. Ми који смо здрави се не приближавамо се цркви нити порти, нема богослужења. У недељу је била једна служба на којој су две сестре отпевале литургију, без контакта са било ким.“⁹²

89 Видети: Radio Slobodna Evropa 5. 11. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

90, „Како сазнајемо, отац Иферион је оболио од короне, али тај случај изгледа није био пријављен. Ово је трећа смрт у манастирима међу свештеницима у Црној Гори.“, видети: Aktuelno.me 10. 11. 2020. Видети и: Kurir.rs 7. 2. 2020.

91 Видети: Beta 16. 11. 2020.

92 Видети: Novosti online 16. 11. 2020.

20. новембар 2020.

- Преминуо патријарх Иринеј услед компликација изазваних инфекцијом корона вирусом. Ову вест је први објавио председник Србије Александар Вучић на свом Инстаграм профилу⁹³

„Ковчег са телом патријарха Иринеја пренет је у Храм Светог Саве, где ће преминули поглавар Српске православне цркве бити сахрањен у недељу. (...) **Изнад тела патријарха била је постављена прозирна плоча, коју су свештеници повремено дезинфиковали због целивања верника, а само део окупљених у Саборној цркви носио је маске** (...) Српска православна црква саопштила је да ће се приликом одавања помена и сахране придржавати епидемиолошких мера. Према препорукама кризног штаба за борбу против корона вируса, неће бити могуће целивање тела патријарха. Верници и поштоваоци ће у недељу у Храму Светог Саве, где ће Иринеј бити сахрањен, моћи да приђу на неколико метара од одра.“⁹⁴

21. новембар 2020.

- Преминуо рашчињени епископ Артемије

„он се у ваљевску болницу јавио недавно због кардиолошких проблема, али је скоро дошао с погоршаним здравственим стањем, након чега му је констатована упала плућа и данас је упућен у ковид-болницу Драгиша Мишовић у Београду (...) потврђено да је бивши владика преминуо у санитету током транспорта за Београд.“⁹⁵

- Преминула монахиња Нина

„У петак 21. новембра 2020. године, у вечерњим часовима у Клиничко-болничком центру у Нишу предала је душу Господу монахиња Нина из Пећке Патријаршије. Сестра Нина хоспитализована је пре неколико дана због компликација изазваних корона-вирусом. (...) Према речима игуманије манастира Мати Харитине десет монахиња патријаршијског манастира оболело је претходних дана од корона-вируса и налазе се у самоизолацији.“⁹⁶

23. новембар 2020.

- Епископ крушевачки Давид, који је служио опело и литургију на сахрани патријарха Иринеја, заражен коронавирусом и смештен у болницу⁹⁷

- Епидемиолог проф. др Зоран Радовановић указао да је сахрана патријарха била место великог епидемиолошког ризика и да су неке заштитне мере могле да буду спроведене, али то ипак није урађено

⁹³ Видети: Danas Online 20. 11. 2020.

⁹⁴ Видети: BBC News на srpskom 20. 11. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

⁹⁵ Видети: Beta, Radio KiM, Kuzmanović 21. 11. 2020.

⁹⁶ Видети: Епархија рашко-призренска 22. 11. 2020.

⁹⁷ Видети: Beta 23. 11. 2020.

„Упркос томе што је тих дана у Србији регистрован велики број новооболелих и преминулих од коронавируса, већина свештеника и многи верници нису носили маске нити су поштовали правило држања дистанце унутар цркве, љубили су стакло изнад тела патријарха Иринеја, а чак су користили исту кашику током причешћа. (...) Наводи да је коришћење исте кашичице могло лако да се избегне. **‘Црква би могла, да хоће, да купи пластичне кашичице, па свештеник баца утрошену кашичицу и узме нову. То није велики трошак’** (...) 20 дана након сахране митрополита Амфилохија у Црној Гори букти зараза и данима се региструје велики број заражених, много већи него у претходном периоду епидемије.“⁹⁸

24. новембар 2020.

■ Преминула монахиња Ксенија

„Монахиња манастира Благовештење, мати Ксенија, која је била позитивна на коронавирус, преминула је у 71. години у Клиничком центру у Крагујевцу (...) сви у манастиру радили су тест на коронавирус и сви су позитивни.“⁹⁹

1. децембар 2020.

■ Владика Јован Ђулибрк дао изјаву о доласку на причешће и прокоментарисао смрт црквених великодостојника

„Мислим да то није некаква посебна тема и наметнута је. Црква има своје предање, свој богослужбени живот. Ако верници сматрају да треба да држе дистанцу, они неће долазити. Нити кога терамо, нити кога позивамо (...). На молбу да, ипак, каже шта је препорука у вези са тим да ли да се верници током епидемије коронавируса причешћују, он је рекао: Моја препорука је да раде како мисле да треба. Ја се причешћујем – навео је он **одговоривши на опаску да су недавно два важна црквена великодостојника умрла управо због коронавируса, речима: Умрли би и овако и онако.**“¹⁰⁰

17. јануар 2021.

■ Митрополит дабробосански и „чувар патријаршког трона“ (заменик Патријарха) Српске православне цркве Хризостом Јевић изјављује да је црква „потценила вирус“

„Било је грешака. Морам да признам да смо потценили коронавирус и да нисмо схватили његову опасност. Нисмо схватили шта корона носи са собом и да је реч о убица вирусу, који нам је убио поглавара, митрополита Амфилохија, владика Милутина и десетине свештеника, монаха и монахиња. **Можда је све то што се догодило била цена нашег непоштовања прописа које су одредиле епидемиолошке службе. Док је у Европи или Канади били дозвољено да само шесторо или десеторо верника уђе у цркву, код нас је било на десетине и стотине људи. То је наш менталитет, али**

98 Видети: Ilić Mirković 23. 11. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

99 Видети: Telegraf 24. 11. 2020.

100 Видети: I.K./R.B. 1. 12. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

опет смо добро прошли како смо могли. Лично сам прошао то искушење коронавируса, али нисам могао да не будем заражен, с обзиром на то да сам био у жаришту вируса кад је била сахрана. Ковид је похарао читав свет, али надамо се бољем, сад је најважније да је дошла вакцина.”¹⁰¹

4. март 2021.

■ Преминуо умировљени владика епископ захумско-херцеговачки и приморски Атанасије (Јевтић) који се „од половине фебруара лечио од заразе корона вирусом”¹⁰²

6. април 2021.

■ Епископ пакрачко-славонски Јован Ђулибрк потврдио да се вакцинисао и коментарисао „део свештенства који позива људе да се не вакцинишу”:

„све што ове болести држи далеко од нас јесте управо вакцина, оно што је медицина пронашла, и оно на чему смо јој захвални. ‘Исто важи и за ову болест која је нама однела и патријарха и митрополита Амфилохија, и владика Атанасија, владика Милутина. То је болест, то је нова болест за коју свакако требало брзо наћи вакцину. Те вакцине сигурно да имају својих великих проблема и недостатака, по природи ствари, јер су брзо развијане, али ми немамо избора’ (...) За крај разговора, владика је свима који и годину и нешто дана након почетка пандемије, и поред пуних болница негирају постојање короне и пропагирају кршење мера, кратко поручио да оду у болницу и да се сами увере.”¹⁰³

7. Април 2021.

■ Сестринство манастира Свети Стефан у Горњем Жапском се опоравило од корона вируса

„Преко десет монахиња из једне од омиљених светиња верујућег народа из Брања је оболело, неке од њих су имале упалу плућа, једна је и хоспитализована. На срећу монахиње су из борбе са opakом болешћу изашле као победнице”¹⁰⁴

8. Април 2021.

■ Од последица корона вируса преминуо Архимандрит Јован Радосављевић¹⁰⁵

29. Април 2021.

■ Патријарх Порфирије у Ускршњој посланици позвао на поштовање препорука медицине

101 Видети: Milovančević 17. 1. 2021. (подебљани текст М. Ј.)

102 Видети: Beta/FoNet 4. 3. 2021.

103 Видети: П. О. 6. 4. 2021.

104 Видети: VOM 7. 4. 2021.

105 Видети: Информативна служба Српске Православне Цркве 8. 4. 2021.

„Наше мисли и молитве лете свих ових дана ка свима болеснима, а нарочито ка инфициранима вирусом ковид-19, као и ка свим лекарима и медицинском особљу, који се самопрегорно, ризикујући и свој живот, боре да спасу оболеле од короне и других болести. Браћо и сестре, све народе света, од Истока до Запада, и од Севера до Југа, задесила је ова опака и опасна болест изазвана невидљивим вирусом. Прошле године смо се надали да ће зараза брзо проћи. Нажалост, не само да није прошла већ је и у овој години наставила да хара широм света. Данас се молимо за оздрављење свих оболелих, као и за покој душа свих упокојених. Поштујући препоруке медицине, сами себе, и једни друге, и сав живот свој Христу Богу предајмо!“¹⁰⁶

10. мај 2021.

■ Грађанка из Београда оптужује епископа Ђулибрка да ју је физички напао пошто се осетио испровоцираним („јер га је изнервирала“¹⁰⁷) питањем везаним за употребу кашичице током причешћа у доба коронавируса¹⁰⁸; епископ и Епархија славонска оштро су одбацили те оптужбе

„Епархија славонска и Епископ пакрачко-славонски Јован Ђулибрк са резигнацијом негирају наводе и изјављују да ће поводом истих поднети тужбу за кривично дело против части и угледа (сходно члану 170 КЗ Републике Србије). Свесни времена у ком живимо и осуђујући сваки вид насиља, посебно над женама, не можемо да дозволимо искоришћавање оправданог сентимента према злостављању жена и да дозволимо злоупотребу медијског простора пласирањем лажи и позивањем на јавни линч.“¹⁰⁹

Ово последње наводимо само као показатељ *медијског значаја*, односно *полемичког потенцијала* који има тема причешћа (и коришћења исте кашичице) у време пандемије.

Нисмо успели да дођемо до званичних информација о судском или неком другом епилогу овог догађаја, те остају отворена питања да ли је утврђено да је заиста дошло до физичког напада или је у питању лажна оптужба и/или покушај дефамације коме је „кумовао“ неки центар моћи, да ли је Епархија славонска подигла најављену тужбу или је спор решен вансудски. Оно што је у сваком случају сигурно су *јакe контроверзе и емоције* које изазива питање причешћивања, које, као што ћемо касније видети, тиме бива колико повод за дубоке поделе и „симболичка омеђивања“ у друштву, толико и њихова последица.

106 Видети: Патријарх са свим архијерејима Српске Православне Цркве 29. 4. 2021. (подебљани текст М. Ј.)

107 Видети: Alo! 12. 5. 2021.

108 Видети: Zorić 10. 5. 2021. Снимак емисије у којој је, поред разговора са Београђанком, приказан и клип наводног напада епископа Јована доступан је и на Јутјубу, видети: N1 12. 5. 2021.

109 Видети: Епархија славонска 10. 5. 2021.

6. Религиозност, поверење и задовољство радом институција

Једну од „коцкица“ у нашем разматрању друштвеног склопа у коме се дешава симболичка борба око причешћа чине подаци о религиозности грађана Србије, те степен њиховог поверења у медицинске раднике, политичаре и цркву, будући да су они били кључни актери који су критиковали, омогућавали или били носиоци пракси које су биле предмет спорења.

Представићемо налазе добијене кроз три истраживања спроведена током 2020, управо у време првих месеци пандемије у Србији, и 2021. године.

Група истраживача из Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу у сарадњи са Српским социолошким друштвом спровела је 2020. године *Социолошко истраживање промена у друштвеном животу грађана Србије у доба пандемије*. Подаци су прикупљени у периоду од 23. априла до 13. јуна 2020. године, на пригодном узорку који је чинило 602 испитаника, пунолетних грађана Републике Србије. Као основни инструмент истраживања коришћен је онлајн упитник, који је дељен путем мејла и друштвених мрежа са више тачака приступа.¹¹⁰

Према подацима добијеним у овом истраживању, више од половине испитаника је сматрало да у време КОВИД-а не би требало омогућити присуствовање грађана одржавању религијских ритуала:

	n	%
Да	152	25,4
Не	317	53,0
Немам став о томе	129	21,6
Укупно	597	100,0

Табела 4: „Током пандемије треба омогућити присуствовање верским обредима, што би укључило и причешћивање“¹¹¹

110 Упитник је био доступан преко линка: <https://forms.gle/gKbMkfFtHkvMkuvF6>. Више о структури узорка видети у: Павловић и Петровић 2020: 566; 581.

111 Ово би могла да буде индикација да они који се гласно и безусловно залажу за приступање причешћу током пандемије представљају мањину у Србији, мада то не би могло да се тврди, пошто су подаци добијени на пригодном, а не случајном и репрезентативном узорку. У овом контексту је занимљива изјава свештеника Вукашина Милићевића из јуна 2020. године: „У овом друштву је занемарљиво мали број практичних верника. Од тог броја људи један занемарљиво велики број су фундаменталисти. Сада онима који су на одговорним водећим положајима у цркви углед зависи од већине у тој занемарљивој мањини, јер се они брину о томе шта ће да кажу зилоти, а не о томе какву ће то перцепцију да има у друштву, а и какве ће да буду последице по људе“ (Жене у црном 2020: 21).

Задовољство¹¹² радом цркве током ванредног стања и пандемије изразило је 44,9% испитаника, што је цркву сместило на пето место (иза здравства, чијим је радом било задовољно 50,6%, образовних институција – 49,9%, полиције – 49,5%, војске – 49,4% и, што је занимљиво, банака – 49,2%). Грађани су били најмање задовољни радом штампаних медија (30,4%), правосуђа (32,7%), премијерке (34,2%), страних НВО (35,1%) и председника (35,4%)¹¹³. Овде дајемо детаљније податке за задовољство радом Владе, председника, здравства и цркве:

	Влада		Председник		Здравство		Црква	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Нити сам задовољан/а нити сам незадовољан/а	123	20,6	104	17,5	144	24,1	143	23,9
У потпуности сам незадовољан/а	167	27,9	221	37,0	103	17,3	137	23,0
У потпуности сам задовољан/а	95	15,9	119	19,9	180	30,2	171	28,5
Углавном сам незадовољан/а	85	14,3	60	10,1	48	8,0	49	8,2
Углавном сам задовољан/а	127	21,3	93	15,5	122	20,4	98	16,4
Укупно	597	100,0	597	100,0	597	100,0	597	100,0

Табела 5: „У којој мери сте задовољни односно незадовољни радом следећих институција током ванредног стања и пандемије?“

Истраживање *Друштвени аспекти пандемије корона вируса* спровела је група истраживача из Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Новом Саду. Истраживање је организовано као анкетно, а спроводено је применом електронског упитника који је дистрибуиран путем друштвених мрежа (Фејсбук), као и веб-странице Центра за социолошка истраживања Одсека за социологију Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду (<http://www.csi.ff.uns.ac.rs/>). Пригодни узорак је чинило укупно 685 испитаника, пунолетних грађана Републике Србије. Прелиминарни истраживачки извештај је урађен на основу података прикупљених у периоду од 13. до 24. априла 2020. године (видети: Пајванчић Цизељ, Чикић и Ристић 2020).

Као и у претходно наведеном истраживању, од испитаника је затражено да искажу степен задовољства реаговањем различитих друштвених актера у контексту пандемијске кризе, као и степен поверења у исте. У Табели 6 дајемо средње оцене задовољством рада и просечне вредности исказаног поверења:¹¹⁴

112 Модалитети „У потпуности сам задовољан/а“ и „Углавном сам задовољан/а“.

113 Од испитаника је тражено да изнесу своје (не)задовољство радом следећих институција: војске, полиције, цркве, правосудног система, здравственог система, образовног система, система социјалне заштите, домаћих невладиних организација, међународних невладиних организација, штампаних медија у Србији, ТВ и радио станица у Србији, електронских медија и банака.

114 Оценама од 1 (у потпуности незадовољан) до 5 (у потпуности задовољан) испитаници су процењивали задовољство реаговањем појединих актера на кризу изазвану пандемијом, као и степен поверења које у њих имају.

Актер	Задовољство реаговањем	Степен поверења
Влада	2,5	2,2
Председник државе	2,1	2,0
Премијерка	2,2	2,1
Градоначелник/председник општине	2,4	2,2
Локални кризни штаб	2,7	2,6
Покрајинска власт	2,6	2,3
Лекари	4,0	3,9
Новинари	2,7	2,7
Европска Унија	2,6	2,6
Кина	3,3	3,0
Светска здравствена организација	3,0	3,0
Комшије	3,6	3,5
Пријатељи	4,0	4,2
Послодавац	3,6	3,3
Школа/факултет	3,5	3,4
Црква	2,4	2,3
Војска	3,3	3,1
Полиција	3,2	3,0
Политичари	1,9	1,9

Табела 6: Оцена задовољства реаговањем актера у контексту кризе и поверења у њих (средња вредност/просечне оцене) (Пајванчић Цизељ, Чикић и Ристић 2020: 8)

Детаљнији подаци су доступни у раду „COVID-19 и свакодневни живот: Контекстуализација пандемије“ (Ristić, Pajvančić-Cizelj, and Čikić 2020: 534–35). Овде дајемо одатле преузете податке за степен поверења и задовољство реакцијом лекара и цркве:

Актер	Задовољство реаговањем (%)				
	Уопште нисам задовољан/на	Нисам задовољан/на	Не знам/не односи се на мене	Задовољан/на	Веома задовољан/на
Лекари	3,2	10,9	4,3	44,5	37,2
Црква	35,2	16,3	28,6	14,8	5,1
Актер	Поверење (%)				
	Уопште немам	Углавном немам	Нисам сигуран/а	Углавном имам	Имам у потпуности
Лекари	4,3	4,7	19,5	42,0	29,5
Црква	42,0	15,6	23,6	12,9	5,9

Табела 7: Задовољство реакцијом лекара и цркве током пандемије корона вируса и ниво поверења

Резултати овог истраживања показали су да испитаници изражавају највеће задовољство реакцијом лекара, као и да у њих имају највише поверења. Најниже задовољство учесника истраживања бележи се у случају реакције политичара, а посебно председника Републике Србије. Исказано незадовољство одговара израженом степену неповерења. Црква се, према овим подацима, котира боље од политичких актера, али се вредности које указују на поверење и задовољство њеним реаговањем налазе испод просечних.¹¹⁵

У оквиру пројекта *Европски инвентар друштвених вредности културе као основа инклузивних културних политика у глобализујућем свету* (*European Inventory of Societal Values of Culture as Basis for Inclusive Cultural Policies in the Globalizing World – INVENT*)¹¹⁶ спроведено је анкетно истраживање на територији Републике Србије. Подаци су прикупљани од 27. маја до 15. јуна 2021. године, на тростепеном случајном репрезентативном стратификованом узорку грађана од 18 до 80 година старости. Контактан је 4961 испитаник, на сва питања из упитника је одговорило њих 1237 (стопа одзива је била: 24,93%). Као инструмент је коришћен (релативно обиман) упитник за чије је попуњавање (разговор са испитаницима лицем-у-лице) у просеку било потребно нешто више од 33 минута.

Припадницима Српске православне цркве се изјаснила велика већина – 86,1% испитаника (њих 1065). Католика, муслимана, јудаиста, припадника различитих протестантских деноминација, оних који не припадају ниједној религији, као и оних који нису хтели да се изјасне је било знатно мање:

	<i>n</i>	%
Српска православна	1065	86,1
Друга православна (било која)	3	0,2
Католичка	65	5,3
Протестантска (англиканска, баптистичка, ...)	5	0,4
Друга хришћанска вероисповест (Јеховини сведоци, мормони, ...)	3	0,2
Јеврејска	1	0,1
Муслиманска	32	2,6
Нека друга религија или вероисповест	4	0,3
Не припадам ниједној верској заједници	34	2,7
Не бих да се изјасним	26	2,1
Укупно	1237	100,0

Табела 8: Којој религији/конфесији припадате?

¹¹⁵ Ово је јако занимљив налаз, ако се узме у обзир да је црква у ранијим истраживањима била рангирана високо, каткад највише, на скали поверења (Gavrilović and Jovanović 2012: 146; Jovanović and Gavrilović 2012: 138–39; Јовановић 2016: 95). Важно је напоменути да је високи ниво поверења у цркву у доминантно православним земљама био „слабо повезан са индивидуалном религиозношћу и личним, активним одласком у цркву“ (Pollack 2001: 148).

¹¹⁶ Пројекат се финансира из програма истраживања и иновација HORIZON 2020 Европске уније и има за циљ да кроз истраживање идентификује културне и друштвене предуслове потребне за реализацију стратешких циљева *Нове агенде ЕУ за културу* (*New EU Agenda for Culture*; видети: European Commission 22. 5. 2018).

Мање је оних који себе сматрају религиознима од оних који исказују религијску припадност. Религиозност је, дакле, мање учестала од конфесионалне припадности (подаци дати у Табели 8), а то је посебно видљиво у случају испитаника који изјављују да немају нити религијска, нити спиритуална уверења:

	<i>n</i>	%
Да, имам религијска уверења	927	74,9
Не, али имам спиритуална уверења	98	7,9
Не, немам никаква верска или спиритуална уверења	213	17,2
Укупно	1237	100,0

Табела 9: Независно од тога да ли припадате некој вери или религији, да ли бисте за себе рекли да сте религиозни?

Подаци који се тичу учесталости учешћа у религијским ритуалима (међу којима је и причешће) показују да је број оних који то редовно¹¹⁷ чине релативно мали (и знатно мањи од оних који имају религијска уверења):

	<i>n</i>	%
(Скоро) Сваки дан	10	0,8
Барем једном недељно	86	6,9
Барем једном месечно	210	17,0
Неколико пута годишње	514	41,5
(Скоро) Никад	107	8,6
Укупно	927	74,9
<i>Missing System</i>	310	25,1
Укупно	1237	100,0

Табела 10: „Осим у посебним приликама попут венчања и сахрана, колико често посећујете верске службе или обреде? (Молимо одговорите за ситуацију без ограничења везаних за COVID-19)“¹¹⁸

Исказано је веће поверење у науку и научнике него у религијске вође, а посебно веће него у државно руководство:

¹¹⁷ Према хришћанском учењу редовно значи барем једном седмично – на недељној литургији која подразумева и приступање причешћу.

¹¹⁸ На питање су давали одговор само испитаници који су код претходног питања („Људи имају различита религијска искуства. Шта од следећег најбоље описује Ваше?“) изабрали одговор: „Учествујем у религијским обредима и активностима“ (друга могућност која је могла да буде изабрана: „Осећам се припадником/-ком религије, али не учествујем активно у религијским обредима и активностима.“), зато у 25,1% случајева нема података.

	Наука и научници		Религијске вође		Влада Србије	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	<i>n</i>
Имам потпуно поверења	238	19,3	147	11,9	147	147
Имам поверења	420	34,0	262	21,2	290	290
Имам мало поверења	336	27,1	277	22,4	209	209
Нити имам, нити немам поверења	128	10,3	259	21,0	205	16,6
Помало немам поверења	52	4,2	86	6,9	105	8,5
Немам поверења	41	3,3	103	8,3	152	12,3
Немам ни мало поверења	22	1,7	102	8,3	128	10,4
Укупно	1237	100,0	1237	100,0	1237	100

Табела 11: „Колико имате поверења у следеће институције и појединце?“¹¹⁹

Као генерални закључак (највише ослоњен на резултате истраживања које је последње наведено), може да се тврди да је у друштву Србије ниво редовне религијске партиципације низак¹²⁰ и да грађани имају више поверења у науку и лекаре (чијим су радом у току пандемије задовољнији), него у свештенике и црквену хијерархију. Но, дистрибуција одговора упућује на постојање поларизације становника Србије – у науку има поверење/потпуно поверење 53,3% грађана, у верске лидере њих 33,1%, а у Владу 35,4%. Разлика у нивоу поверења је видљива, али не довољно велика да би могло да се говори о неупитном прихватању научног погледа на свет.

¹¹⁹ Поред овде наведених појединаца и институција, испитаници су давали и податке о нивоу поверења у: Европску комисију, медије и друштвене мреже.

¹²⁰ Чини се да религија у Србији и даље код већине првенствено утиче на обликовање индивидуалне етике и да је схваћена као (пре свега лични) однос са вишом силом, а не као извор социјалног учења и легитимације друштвеног понашања, што је у складу са флуидним социјалним учењем СПЦ које на овај свет гледа само као на другоразредну појаву (видети: Gavrilović and Jovanović 2012: 151; Ђорђевић и Јовановић 2010; Макридис 2014а), уз напомену да је мање од петине испитаника (17.5%) у истраживању спроведеном 2011. године наводило да религија има значајну улогу у њиховим животима (Jovanović and Gavrilović 2012: 140). У истом истраживању, јако мали број испитаника је изјављивао да може да рачуна на помоћ од људи из своје религијске заједнице (једино су чланови исте политичке партије били ранжирани ниже); слични су резултати за број оних који наводе да су људи из религијске заједнице од њих тражили помоћ: 3,3% „често“ и 4,5% „понекад“ (Jovanović and Gavrilović 2012: 137–38).

7. Методологија

Као што је на почетку наведено, корпус података који ће бити интерпретирани чине различити извештаји и вести (и пратећи коментари читалаца), саопштења (државних и црквених тела, синдиката, група грађана), твитови, текстови интернет блогова, текстови петиција, карикатуре и мимови, и посебно расправе на друштвеним мрежама или у, већ поменути, онлајн коментарима на вести.

Од посебне користи су били текстови из области истраживачког новинарства који су се бавили Српском православном црквом. Они су били извор драгоцених података о формалноправном оквиру који регулише деловање и пословање религијских организација у Србији, државним донацијама и конкретним праксама везаним за финансије Цркве.

Сав материјал је прикупљен са интернета. Лак приступ и правовремена доступност података је омогућила да у узорак уђе више од 80 ставки/ајтема (текстуално-визуелних фрагмената) и више од 90 медијских извештаја¹²¹ (што укључује и текстове са блогова, као и пар видео-клипова). Наш поступак прикупљања података бисмо могли да назовемо својеврсном „нетнографијом“ (Kozinets 2020; Kozinets and Gambetti 2021; Kaoukaou 2021).¹²²

Забрана окупљања на јавним местима и затвореном простору, као и повремена ограничење слободе кретања (полицијски час) која су била на снази у поменутом периоду су ограничиле или потпуно онемогућиле другачије путеве долажења до информација (нпр. организовање фокус-групних или индивидуалних интервјуа са заступницима различитих погледа на вршење причешћа у време ванредног стања). Ова ситуација је, утичући на смањење личних физичких контаката у јавном простору, многе људе „натерала“ да (још) више користе интернет¹²³ за размену и, посебно, сукобљавање мишљења. Готово да је било немогуће, у претраживању и прегледавању садржаја на интернету током ванредног стања, не наићи на извештавање о причешћу и пратеће коментарисање.¹²⁴

121 Који су чинили грађу за састављање хронологије, односно петог поглавља ове књиге.

122 Нетнографија је специфична врста квалитативног истраживања друштвених мрежа и медија, која прилагођава методе етнографије разумевању друштвене интеракције у савременим дигиталним комуникационим контекстима.

123 На основу анализе података из истраживања промене свакодневних пракси због КОВИД-19 (спроведено током априла 2020. године), истраживачи из Новог Сада износе тврдњу да „пандемија није увела, већ (...) покренула повећање употребе и значаја дигиталних технологија и комуникација у свакодневном животу, због физичког дистанцирања и других врста ограничења мобилности“ (Ristić, Pajvančić-Cizelj, and Ćikić 2020: 538). На дневном нивоу „[в]ише од половине испитаника (око 60%) навело је да користи овај медиј више него пре пандемије“ (Пажванчић Цизељ, Чикић и Ристић 2020: 13), но повећање употребе интернета током пандемије није било значајно (у оној мери колико је то било очекивано), а промена се односила на изворе, сајтове и коришћење нових дигиталних алата.

124 Значај свих медија масовног комуницирања, а не само интернета, порастао је у време пандемије: „Када се ризик наметне као ургентан, употреба медија се повећава како се јавност окреће вестима како би сазнала о превентивним мерама“ (Kleut and Šinković 2020: 504).

Највећи део података прикупљен је у периоду од 22. марта до 24. априла 2020. године¹²⁵, почев од појаве снимка причешћивања грађана истом кашичицом у Саборној цркви у Новом Саду, па све до јењавања интензитета расправа и „пребацивања“ на неке друге теме (једна од повезаних и једнако горућих је била везана за вакцинацију против корона вируса). Материјал је интензивно (више пута у току дана) прикупљан док није достигнута „засићеност“ – док нису престале да се појављују нове теме и другачији типови „наступа“ и аргументације, односно до тренутка кад су наративи суштински (али и буквално) почели да се понављају и тако губе на својој актуелности и „провокативности“.

Подаци су обрађени уз помоћ програма за квалитативну анализу *QDA Miner*. Развијено је иницијално кодно стабло, које је током процеса кодирања разгранато и усложњавано, додавањем нових кодова и подкова, преуређивано и ажурирано (кроз различита рекодирања и подвођење подкова под нове основне кодове).¹²⁶

Почетна категоризација података, то јест њихово „отворено“ кодирање било је вођено теоријским увидима разматраним у претходним поглављима. Идентификоване су кључне теме које су од значаја за демонстрацију изградње симболичких граница и сукоба око „дефиниција ситуације“, односно „конструисања стварности“. Сprovedена је анализа конкретних начина „остваривања“ симболичких граница – „које су врсте типизацијских система, или закључивања о сличностима и разликама, групе мобилизовале да би дефинисале ко су“ (Lamont, Pendergrass and Pachucki 2015: 853).

Креирани су основни кодови, који су током процеса анализе (увида у перспективе актера и уочавање образаца) модификовани, уз додавање подкова, сходно појављивању тема које су се или често понављале, биле посебно наглашене или биле неочекиване и видно „штрчале“ у односу на највећи део материјала. Подаци су, у циљу олакшавања долажења до значења, организовани кроз следеће основне кодове:

- *страна у сукобу* (за или против причешћа у доба пандемије),
- *врста исказа* (увреда, осуда, оптужба, одбрана, подсмевање/иронизирање, ...)
- *интензитет и квалитет исказа* (наглашено, агресивно, помирљиво)
- *дискурзивна стратегија* (порицање, релативизовање / пребацивање пажње, миноризовање претње, позивање на „истинско“ / „ваљано“ знање, подразумевање/нормализовање, позивање на ауторитет/успостављање ауторитета, теорија завере / неповерење у „мејнстрим“ медије, позивање на људска права, квазинаучна аргументација, предавање / потчињавање божијој вољи или „истрајавање у вери“, ...)

125 Са прикупљањем релевантних садржаја је настављено све до почетка писања ове књиге у новембру 2021. године, уз напомену да је учесталост појављивања (и похрањивања) „корисних“ података временом константно опадала (нагло након изласка теме из жиже јавности).

126 Више о процесу кодирању видети у: Ђурић 2013: 265–269; Charmaz 2006: 42–72; Ezzy 2002: 80–109; Miles and Huberman 1994: 55–72; Strauss 1987: 55–81.

8. Симболички сукоби у заробљеном друштву

Свакодневно присуство религије у збивањима на јавној сцени у Србији спада у област државе и политике.
(Gavrilović and Jovanović 2012: 153)

Статусна питања, кроз начин њиховог решавања, указују на групу, културу или стил живота коме су влада и друштво јавно привржени. Она одговарају на питање: у име које етничке, верске или друге културне групе се спроводи ова власт и постоји ово друштво? Означавамо ово као статусно питање управо зато што упућује на проблем положаја релевантних група у статусном поретку друштва. Таква питања поларизују друштво дуж линија диференцијације статусних група, стварајући сукобе између различитих стилова живота.
(Gusfield 1963: 173)

Макро „пејзаж“ симболичких сукоба око причешћа бива комплетан тек када се употпуни релевантним увидима у међусобни однос државне власти и црквене хијерархије.

Својеврсна симбиоза цркве и државе¹²⁷ превазилази „кооперативну одвојеност“ која постоји у неким секуларним државама¹²⁸ (каква је, барем формално, Република Србија, према Члану 11 Устава).¹²⁹

„[В]аља поменути посебно близак однос између државе и Цркве у читавом православном свету, проистекао из дуге традиције која потиче још из византијског периода. (...) Савремене националне државе полазе од других, најчешће секуларних претпоставки, па се и према Православној цркви у њиховим земљама односе у складу с таквим мерилима и принципима. Упркос томе, при пажљивијем посматрању се сасвим јасно уочава то да наведене државе (од Русије до Грчке) нису сасвим секуларно усмерене, као и то да Православна црква у њима заузима нарочито место, тј. да има повлашћен положај у односу на друге хришћанске цркве и верске заједнице. То се остварује у различитим оквирима и у различитом облику, а да се православно хришћанство при том не проглашава изричито 'званичном религијом'. (...) Уопштено се може рећи да православне земље још увек полазе од модела позитивне и плодне узајамности, који се знанто разликује од модела мање или више пријатељског раздвајања Цркве од државе и религијске неутралности државе, какав се учврстио на Западу.“ (Макридис 2014с: 232)

На Западу се фундаментална аутономија Цркве очувала до данас и она је остала суверена и непоколебљива, али препуштена самој себи и без сигурног политичког ослонаца у световној власти. Из те црквене аутономије је произашла потреба за бављењем различитим световним стварима, што је укључивало

¹²⁷ Има аутора који пишу о „љубавном загрљају“ цркве и државе (Jovanović 2018: 39).

¹²⁸ Видети: Милошевић 2020: 178–185.

¹²⁹ „Република Србија је световна држава. Цркве и верске заједнице су одвојене од државе. Ниједна религија не може се успоставити као државна или обавезна.“

и политику и социјална питања. У савременом добу, Црква је на западу била приморана да развије и представи уверљива и ефикасна решења друштвених проблема. Оваква специфична констелација је у потпуности изостала на православном Истоку. Иако су постојале напетости, проблеми и сукоби, Црква и држава су одржале присно заједништво (однос сагласја или симфоније; *συμφωνία*) током целокупне историје Византијског царства. Оне су имале различите одговорности и подручја деловања – Црква се бавила „божанским стварима“ и није политички деловала, нити се бавила друштвеним питањима, што је било у домену световне власти, која се старала о „земаљским, људским стварима“. Црква на Истоку никада није била у потпуности аутономна у области друштвеног деловања, пошто је морала да одржи беспрекорну сарадњу са снажном државом, те је њен идентитет био обликован тим односом. Овакав модел је обликовао државно–црквене односе у земљама источне и југоисточне Европе, који би могао да се окарактерише као „споразумни однос“ или „споразумни договор“ између Цркве и државе (принцип *συναλληλία*), односно као „симфонијски секуларизам“ (Макридис 2014с: 104-105; 2014d: 276-277).

Присан однос државе и Цркве је на Истоку попримао и клијентелистичку форму. Да би се разумео тренутни однос Владе Републике Срије и Српске православне цркве, требало би имати на уму појаву „заробљавања“ актера цивилног друштва (грађана, синдиката, НВО, верских институција, приватних предузећа и приватних медија) „у мрежу корумпираних размена у циљу репродукције владавине политичких олигархија и фабриковања легитимитета њихове владавине“, што Цветичанин, Близнаковски и Крстић одређују као *заробљено друштво* (*captured society*; Cvetičanin, Bliznakovski, and Krstić 2022).

Према Цветичанину и сарадницима, концепт „заробљеног друштва“ се односи на механизме владавине којој је врховни циљ репродукција политичког капитала, односноостанак политичке олигархије на власти. Иако најмоћнији ресурс, политички капитал је у исто време најнестабилнији облик капитала, па тако губљење политичке функције значи рапидно губљење и свих других друштвених привилегија. Због тога су „власници“ политичког капитала приморани да га, у релативно кратком року, претворе у економски капитал и/или да створе механизме репродукције моћи, односно стабилизације политичког капитала (кроз онемогућавање збацивања са власти на изборима). Заробљавање се првенствено односи на грађане и економске актере.

Политичка олигархија на специфичне начине заробљава цркву. Она то чини преко: „разматрања, или изостајања разматрања, питања реституције црквене имовине коју је социјалистичка влада конфисковала након Другог светског рата, ослобађања цркве плаћања пореза и [преко] енормних донација државе цркви (преко буџетске линије ‘дотације невладиним организацијама’) (...). Цркве онда узвраћају ове услуге кроз подршку владајућим политичким партијама“ (Cvetičanin et al. 2022).

Мора бити напоменуто да Црква није у потпуности монолитни ентитет

– у њој су присутне тензије¹³⁰, поделе и сукоби, чак и расколи¹³¹. Они који су на њеном челу морају стално да „балансирају“ да би сачували јединство. Тај моменат би требало да буде узет у разматрање пошто директно утиче на однос Цркве са државом. Такође, треба поменути да је било примера да Српска православна црква отворено подржава опозиционе политичке снаге, а не оне које су тренутно на власти, како за време владавине Слободана Милошевића, тако и касније (видети: R. Ћ. 18. 1. 2021; Tasić 2. 5. 2021; Аудио и видео продукција ЈСП 23. 3. 2022).

Но, колико претходно горе описана ситуација говори у прилог тези о заробљености цркве, толико је и индикатор моћи и значаја који црква има за политичку олигархију – да је Српска православна црква небитна, не би ни била укључена у партнерску *quid pro quo* трансакцију.

Присан однос се промовише, управо из разлога легитимисања¹³², те

130 „Неке од подела почињу од поделе на ‘руску’ и ‘грчку’ школу, при чему се руска види као више словенска, националистичка, народна, приземнија, скромнија у побожности, антиекуменистичка, а ‘грчка’ као отворенија, савременија, мање етнички, а више космополитиски оријентисана. (...) Овакве ‘поделе’ сведоче о динамици верског живота у савременој СПЦ, али и о борбама за дискурзивну моћ у оквиру саме СПЦ која се од клира преноси на вернике, и која рефлектује чак и актуелна питања колективног идентитета верника те политичка гигања у СПЦ“ (Раковић и Благојевић 2014: 155).

О разлици између тзв. руске и тзв. грчке струје (по питању конзервативности, односно либералности): „Неки су фасцинирани грчким узорима, неки руским, али и у једних и у других може да постоји и конзервативни и либерални елемент. Могуће је да либерално расположени верник буде и хеленофил и русофил, као и хеленофоб или русофоб такође. У теологији се сматра да социјалне и психолошке разлике међу људима свакако постоје, али да црква постиже јединство у различитости, које превазилази поделе што проистичу из тих разлика. Сукоби између једних и других не могу да се реше на историјском (земаљском) плану, али они се решавају на есхатолошком плану, који је у цркви превасходнији. Значи, на све се гледа ‘sub specie aeternitatis’. Зато је Православна црква толерантна према разликама у себи, јер она рачуна са тим различитостима као са нечим што јесте природно, али што није и довољно битно да би разрушило јединство у духу које је натприродно. Да би се могле разумети поделе у цркви, мора се најпре упознати а после и уважити, односно узети за озбиљно тај есхатолошки чинилац, који је код православних доминантан. (као пример наводи своју тезу о [анти]екуменизму Православне цркве) Православна црква није ни екуменистичка ни антиекуменистичка, већ је то заједница екумениста, антиекумениста и свих оних који су негде између, као и оних који о томе немају никакав став“ (Богослов из Ниша, лична комуникација од 15. 6. 2022).

131 Видети: Информативна служба Епархије Рашко-призренске и Косовско-метохијске 22. 11. 2010; Епископ Атанасије 19. 1. 2011; Информативна служба Српске Православне Цркве 29. 5. 2015.

132 Један занимљив пример давања подршке световној власти је изјава Патријарха Иринеја поводом демонстрација против Александра Вучића и његове партије почетком 2019. године: „Не видим да ће бити користи за народ ни од подстицања на такве протесте у Београду и широм Србије“ (Чалија 27. 1. 2019). Крајем новембра 2021. године десила се побуна против компаније Рио Тинто која је имала намеру да ископава литијум у долини Јадра (уз договор са Владом Србије). Грађани су у више наврата затражили подршку од Патријарха Порфирија – да искористи свој положај и утиче на Председника Вучића да стави ван снаге Закон о референдуму и Закон о експропријацији (и тиме онемогући експлоатацију литијума у Подрињу). Међутим подршка је изостала, пошто по патријарховим речима „није примарни посао СПЦ да се баве социјалним, економским и политичким питањима“, те да „реакцију Цркве траже они који у њу нису ни ушли“

су и подаци о „лавини“ Владиных донација цркви доступни¹³³ у извештајима „опозиционих“ медија у којима је (за разлику од велике већине „режимских“ новина, ТВ станица и интернет портала) могуће наћи критике постојеће власти:

2002-2018.	„СПЦ је фаворизована јер је убедљиво највећи појединачни добитник буџетских средстава из линије 481 намењене невладиним организацијама. (...) држава је од 2002. до данас издвојила више од 88 милиона евра за потребе свих цркава и верских заједница, од чега је убедљиво највећи појединачни добитник Српска православна црква.“ ¹³⁴
март 2019.	„Влада је одлучила да уплати 10 милиона евра за наставак изградње Храма Светог Саве“ ¹³⁵
мај 2019.	„Из буџетских резерви СПЦ је од Владе добила донацију у износу од 30 милиона динара . На име дотације Епархији британско-скандинавској СПЦ, а ради помоћи за изградњу Манастира Покрова пресвете Богородице и Српског центра у Вокстропу у Шведској, Влада је одобрила помоћ 12 милиона динара . На истој седници Владе одобрена је и уплата 18 милиона динара Српској православној епархији Будимској, а ради помоћи за завршетак радова на Музеју Епархије будимске у Сентандреји, у Мађарској. На седници Владе је одлучено да се са 27,6 милиона динара помогне Епархија горњокарловачка у Хрватској и то због изградње и уређења православног храма у Вргинмосту“
јул 2019.	„Влада Србије је Српској православној цркви одобрила дотацију од 59,1 милион динара за обнову Храма Свете Тројице у Мостару“

(Milovančević 29.11.2021). У патријарховој изјави били су изједначени грађани који су мирно протествовали са батиначима који су на њих насрнули багером, палицама и гуменим чекићима с намером да „разбију“ протест (Ђорђевић 30. 11. 2021). Потреба за добијањем легитимације је била евидентна када је председник Александар Вучић маја 2022. године угостио на ручку у Клубу посланика у Београду патријарха Порфирија и епископе учеснике Сабора Српске православне цркве, с тим што се „из оправданих разлога“ нису појавили владике Григорије и Максим (Томić 18. 5. 2022). „[К]ао најважнији део са тог ручка народу (је) саопштено то да је председник Србије црквене великодоследнике питао за мишљење и савет, а у вези са ратом у Украјини и питањем увођења санкција Русији“, и то у тренутку када 80% бирача у Срији има негативан став по том питању (Кулаћин 30. 5. 2022). Уз све ово, треба поменути и бројно ордење (симболички капитал) које су, у разним пригодама, међусобно уручили званичници државе и Цркве. Највећу пажњу јавности је привукло уручивање ордена Светог Саве, највишег црквеног признања, Александру Вучићу из руку патријарха Иринеја (Тасић 8. 10. 2019).

133 Оно што остаје тајна, или бар не потпуно видљиво, је да ли се сав износ донација користи за наведене сврхе, пошто према *Закону о рачуноводству* верске заједнице немају обавезу да објављују финансијске извештаје. Овакав нормативни оквир оставља велики простор за малверзације – трансфер финансијских средстава из буџета, преко цркве, у руке политичке олигархије која управља алокацијом буџетских средстава. „[Н]ајвећи проблем у Цркви [је] то што не постоји транспарентан проток новца (...) проблематично је и то што за црквене обреде – венчања, сахране и друге верске делатности, свештеници не издају фискалне рачуне нити постоји јединствена тарифа, те је највећи обрт новца у СПЦ у својеврсној ‘сивој зони’“, видети: Stevanović i Živanović 13. 11. 2021. Према истраживању новинара Блица из 2015. године „Српска православна црква је једно од најуспешнијих ‘предузећа’ у Србији и по приходима налази се на трећем месту, одмах иза Нафтне индустрије Србије и Електропривреде Србије“ (видети: Blic 4. 5. 2015).

134 Видети: Insajder 12. 1. 2017.

135 Видети: Janković 7.11. 2019. Сви наводи који се односе на 2019. годину су преузети из овог извора.

август 2019.	„Влада Србије је донела одлуку да донира 88 милиона динара Архиепископији београдско-карловачкој ‘у циљу подршке прослави осам векова аутокефалности СПЦ’, као и 58 милиона динара Епархији жичкој СПЦ, као помоћ за завршетак изградње и уређења Манастира Жича и катедралног храма у Краљеву, навела је Влада у саопштењу“
новембар 2019.	„Економисти и црквени аналитичари различито тумаче одлуку државе да уплати Српској православној цркви (СПЦ) из буџетских резерви додатних 40 милиона динара . Ради се о новцу од продаје поштанских маркица који би требало да иде у фонд за изградњу Храма Светог Саве у Београду. Испоставило се да је Влада Србије уместо 76 милиона динара, колико уопште може да се сакупи од продаје маркица, уплатила СПЦ – 116 милиона динара .“
1.7.2020	„Усред епидемије и ванредне ситуације у бројним градовима Влада је донела одлуку да исплати из буџетске резерве милијарду динара, односно осам и по милиона евра Српској православној цркви за радове на Храму Светог Саве на Врачару.“ ¹³⁶
11.7.2020.	„Влада донира још 1,7 милиона евра за Храм Светог Саве“ ¹³⁷
20.8.2020.	„Председник Србије Александар Вучић изјавио је данас да ће пре краја октобра бити завршени радови на Храму Светог Саве у који је, како је рекао, држава у последње три године уложила 43 милиона евра . (...) Вучић је истакао да је ‘народ’ дао велику количину новца због тога што је ‘држава снажнија’ више него икад од 1945. године.“ ¹³⁸
9.2.2021.	„За израду девет улазних врата (троје великих и шест малих) од бронзе на Храму Светог Саве у Београду, Српска православна црква платила је прошле године немачкој фабрици Strassacker Project gmbH&CO.KG чак 1.723.000 евра “ ¹³⁹
14.4.2021.	„Српска православна црква добиће још 1,7 милијарди динара за завршетак радова на Храму Светог Саве“ ¹⁴⁰
29.8.2021.	„По ко зна који пут, Влада Србије одлучила је да уплати нову донацију Српској православној цркви и то за ‘завршетак радова на изградњи и уређењу Спомен-храма Светог Саве’. Како пише у Службеном гласнику, из буџетских резерви у те сврхе биће издвојено чак 720 милиона динара или око 6,1 милион евра .“ ¹⁴¹
9.11.2021.	„Фискални савет: Из буџетске резерве државе ‘шаком и капом’ Српској православној цркви. (...) Највеће донације биле су оне усмерене ка Српској православној цркви и локалним самоуправама. Неколико година уназад, са рачуна Генералног секретаријата Владе исплаћују се ванредне, буџетом непланиране дотације, између осталог СПЦ за разне намене. Тако је током 2020. ова потрошња износила 1,5 милијарди динара док је у 2021. за ове намене кроз резерву издвојено 3,2 милијарде динара , од чега највећим делом, око 2,4 милијарде, за завршетак радова на изградњи Храма Светог Саве.“ ¹⁴²

Табела 12: Донације Владе Републике Србије Српској православној цркви
(подебљани текст М. Ј.)

136 Видети: Gajić 6. 7. 2020.

137 Видети: Latković 11. 7. 2020.

138 Видети: Beta 20. 8. 2020.

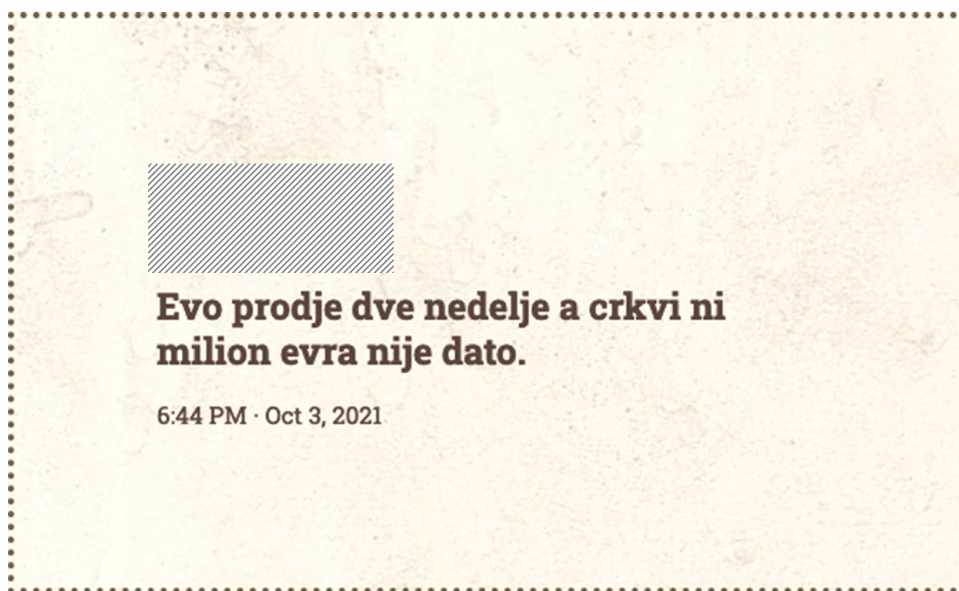
139 Видети: Živanović 9. 2. 2021.

140 Видети: Beta 14. 4. 2021.

141 Видети: Latković 29. 8. 2021.

142 Видети: 021.rs/Politika 9. 11. 2021.

На све ове новчане прилоге Цркви из државне касе нису изостале ироничне, али и изричито осуђујуће реакције антиклерикалног дела јавности:

Слика 1: Пост на Твитеру из октобра 2021. године као негативна реакција на државне донације Цркви¹⁴³

Ako niste znali kako to funkcioniše da pojasnim.
Režim uplati Crkvi iz budžeta 10 miliona u vidu donacije. Crkva uredno, vrati 9 miliona, ne u budžet već u kasu stranke na vlasti, a milion zadrži za sebe kao proviziju.
Prosto, ali samo uz jedan uslov da institucije sistema ne rade svoj posao i ne budu nezavisne.
Eto, kako je to lako, a narodu preostaje samo da se divi režimu koji podržava "našu" Crkvu.

/// SPC nije samo ćutala na otimanje društvene svojine, izvršitelje, privatizacije i poživotinjenje stada, već je počinila neoprostiv greh jer je konstantno uzimala pare iz ruku onih koji nas pljačkaju.

Smrt kompletnog Sinoda ne vredi jedne suze bolesnog deteta koga lečimo porukama. ///

Слика 2: Твитови из августа 2019. и новембра 2020. године који „прозивају“ Цркву због наводног „прања“ пара и клијентелистичког односа са политичком олигархијом

На нерационалност, али и упитну моралност овакве праксе у јеку епидемије, поред поменутог дела јавности, реаговао је и један од архијереја из саме цркве:

¹⁴³ Твитови, постови и коментари које наводимо су анонимизовани.

„У тренутку када нам је здравствени систем пред колапсом и када болницама недостаје готово све од опреме и материјала, па до кисеоника, Влада Србије донела је одлуку да за Српску православну цркву из буџетске резерве издвоји милијарду динара за изградњу Храма Светог Саве на Врачару. Истовремено, за Нови Пазар, где је ситуација најкритичнија и где људи умиру по ходницима или чак и не стижу до болнице, биће издвојено 91 милион динара.

Не само да ће СПЦ добити 10 пута више средстава од града који је под највећим ударом корона вируса, већ се поставља питање зашто је Влада Србије у овом тренутку уопште одлучила да дотира новац за изградњу храма, када је очигледно да то није приоритет.

Да ли ће СПЦ прихватити овај новац или га евентуално преусмерити у здравствени систем Србије коме је он и те како потребан, одговор нисмо добили ни од патријарха Иринеја, нити од Синода.

Коментар на ову вест затражили смо од епископа диселдорфског и целе Немачке владике Григорија.

– Више пута сам говорио да не треба градити толико цркава, јер имамо болнице у којима нема пешкира, папира, где је све запуштено... Тешко је гледати све то јер и то је одраз наше Цркве – рекао је владика Григорије. (...)

Адвокат Владимир Гајић сматра да овом, али и ранијим дотацијама СПЦ, председник Александар Вучић плаћа за орден Светог Саве и подршку коју ужива од патријарха Иринеја.

– Њега је патријарх сад узео за ктитора Храма. У Нови Пазар даје зато што мора, иначе да је до његових осећања, не би добили ништа. То знају и они и он, али нажалост сви учествују у тој представи (...)

Упитан да ли ће, према његовом мишљењу, патријарх прихватити дотацију од милијарду динара, наш саговорник одговара „него шта ће“.

– Он се бави небеским питањима. Као и све остале институције у друштву и патријарх је део Вучићевог двора. Али у Цркви има здравог отпора, има изванредних људи међу владикама, када буде куцнуо час, окренуће се – поручује Гајић.

Раде Панић, председник Синдиката лекара и фармацеута Србије, такође је изненађен информацијом да се у овом кључном тренутку у борби против пандемије, толика средства опредељују за изградњу храма.

– Мислим да сада није моменат и да би сав новац из буџетске резерве требало да се преусмери у здравство. Ситуација на терену је таква да медицинско особље има само по једну маску за цело дежурство, а требало би да их мењају на два сата. Једнократних каљача такође нема, као ни хируршких рукавица по многим болницама, те се операције одлажу – указује наш саговорник.

Он додаје да медицинске сестре масовно дају отказе, а да су то почели да чине и лекари.¹⁴⁴

dok covid19 ubija po Srbiji, a bolnice i domovi zdravlja prebukirani, Vlada na sednici 1.jula dodeljuje MILIJARDU dinara SPC za radove na Hramu Svetog Save iz budžetske rezerve... uvek su se znali prioriteti! ///

Osećam veliko gadjenje prema Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi koja bez blama pokupi milijardu dinara iz budžeta kad se bolnice raspadaju, nema zaštitnih sredstava, ljudi umiru... I to za radove na Hramu koji je dvesta metara od Infektivne klinike koja liči na štalu. Sramota ///

Слика 3: Неке критичке реакције на донације Владе Српској православној цркви¹⁴⁵

С друге стране, штампани медиј, који је објавио критичке реакције јавности на давање позамашних новчаних поклона, патријарх је назвао „антисрпским“, а такво писање „тенденциозним“. Упоредно разматрање, или како стоји у Саопштењу „међусобно супротстављање“ изградње храма Светог Саве и епидемије коронавируса је окарактерисао као „злонамерно и неистинито“, а изјаве владике Григорија као „популистичке и политикантске, срачунате на популарност у другосрбијанским и аутошовинистичким круговима“ и оптужио га да „подилази ниским страстима црквобораца заробљених у прелести овога света“, та да је „(п)остао перјаница антисрпских и антицрквених кругова у Србији“¹⁴⁷. Оваква пракса јасно позиционира цркву на страну локалног

¹⁴⁵ Карикатура Далибора Ступара (Ступса) „Државне јасле“ преузета са: <https://autonomija.info/stups-drzavne-jasle/>

¹⁴⁶ Прелест – нарочито опасна духовна заблуда или обмана.

¹⁴⁷ Видети: Кабинет Патријарха српског 7. 7. 2020. Независно удружење новинара Србије је „најоштрије осудило саопштење Патријарха (...) оценивши да се редакција листа 'Данас' 'безобзирно напада и вређа', уз упозорење да је утицајни верски поглавар својим

(„нашег“, „народног“) у односу на глобално („њихово“, „страно“, „антисрпско“, „издајничко“/„аутошовинистичко“), према којем „подиже“ снажно утврђене симболичке границе и гаји нескривен анимозитет, уз распиривање осећаја угрожености и подстицање неповерења.

У Саопштењима у која третирају делатност Владе, тон је битно другачији – увиђаван, сарадљив и помирљив.¹⁴⁸

Оваква пракса цркве је била приметна и у њеном односу према „промоцији хомосексуализма“ – како је етикетирала свако јавно бављење питањима која се тичу ЛГБТ особа, макар се то односила на пуко помињање „другачије“ сексуалне оријентације. Наглашено моралистичка осуда, каткад праћена говором мржње који је долазио са високих положаја у црквеној хијерархији (Јовановић 2011: 704–8; Јовановић 2013: 80–88, 2016: 85–88) је замењена подршком¹⁴⁹ када је Ана Брнабић, која не крије своју истополну наклоност, постала Премијерка Владе Србије:

„На коктелу који је приређен пошто је нови председник Србије Александар Вучић положио заклетву у холу Дома Народне скупштине министарка државне управе и локалне самоуправе Ана Брнабић добила је пуну подршку врха СПЦ за премијерску функцију (...) [Е]пископ загребачко-љубљански Порфирије (Перић), који је у Скупштину Србије дошао заједно са патријархом српским Иринејом, пришао је министарки Брнабић чим ју је угледао у маси, љубазно се поздравио са њом, а онда јој пренео поруку СПЦ.

Владика Порфирије, који је сада и члан Синода СПЦ (црквене владе), пришао је министарки, ухватио је за обе руке и дословно јој рекао: ‘Ево и уживо да вам кажем, имате моју и пуну подршку Цркве да будете премијер, о вама мислимо све најбоље. Нико се томе не противи, заиста. Молим вас, немојте да верујете свакојаким гласинама.’”¹⁵⁰

екстремистичким иступом озбиљно угрозио безбедност новинара и запослених у том листу” притом изразивши „озбиљну забринутост због вербалне агресије црквених главешина и њиховог практично отвореног позива на линч новинара листа ‘Данас’” – видети: FoNet 8. 7. 2020.

148 „Нико из режима се није потрудио да прокоментарише понашање СПЦ у Србији, али треба нагласити да је и Синоду стало да се прикаже како, на свој начин, ипак поштује одлуке Владе Србије. Очигледно је да је ситуација са епидемијом корона вируса за обе стране осетљива. И да је ставила на пробу претходно добре односе патријарха и чланова синода са режимом. За сада изгледа да се обе екипе труде да некако прегурају ову епидемију, без већих последица по раније склопљени пакт о сарадњи” (видети: Veljković 24. 3. 2020). „Српска држава симптоматично ћути. Не жели да обнавља сукоб са тврдим крилом СПЦ (...). А требало би да се умеша. Зарад општег здравља а не председникове жеље да умири црквене критичаре његове косовске политике” (видети: Jakšić 5. 4. 2020).

149 Почев од 2001. редовне црквене осуде *Параде поноса* у Београду, изостају након 2015. године. Ово као да прати динамику Владиног/државног присвајања *Прајда*, који се користи као део „тактичке европеизације” – процеса кроз који политичари манифестују своју наводну приврженост принципима Европске уније, без истинске посвећености њиховој примени. Црква се уздржала од реакције на ЛГБТИК манифестацију да не би ометала Владино демонстрирање европејства и тиме ризиковала погоршање односа са световном влашћу. Годину дана након јавно исказане подршке премијерки лезбејки црква је поднела молбу истој за финансијску помоћ (Jovanović and Krstić 2020: 39; видети и: Luković 23. 11. 2018).

150 Видети: Đondović 31. 5. 2017.

Након што је објављено да се СПЦ противи предлогу да министарка Брнабић буде изабрана за премијерку зато што је отворено нехетеросексуална¹⁵¹, црква је реаговала Саопштењем¹⁵². У њему се медиј оптужује за „потурање“ неистина, а делатност истог увредљиво квалификује као „погана“. И у овом Саопштењу се појављују „аутошовинисти“, односно издајници који раде „по наређењу и за рачун страних интересних група“ чији су „интереси супротни интересима српског народа“, а на покајање се позивају „одговорни (...) ако су бар формално православне вере (...) Срби макар по именима у импресуму“.

Овакав дискурс неупитног монополизовања улоге бранитеља интереса српског народа¹⁵³, као што смо већ поменули, смешта цркву на пол локално-традиционалног у културном простору Србије. Док се „непријатељи“ врло агресивно дезавуишу, приметан је дипломатски такт и опрез да се избегне било какав сукоб са Владом.¹⁵⁴

С друге стране, и световна власт је водила рачуна да не угрози партнерски однос који има са црквом, иако је то у време пандемије изазивало видљиву тензију на релацији Влада – Кризни штаб (те су неки од његових чланова претили напуштањем истог).¹⁵⁵

151 Видети: Mastilović Jasnić 12. 5. 2017.

152 Видети: Информативна служба Српске Православне Цркве 15. 5. 2017.

153 „Имајући у виду да традиционална ‘присност’ између Цркве и државе није била могућа унутар модерне државе, морала је бити замењена новим елементом блискости. Црква је морала да пронађе начин да одржи континуитет са сопственом прошлошћу, што је постигнуто успостављањем блискости између Цркве и нације, будући да је нација била кључни елемент модерне националне државе. Ово је даље водило до идентификације Цркве са националним идентитетом и идеологијом“ (Макридис 2014d: 277). О религији као важном аспекту етничког идентитета у Србији видети: Gavrilović, Jovanović, and Todorović 2016.

154 Овде је илустративна и изјава Порфирија о *Нацрту закона о истополним заједницама*, у његовом првом телевизијском гостовању почетком марта, пошто је на заседању Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве 18. фебруара 2021. године изабран за Патријарха: „Могу да разумем и људе који имају ту врсту сексуалне оријентације да имају безброј административних проблема, изазова, притисака. Понекад и да имају потребу да регулишу свој статус. Нажалост, и по овом питању се види да Брисел не врши само политичке, већ и друштвенополитичке притиске на земље за које се претпоставља да треба да буду део те заједнице. Многе земље ЕУ, укључујући Хрватску, када је реч о цркви имали су прилику да чују управо тај, ви рекосте став, али заправо веру цркве у то да је брак заједница мушкарца и жене и да је породица заједница оца, мајке и деце. У том смислу, када је реч о евентуалном закону, наравно да ми не можемо бити за то да се истополне заједнице назову истим именом као што је заједница мушкарца и жене.“ (видети: Telegraf/E.N. 3. 3. 2021). Одмерени и дипломатски тон је присутан и у Саопштењу Синода Српске Православне Цркве о предлогу закона о истополним заједницама иако се црквена влада противи том предлогу (видети: Информативна служба Српске Православне Цркве 25. 3. 2021), као и изјава, за пастирски прекор иначе расположеног Епископа бачког Иринеја: „Претходно је влади упућен одговарајући предлог. Нисмо желели да подижемо температуру у јавности због овога. Црква је последња која жели да, по било ком основу, дели народ, иначе вешто ускраћен за могућност да се добро упозна са предлогом и да се о њему изјасни. Наравно да не желимо да било ко буде дискриминисан у остваривању својих права због својих уверења, личних склоности и томе слично. Никога не одбацујемо нити проscribeујемо због личних склоности или проблема било које врсте.“ (видети: Чалија 27. 4. 2021).

155 Видети изјаву др Предрага Кона од 14. априла 2020. године.

Необично снисходљива изјава Председника од 14. априла 2020 : „Уздам се у патријарха Иринеја и молићу га, клечаћу пред њим, да разуме оно што тражимо, не зато што смо бахати и осиони, већ зато што желимо да победи живот“ (курзив М. Ј.) шаље јавности нејасну, односно амбивалентну поруку: „да долазак у цркву за Ускрс није у складу са упутствима медицинских стручњака, али да, ако се неко ипак одлучи да дође у цркву, неће бити санкционисан“ (Ресановић 2021: 95). Грађани који су дошли у цркву су управо разумели „да им је председник Србије Александар Вучић пређутно дао дозволу да дођу на богослужење, рекавши како ‘полиција неће хапсити вернике’“¹⁵⁶. Државни органи су остали „упадљиво неприметни, делујући крајње евазивно“ (Милошевић 2020: 174), када је црква „веома креативно тумачила мере социјалног дистанцирања“ (176 фн. 13). За исте праксе кршења прописаних мера санкционисани су (ухапшени) једино припадници црквене фракције „у егзилу“, коју црква означава као „секташку“ и „расколничку“¹⁵⁷, док је „републички јавни тужилац, Загорка Доловац, забранила тужилаштву да покреће поступке против владика Српске православне цркве који не поштују мере и ‘шире’ корона вирус“.¹⁵⁸

Пошто смо дали контуре друштвеног оквира у коме су се дешавали симболички сукоби око причешћа за време „короне“, тј. идентификовали доминантне актере и њихове односе, те поверење које уживају и степен задовољства које њихов рад изазива, прелазимо на анализу и интерпретацију прикупљене грађе.

9. Тумачење сукоба

*... наизглед бизарно понашање може бити потпуно разумљиво
када се схвати како се свет рутински стабилизује кроз језик и
друштвене институције.*

(Dingwall, Hoffman, and Staniland 2013: 168)

¹⁵⁶ „Уосталом, било је сасвим непримерено очекивање да ће верници својом вољом, на основу препоруке, поштовати епидемиолошке мере. Тако очекивање, *in ultima linea*, не уважава ни озбиљност и дубину веровања“ (Милошевић 2020: 198).

¹⁵⁷ Видети: Епископ Атанасије 2. 5. 2015. Јако је занимљиво да се ова група верника емфатично противи наводном црквеном „мондијализму“, „глобализму“, „екуменизму“ и „папизму“, што је у културном простору смешта још „локалније“ и „традиционалније“ од званичне цркве. Уверења и делатност ове „расколничке“, „псеудозилотне“ и „православнофундаменталистичке“ групе дословце прате Трелчову (Ernst Troeltsch) идеалнотипску логику настајања и деловања секташких религијских покрета, који су непријатељски настројени према спремности цркве да се прилагођава друштву и да налази компромисе са државом (видети: Трелч 1969).

¹⁵⁸ Видети: Ћиле 23. 11. 2020.

На почетку овог поглавља, као неку врсту увода, дајемо језгровите формулације супротстављених „оквира“ (frames) који су постали смернице за „обичне људе“ (или организујући принципи и централне теме њихових наратива)¹⁵⁹, а које су у изјавама за медије формулисале две „старешине“¹⁶⁰, међу најпоштованијим и најуваженијим заступницима „зараћених“ страна,¹⁶¹ који нису случајно били један владика и један епидемиолог:

Портпарол Српске православне цркве епископ бачки Иринеј	епидемиолог Зоран Радовановић редовни професор Медицинског факултета у Београду у пензији
„Од причешћа се за две хиљаде година никад нико није заразио, па ни свештеници који су причешћивали губавце, туберкулозне и друге оболеле од тада неизлечивих заразних болести“ ¹⁶²	„Као грађанину, мени је цивилизацијски несхватљиво да у 21. веку сви љубе у исти предмет и сви једу из исте кашике. Као епидемиолог, морам да упозорим да је то опасно“ ¹⁶³

Оно што је при анализи прикупљеног материјала најпре могло да буде примећено јесте екстремна поларизација ставова, уз ретке покушаје разумевања друге стране или потраге за иоле прихватљивом компромисном позицијом. Учесници у расправама или коментатори вести су говорили, односно, писали „једни мимо других и дефинисали се кроз међусобно супротстављање“ (Lamont, Pendergrass and Pachucki 2015: 853).¹⁶⁴

Готово да није било ни покушаја разумевања заступника другачијег мишљења (а камоли емпатије), док негативних емоција, уобличених у увреде, омаловажавања и подсмех, није недостајало. „Дистанца“ је врло круто и сурово одржавана, без икаквих назнака или покушаја „приближавања“. Расправе и коментари на интернету су и иначе, као добар „вентил“ и прилика за некажњено ослобађање од тензије, пуни емоција и често им недостаје елементарна пристојност, но анимозитет је овде био видно израженији, страственији и

159, [О]сновна линија раздора унутар јавности подељене на противнике и заступнике причешћа истом кашичицом ‘под знаком короне’, може се свести на следећи пар опонираних тврдњи: они који су узели учешће у овом обреду и причестили се постали су опасни по јавно здравље грађана (*противници*), и: они који су узели учешће у овом обреду примили су у себе Христову крв и тело и ‘очистили’ се (*заступници*)“ (Пишев, Жикић и Стајић 2020: 853).

160, „Симболички капитал је капитал признања акумулиран током читаве историје претходних борби (дакле, веома снажно повезан са старешинством [seniority]), који омогућава да се ефикасно интервенише у актуелним борбама за очување или увећање симболичког капитала, тј. моћ номиновања и наметања легитимног принципа виђења и поделе, универзално признатог у одређеном друштвеном простору“ (Bourdieu 1999: 337).

161 „Одређени чланови света ће стећи право – или ће им се можда уступити право – да буду стручни легитиматори узорних акција и производа“ (Strauss 1982: 181).

162 Видети: Beta 27. 3. 2020.

163 Видети: Gajić 27. 3. 2020.

164 „Поруке“ које су јавно размењиване су биле „логичне једино у значењском поретку група које их користе“ (Пишев, Жикић и Стајић 2020: 854).

постојанији него што се иначе налази у онлајн расправама људи различитих етничких, верских, регионалних и политичких припадности или уметничких преференци¹⁶⁵. Било је примера да чак свештена лица постављају увредљиве коментаре¹⁶⁶ или епископи вређају оне који вернике саветују другачије од њих.¹⁶⁷

Интензивна непријатељска осећања су свакако имала функцију потврђивања и одржавања једне посебне верзије стварности (наспрот „конкурентској“).¹⁶⁸

Висок степен емотивног набоја указује да је ова битка део већ постојећег „културног рата“, односно његов наставак или један од фронтова, оптерећен „ранама“ (али и тријумфима) претходних окршаја – нови спор буди осећања везана за претходне који као да су потиснути или привремено „замрзнути“. Линије одвајања су већ уцртане у симболички простор, „ровови“ (заједно са осталом борбеном „инфраструктуром“¹⁶⁹) ископани и утврђени, а супарници јасно и разговетно маркирани, тј. учињени лако препознатљивим.

165 „У уобичајеним временима, већина људских бића успева да остане мање-више рационална, али у кризи – какву производе епидемије – доминирају непријатне емоције“ (Strong 1990: 255).

166 Један Фејсбук коментар нишког свештеника је због сексизма био нарочито непримерен: „На здравље и спасење, нико се од причешћа није инфицирао. **Бићу индискретан за даме које се чуде, свашта стављате у уста, неко би рекао бљак, али ипак стављате**“ (видети: Jovović 22. 11. 2020; подебљани текст М. Ј.)

167 „Владика банатски Никанор јуче је одржао проповед у којој је отворено позвао вернике да прекрше све мере Владе Србије, јер је ‘света причест најбољи лек’, а ‘црква најбоља болница’ и да им слободу кретања једино бог може забранити. Он је вернике саветовао да законе поштују само у оној мери колико је то ‘сагласно са богом и са црквеним прописима и са Свети писмом’, а да је свако ко их другачије саветује **‘блудник и безбожник’**“ (видети: Lalić 1. 4. 2020, подебљани текст М. Ј.)

168 Као што главни негативац, Аналитичар (The Analyst), у четвртој наставку *Матрикса* (*The Matrix Resurrections*, 2021, р. Лана Ваховски [Lana Wachowski]) објашњава: „Шта потврђује твоје фикције и чини их стварним? ... Осећања“.

169 Која би укључивала наративе у којима се елаборирају неупитне „светиње“, истурају гласноговорници, проглашавају хероји (које треба славити), идентификују „мученици“, жртве и, коначно, „зликовци“ (које треба кривити – вирус као главни непријатељ је невидљив, тако да логика друштвених борби тражи одређење негативца у конкретној групи) – „званични политички дискурс (...) се од проглашења епидемије и увођења ванредног стања наовамо, служи дискурсом рата, у смислу ступања државе у борбу против ‘невидљивог непријатеља’, која има своје жртве (преминуле од последица инфекције) и ‘(супер)хероје’ (превасходно, здравствене раднике, али и – како ћемо видети – државне функционере и друге јавне личности)“ (Пишев, Жикић и Стајић 2020: 848). Више о „оквирима“ кроз које су таблоидни медији у Србији (следећи изјаве чланова државног врха) извештавали о пандемији видети: Kleut and Šinković 2020; посебно су занимљиви налази о томе који су актери добили улоге **хероја** (најчешће Кина, Русија и здравствени радници), **зликоваца** који угрожавају јавно здравље (најчешће „непромишљени и неразумни“ грађани [посебно припадници дијаспоре] и, у мањој мери, познате личности) и **жртава** (такође грађани, и у мањој мери познате личности, ЕУ [због ситуације у Италији] и здравствени радници) на стр. 515–516.

Исказивање и истицање (а тиме и потврђивање) нечијег идентитета је упечатљивије ако се врши кроз бурне изливе осећања, а тако се повећава и уверљивост и елиминише упитност (или барем умањује могућност [само] подривања) личног идентитета¹⁷⁰. Психичка добит је, у смислу одбране од неизвесности, несигурности и сумње, обезбеђена, тј. унапред одбрањена, кроз перформанс припадништва.

9.1 Увреде

Бурдије разматра увреде, односно праксу вређања као један облик језичког перформатива¹⁷¹ који производи друштвене групе (и самим тим њихове симболичке границе). Увреда припада класи перформатива које Бурдије схвата као посебне обреде институционализације – негативне чинове институционализације, тј. чинове деституције или деградације – „то је магијско понашање које има за циљ да делује, али симболично, без прибегавања акцији, попут проклетства или благослова“ (Bourdieu 2018: 19). Онај ко вређа обзнањује увређеном да му је додељена одређена карактеристика и да је обавезан да се у свом понашању води друштвеном суштином – правилима која се подразумевају за некога ко је „носилац“ те карактеристике. На тај начин увређени је категорисан.

„Стога је чин институирања комуникацијски чин, али чин посебне врсте: он знаком саопћава неке његов идентитет, али у том смислу да му га у исти мах и обзнањује и намеће, обзнањујући га пред јавношћу (*kategorieren* првотно значи ‘јавно оптужити’), означајући му на тај начин ауторитативно што је и што треба да буде. То се добро види у погди, том својеврсном проклињању (*sacer* значи уједно и ‘проклет’) које настоји своју жртву заробити оптужбом која функционира као усуд.“ (Bourdieu 1992: 108)

Вређање је практична операција са конкретним циљем, где свака индивидуа покушава да наметне њену или његову перспективу¹⁷² друштвеном

170 Персонални идентитет је, заправо, интерсубјективан и зависи од биографског и ситуационог контекста – „Он није дефинитиван и увек је отворен за измене, будући да касније друштвене интеракције могу да утичу на његово учвршћивање, измену или, у крајњим случајевима, потпуно напуштање, односно разарање“ (Јовановић 2019: 109).

171 Перформативом се означава употреба речи, наредби и слогана за мењање стварног друштвеног света: „перформативне речи, речи које стварају оно што говоре, речи (као што су слогани) које стварају групе, или речи (као што су наређења) које ствари раде преко пуномоћја (do things by proxy): то су речи које су креативне, које имају стварну ефикасност“ (Bourdieu 2018: 130).

172 Увреда претпоставља „перспективистичку филозофију“: „Резултат различитих и противстављених нагона жеље за исмевањем, жаљењем и проклињањем? Пре него што је неко сазнање могуће, мора свако за овај нагон прво навести свој једностран поглед на ствар или догађај (...) јер људски интелект код ове анализе не може изрећи да самог себе види под перспективним формама и само у њима. Ми не можемо да видимо иза нашег угла: безнадежна је радозналост желети знати оно што би још у других врста интелеката и перспектива могло бити“ (Ниче 1984: 225; 292), и како наводе приређивачи Бурдијеових предавања о борбама око

свету, „која с помоћу надметања у изражајности и с помоћу деформирања обредних формула регулираног правилима настоји постићи изражајно савршенство које омогућује да се ‘придобију проматрачи спремни на исмијавање’” (Bourdieu 1992: 64).

Док структурише *поглед друштвених делатника* о друштвеном свету, именовање даје свој допринос *структурисању тог света*.

„Нема ниједног друштвеног агенса који не би, у границама својих могућности, тежио за том моћи именовања и стварања свијета именовањем: трачеви, клевете, оговарања, увреде, хвалоспјеви, оптужбе, критике, полемике, похвале само су уситњени облици оних свечаних и колективних чина именовања, оних величања или осуда које су повластица опћенито признатих ауторитета.” (Bourdieu 1992: 82)

Иако вређачи/увредљивци (*insulters*) делају кроз *idios logos*¹⁷³, сингуларни дискурс, они наступају као гласноговорници колективитета. Делују у име бројчано значајније или безначајније групе која постоји (која је дефинисана и створена) кроз културни конфликт, који је заједнички – који се одиграва на нивоу заједнице.

Потреба за припадањем и давањем смисла је у различитим заједницама нарочито наглашена у време тешких друштвених криза. Страх и анксиозност у доба пандемије, изазвани потенцијалним или стварним губитком ближњих, као и могућношћу заразе, патње, па и смрти, дали су ветар у једра екстремним, нетрпељивим и детињасто простим увредама:

- „Тренутно немам другачијег начина за изражавањем јер ови **кретени** угрожавају и мене и моје ближње и моју децу, а о широј заједници нећу ни да почињем. Овако **глупи** поступци, неодговорни, себични, самодовољни **не заслужују фин речник**“¹⁷⁴
- „Нису Србима ни Турци могли да забране одлазак на литургију и учешће у светим тајнама, па нећете ни ви ‘београдски’ **педерчићи** заједно са Вучићем.”
- „Застрашујуће је колико сте маловеран народ. Ајде што сте **глупи** него сте и **зли**. Да ишта знате не бисте престали никада да се молите Богу. **Багро** неверничка“
- „Ево га #foundthe**Covidiot**“¹⁷⁵
- „Само чекам да се и овде јави нека **сплачина** да нам објасни како се никад нико ничим није заразио од причести и како се кашика не лиже већ се само сипне и како смо **глупи** и безбожни“

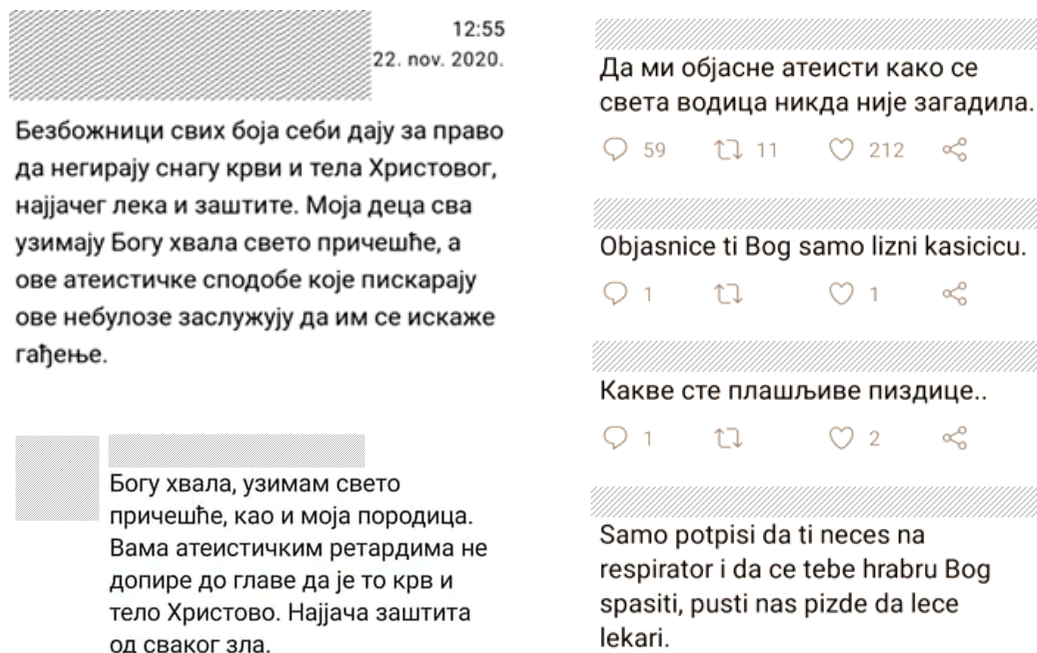
класификације: „Перспективизам не значи ‘свакоме његова/њена истина’, већ да је плурализам перспектива услов за испољавање истине” (Bourdieu 2018: 172 en.17).

173 „[У]вреда, тај *idios logos* којим обичан појединац покушава да наметне своје гледиште ризикујући да дође до реципрочне увреде” (Bourdieu 1991b: 239).

174 Наглашавања/подебљавања текста су наша.

175 Из *Речника појмова из периода епидемије ковида*: „**ковидиот** м [енгл. covidiot; covid + idiot] пеј. 1. особа која игнорише упозорења, смернице и правила о јавној безбедности у вези са ковидом 19. 2. особа која непотребно гомила намирнице или заштитну опрему; **корона идиот** особа која се неодговорно понаша и не поштује препоруке за спречавање ширења епидемије коронавируса или намерно крши правила понашања ради стицања популарности обично на друштвеним мрежама” (видети: Институт за српски језик САНУ 19. 8. 2020).

- „имаш приватан причест... Елем. стави свој усуд и веру тако што ће сви ови **кретени** да оду на инфективну клинику и да се пријаве у добровољце да помажу... Па нек виде да ли су заслужили царство небеско или не...”
- „Да ли знате да ми медицинари преузимамо сва ваша **срања** на своја плећа, кад закаже црвен конац и бадњак на хладњаку? Ми то све трпимо, све ваше **глупости**”
- „колико треба да си **глуп** да не укапираш да се зараза преноси на тај начин и да је кашика кашика и ништа више, знаш није то ‘света кашика’”
- „људи **одјебите** више од прозивања цркве, промените веру и..... радите нешто паметно у **својим бедним животима....**”¹⁷⁶

Слика 4: Примери увреда из твитова

9.2 Хумор

Заједно са отвореним и намерним вређањима, у борбама око причешћа појавила су се подсмевања и шале које су имале сличну функцију као увреде: потврђивање дистанце и ојачавање симболичких граница према супарницима: „комична култура обавља исту важну друштвену функцију свих симболичких система: повлачи границу између инсајдера и аутсајдера” (Berger 2014: 64).

¹⁷⁶ Увреде су у неким тренуцима прелазиле и у отворену *Schadenfreude* (злурадост, радовање туђој несрећи): „даће Бог да баш неверни покупе овај вирус па кад буду желели причест да не могу да је приме...”, или: „Кад купиш корону ти иди лепо на Косово па музи монасима свету водицу из брада а болницу остави богохулницима”.

Но, за разлику од вређања, подсмех није био обостран. Противници причешћа у доба пандемије су „држали монопол“ на „зезање“.

У једној од инстанци њиховог вишегодишњег бављења симболичким сукобима у Србији, Тамара Петровић Трифуновић и Ивана Спасић су разматрале патриотизам и космополитизам у дискурсу интелектуалаца у *Пешчанику* и *Новој српској политичкој мисли*. Између осталог, уочиле су да се патриотизам у *НСПМ* узима веома озбиљно (без хумора), што није увек случај у *Пешчанику*, и о њему пише на један свечан и узвишен начин (Petrović Trifunović & Spasić 2014: 183 fn.15).

Слично је било и са браниоцима праксе причешћа: они су овај ритуал подразумевали као свети и неповредиви део друштвеног поретка, „изнад“ пролазних несталности световног – као нешто са чим нема шале и што захтева неупитно прихватање и покорност¹⁷⁷, чак и жртву:

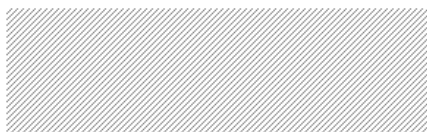
У последње време је и превише овако ружних, безбожних и дрских коментара на тему СПЦ и Светог Причешћа. Ко сте ви да одређујете шта Црква треба а шта не, притом не знајући оно елементарно о Литургијском животу хришћанина? Треба да се стидите својих речи, јер сте ВИ ти који вређају

Слика 5: Крајње озбиљна схватања причешћа на Твитеру

С друге стране, противници су му, кроз хумор (али и негативне

¹⁷⁷ Илустративан пример агресивне реакције на помињање причешћа у контексту могућности преношења заразе датира из 2017. године, дакле пре пандемије КОВИД-19. Ђакон Ненад Илић је на својој Фејсбук страници одговорио на текст Зорана Радовановића „Свето причешће и заразе“. Његов пост је носио наслов „НАПАД НА СВЕТО“. Ђакон се због написа епидемиолога („атеистичког ‘научника’“) нашао увређеним („Зато сам веома љут али грубе речи и вређање ћу без обзира на то можда овом приликом да избегнем“). Радовановић се, према његовом тумачењу, дрзнуо да о „светињи“ пише на светогрдан начин, његов „текст (је) пун дубоког непознавања и презира вере“ и заправо је „ружан и неозбиљни испад“ који „вређа и богохули“.

квалификације), „ништили“ „ауру“ сакросанктности¹⁷⁸, идеју да је „причест у доба пандемије сигурна пракса“ називали „суманутом“¹⁷⁹ и практиковање исте проказивали као „пркосни и испразни обредни формализам“¹⁸⁰ (на коме се „упорно, тврдоглаво, хомицидално и суицидално“ инсистира¹⁸¹), који је у датој ситуацији још и жигосан као потенцијални здравствени ризик, чак лицемерје:

Zamolila bih sve velike vernike koji ono haos ludilo
ne mogu bez odlaska u crkvu za ove praznike, da
dostave sudu potvrdu da su bili nevini pre braka.
Čisto da vidimo koja pravila se to baš baš moraju
poštovati, a koja se samo poštuckaju. Hajde da
krenemo od Seke i ostalih javnih ličnosti koje nam
prosipaju veliko vernički moral ovih dana.

Слика 6: Карикирање (пре)озбиљног схватања причешћа и указивање на хипокризију

„Друштвени поредак, када добро функционише, обавија појединца мрежом

178 С обзиром на (највећу) важност коју причешће има у хришћанској обредној пракси, било какав, па и најблажи подсмех (а камоли наглашену сатиру) причесници, без сумње, доживљавају као непоштовање свете тајне, агресивни напад и намерно учињену увреду. Диркем нас је у *Елементарним облицима религијског живота* учио да се осећања стварају у жару колективних церемонија: „Усред скупа распаљеног заједничком страшћу постајемо подложни осећањима и делима за која смо неспособни када смо сведени само на наше сопствене снаге; а кад се скуп растури и када, обревши се сами са собом, поново паднемо на нашу уобичајено разину, можемо одмерити сву висину на коју смо били уздигнути изнад нас самих. (...) Да би се ојачала осећања која би – препуштена самима себи – ослабила, довољно је зближити и у тешње и делатније односе ставити оне који их доживљавају“ (Диркем 1982: 195). Могли бисмо да додамо да се пролиферација појачаних осећања једнако ефикасно дешава и у жару колективних симболичких борби.

179 Видети: Zdravković 26. 3. 2020. Једном приликом је била употребљена и синтагма „биолошки терористи у мантијама“ (видети: Bursać 28. 3. 2020).

180 Из једног коментара на Фејсбуку: „Имали смо прекид – од 1945 па до средине 80тих религија је била “опијум за народ”. “Свесни елементи” су злостављали свештенике, ко је славио славу имао је проблеме са тим “свесним изданцима самоуправног социјализма”. Од средине 80тих стање се за 180° преокренуло, православље је постало начин за демонстрирање националног идентитета, а бивши “свесни елементи” и њихови потомци тада су постали најприлежнији православци, који међутим о суштини хришћанства не знају ништа **него само упражњавају форму**. Зато данашње српско православље изгледа онако како смо могли да видимо на Амфилохијевој и Патријарховој сахрани. Као што се некада клицало Другу Титу и играло козарачко коло, тако се сада упражњава оно што ти људи сматрају верским обичајима“ (подебљани текст М. Ј.) Више о свођењу религиозности на обредни формализам, идолатризовању наводне традиције, те путеном и физичком односу према духовности у православљу, видети текст Жикице Симића: Simić 25. 11. 2020.

181 Видети: УО Атеисти Србије 29. 3. 2020.

навика и значења која се доживљавају као самоочигледно стварна. (...) Упркос овом привиду чврстине, друштвени поредак је увек подложен поремећајима. Ови поремећаји су узроковани, између осталог, упадима других стварности." (Berger 2014: 61)

Комично представља један такав рушилачки упад. Претња по рутине здраво-за-готово узете стварности може да градацијски варира „од невиног хумора до гротескне инверзије свих прихваћених норми (...) од благе шале до заједљиве сатире" (*Ibid.*).

Социјалне функције комичног су, поред горе наведене улоге исцртавања граница и идентификовања аутсајдера, и изражавање агресије и сублимирање табуа. Са тим је блиско повезана и побуна против тлачитељског или било ког наметнутог, светог или профаног, ауторитета или симбола коме се тако одузима углед.

У делегитимисању религијских ауторитета током симболичких борби око причешћа коришћена је „комична машинерија". Овде алудирамо на „машинерије за одржавање универзума" (*conceptual machineries of universe-maintenance*) о којима су писали Бергер и Лукман (Berger and Luckmann 1991: 122–34). „Девијантно" схватање стварности, опредмећено и изнова потврђивано кроз ритуал причешћа, чинило је изазов за оне који обитавају у секуларно конструисаној стварности, „рашчараном" свету у којем нема „чуда". „Оно што је за веру најстварније (*ens realissimum*) за неверујући ум је фантазија; обрнуто, чврста стварност овоземаљског погледа на свет је, у очима вере, пролазна фантазија" (Berger 2014: 180).

Као симболичка одбрана од проблема стављена је у погон комично-појмовна машинерија. Њеном применом је извршена нихилација алтернативне стварности – порицање реалности феномена или интерпретације феномена који се не уклапају у дати „универзум" значења. „Претња друштвеним дефиницијама стварности неутрализована је тако што се додељује инфериорни онтолошки статус и тиме когнитивни статус нечега-што-не-треба-узимати-за-озбиљно свим дефиницијама које постоје изван симболичког универзума" (Berger and Luckmann 1991: 132).

У конкретним примерима карикиране су иконе светаца и сребрне кашичице, ђаво је постављен тамо где не би требало да му је место и дошло је до замене лекара са сотоном:

Слика 7: „Свети Асепсолије, стерилни и разблажени“ са заштитном маском и рукавицама који позива на прање руку; алузија на среброљубље у цркви; ђаво који наговара на причест; одрицање од лекара (уместо од сатане) при причешћивању¹⁸²

182 Аутор Светог Асепсолија је Иван Насић, а „ђаволског“ подстицања на причест Игор Крстић. Све стрип-карикатуре Milana Dog-а (што је алијас Игора Лечића) преузете су са његове Фејсбук странице: <https://www.facebook.com/detektivnemoguseg>. У последњем примеру постоји и додатна замена: православни свештеник особи која се крсти, или куму ако је у питању дете, три пута упућује питање „Одричеш ли се Сатане и свих дела његових, свих анђела његових, и сваког служења њему и све гордости његове?“ (након чега још једним питањем потврђује да се одрекао) као саставни део ритуала *крштења*. Овог егзорцизма, односно терања сатане *нема* у обреду причешћивања.

Комични поглед на свет карактерише замењивање места, преокретање наглавачке, грубо изобличавање и „управо због тога он нам разоткрива више од фундаменталних истина од конвенционалног, правилно окренутог погледа“ (Berger 2014: 20–21). Људска способност за комично, дакле, има и сазнајну димензију која

„доноси дистинктивне, објективне перцепције реалности (...) Комичне перцепције друштва често дају бриљантне увиде у његово функционисање. Добра карикатура или добра шала често више откривају о одређеној друштвеној стварности него ко зна колико друштвено-научних расправа. Тако се комично често може схватити као нека врста популарне социологије.“ (Berger 2014: 65–66)¹⁸³

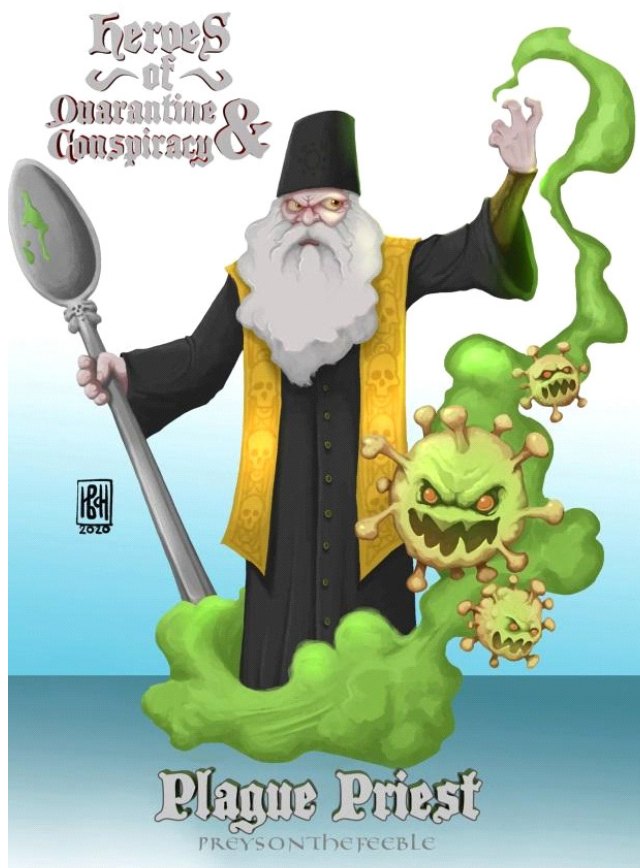
Са овим схватањем хумора и комичног као (помоћног) социолошког алата се слаже и Бурдије који комичаре види као „савезнике социолога пошто постављају питања која нас наше свакодневне рутине приморавају да заборављамо“ (Bourdieu 2018: 10) или имплицитно уче да су забрањена за постављање.

Збијање шала је, заправо, довођење у питање (легитимности) социјалне контроле. Оно тако има субверзивни ефекат на владајуће идеје и њихове носеће структуре и устаљене начине њиховог потврђивања. За нас је овде посебно важан управо тај однос шаљивог и обредног, о коме Мери Даглас (Mary Douglas) пише: „Порука стандардног обреда је да су устаљени обрасци друштвеног живота неизбежни. Порука шале је да се од њих може побећи. Шала је по природи антиобред“ (Douglas 1999: 155). Шаљивџија је, за разлику од великог инквизитора, „велики релативизатор“, нека врста нижег мага који „маше својим магичним штапићем и, барем на тренутак, растапа оштре контуре друштвене стварности тако да машта може да испуни настали празни простор“ (Berger 2014: 68) и донесе једну „чудновату слободу“¹⁸⁴ од структурних притисака отелотворених у разним ритуалима, па и у оним религијским.

Сатира или „милитантна иронија“ представља намерну и промишљену употребу комичног у сврху напада (Berger 2014: 146). Исти поступак којим се у џудоу (и другим борилачким вештинама) сила противника користи против њега и његова снага претвара у слабост користи и сатира, то јест њена посебно ефикасна верзија – пародија. Ту се снага противника, кроз специфични обрт, користи управо против њега.

183 „Аристотел види склоност ка смеху као добру силу, која може да задобије и вредност сазнања, када нас, служећи се духовитим загонеткама и неочекиваним метафорама, макар и приказујући, попут лажи, ствари друкчијима него што оне јесу, у ствари приморава да их боље сагледамо, и наводи нас да кажемо: ето како су ствари стајале, а ја то нисам знао. Истина, до које се долази представљањем људи, и света, горима него што јесу, или што ми верујемо да јесу, у сваком случају горима него што су нам их приказивали јуначки епови, трагедије, житија светаца“ (Еко 2002: 400).

184 *Narrenfreiheit*: способност да се некажњено каже или уради нешто необично.

Слика 8: Карикатуре свештеника „хероја карантина и завере“ који се тамјаном боре против вируса и шире, односно сеју заразу¹⁸⁵

Противници су „тривијализовали“ причешће и реферишући на, односно црнохуморно пародирајући, једну од (секуларних, урбаних, модерних, космополитских, образованих и културних) икона југословенског рокенрола – певача, гитаристу, композитора и текстописца групе Екатарина велика:

A Milan Mladenović kad je jednu kašiku sa drugarima koristio ćutali ste

19:23 · 22 Mar 20

Слика 9: Алузије на кашику за загревање хероина у контексту критика употребе исте кашике за причешће

¹⁸⁵ Аутор Pleague Priest-a је Иван Нastiћ. Кораксове карикатуре преузете са: <https://www.danas.rs/corax/corax-za-3-april-2020/> и <https://www.danas.rs/corax/corax-za-27-mart-2020/>. Карикатура Сергеја Елкина преузета са: https://www.instagram.com/elkin_cartoon/. „Сетва“ Далибора Ступара преузета са: <https://autonomija.info/stups-setva/>

9.3 Зачаравање

*Има много ствари на небу и земљи о којима ваша мудрост и не сања, мој Хорацио.
Хамлет, након сусрета са Духом (Шекспир 1988: 49)*

Веберов концепт рашчаравања, односно њему супротан појам се чини корисним за наше тумачење одређених интервенција у симболичким сукобима око причешћа. Наиме, уместо рационалног и узрочно-последичног мишљења, у неким случајевима се појавило позивање на магичне (али не магијске!) квалитете учествовања у црквеним ритуалима, уз наглашавање позитивног дејства које обреди имају за опште здравље, а посебно њихову учинковитост против корона вируса.

Рашчаравање света (*Entzauberung der Welt*)¹⁸⁶ је израз који се односи на „процес кроз који људи више не објашњавају свет и свој космос уз помоћ магијских сила, већ се ослањају на науку и рационалне облике мишљења. (...) У зачараном свету објашњења се дају у виду деловања богова и демона, а узрочност у савременом смислу те речи не постоји. У рашчараном свету, с друге стране, цео свет је ‘претворен у каузални механизам.’” (Swedberg and Agevall 2016: 86)

Пратећи Веберов концептуално-теоријски оквир, могли бисмо да кажемо да је православље у мањој мери у односу на протестантизам обележио процес рашчаравања (в. Јовановић 2008). У већој мери су задржани мистични ритуални аспекти (Buss 2015: 123) и свет је, у оквиру ове верзије хришћанства, превасходно остао „магични” или „зачарани врт” (*Zaubergarten*)¹⁸⁷.

Ово, наравно, не значи да је друштво у Србији (где је православна вероисповест доминантна) остало нетакнуто секуларизацијом и рашчаравањем, као једним њеним аспектом. Управо је симболички сукоб којим се овде бавимо (поред мноштва других) пример за „судар” рационалног и ирационалног погледа на свет. Генерално гледано, сва модерна друштва чине поретке у којима се супротстављају тенденције, теме и снаге рашчаравања и (поновног) зачаравања ([re]enchantment), који су све само не тотални по свом утицају или обиму (Jenkins 2000: 13; 28). Зачаравање не мора да долази из сфере традиционалне религије, већ и из, на пример, разноликих њу ејџ доктрина или

186 Ова чувена Веберова синтагма је код нас превођена и као: „рашчињавање” (Вебер 1998: 72), „очишћење света од магије” (Вебер 1997а: 422), „скидање чини са света” (Вебер 1997б: 214), „ослобађање свијета од магије” (Weber 1989: 80), „лишавање зачараности свијета” (Weber 1982: 163). *Entzauberung* се на енглески (најчешће) преводи као *disenchantment*, мада је буквално значење немачке речи: demagification (демагификација) (Swedberg and Agevall 2016: 86). О „рашчаравању” је, наравно, писано много, за нека од новијих разматрања појма и процеса видети: Carroll 2011; Gane 2004; Grosby 2013; Joas 2021; Mishima 2020.

187 Метафора коју Вебер употребљава (*Zaubergarten*) превођена је и као: „врт магија” (Вебер 1997с: 318), „чаробан врт”/„магијски врт” (Вебер 1997а: 398; 421). „[3]а разне народне религије Азије (као и за православље – М. Ј.) свет је остао велики чаробни врт, а обожавање или истеривање ‘духова’, или ритуалистичко, идолатријско, сакраментално трагање за спасењем представља начин на који се човек може практично оријентисати и обезбедити у овом или на оном свету” (Вебер 1976: 527).

области конзумеристичког хедонизма.¹⁸⁸

Такође, протеривање мистерија у име прогреса и „објективног“ знања је била идеја и пракса која је, сходно духу времена у коме је стварао Вебер, могла тада бити заступана и шире прихваћена. „Наука“ је тада била непроблематично и ауторитативно поља објашњавања, односно научно (експертско) објашњење је било је знатно мање проблематизовано и имало већи ауторитет него што га има данас (Eyal 2019; Brubaker 2020: 74–9). „Важно питање овде није да ли је научна парадигма ‘истинита’ или није, већ како се разуме, тумачи, прихвата и доживљава“ (Jenkins 2000: 17)¹⁸⁹. Данас се у сфери лечења (западни) научни модел суочава са конкуренцијом (хомеопатијом, исцељењем које нуде травари, реики практичари, акупунктура, ...) која колонизује просторе које је некад суверено заузимала „конвенционална“ медицина. Алтернативне терапије су укореењене у космологијама које су битно другачије од схватања универзума као „каузалног механизма“. Иако већина људи у случају болести или неког поремећаја функционисања организма најпре иде код лекара, у ефикасност „алтернативне“ или „комплементарне медицине“ се верује ништа мање (каткад више) него у савет лекара или фармацеута. У области религије појављује се дистинктивно модерни облик поновног зачаравања: религијски фундаментализам (Jenkins 2000: 18).

Џенкинс нуди једну провизорну, „лабаву“ и прилично широку (свеобухватну?) дефиницију *зачаравања* које:

„призива (conjures up), и укореењено је у схватањима и доживљајима света у коме је живот више од материјалног, видљивог или објашњивог; у коме филозофије и принципи разума или рационалности, по дефиницији, не могу да сањају о тоталитету живота; у коме су свакодневне норме и рутине линеарног времена и простора само део приче; и у коме је колективни збир друштвености и припадања неухватљиво већи од његових појединачних делова.“ (Jenkins 2000: 29)

Тако је током пандемије КОВИД-19 тамјану приписана магична моћ заштите од корона вируса, а религијски објекти (цркве и манастири) промовисани као својеврсни „магични“ простори у којима су људи заштићени од заражавања:

„Патријарх Иринеј је позвао грађане да ‘слободно посећују цркве и манастире’, додавши да ће он наставити да обавља своје активности. ‘Чуо сам и добро запамтио када је један доктор рекао да је **дим од тамјана најбоља заштита, а с обзиром на то да сам стално у цркви, немам разлог за бригу**’, казао је

188 Неко би могао да овде оправдано приговори да је баш *ново доба* пример потрошачке воље-за-ужитком карактеристичне за позни капитализам. О њу ејцу као „спиритуалном супермаркету“ и комодификацији духовности видети: Redden 2016.

189 „Извор ауторитета је, дакле, менење, друштвена ствар првога реда, и може се чак поставити питање није ли сваки ауторитет кћи менења. Приговориће се да је наука често супарник менењу чије заблуде побија и исправља. Али у овом задатку она може успети само ако располаже довољним ауторитетом, а тај ауторитет може црпсти једино из самог менења. Нема ли неки народ вере у науку, сви научни докази остаће без утицаја на духове људи. Деси ли се науци, чак и данас, да одоли некој веома снажној струји јавног менења, изложиће се опасности да изгуби његово поверење“ (Диркем 1982: 194).

патријарх. (...)

Протођакон Љубомир Ранковић је у истом тексту објављеном у Ало такође оценио да је **духовни моменат који се дешава приликом кађења тамјаном и паљења свећа доминантнији над физичким, због чега у цркви 'апсолутно нема никакве опасности од заразе или болести'**.¹⁹⁰

Слика 10: Насловна страна таблоида Ало! од 14. марта 2020. године¹⁹¹

Митрополија црногорско приморска саопштава „да ће се, у складу са хришћанском вером и предањем, одговорно поставити према даљој здравственој ситуацији у Црној Гори и препорукама стручних здравствених органа“, да би се одмах након тога позвала на снагу молитве и кађења тамјаном: „У молитвама и усрдним мољењима (литијама) које се редовно организују поводом вируса и епидемије безакоња која нас је снашла угрожавајући наше верске и грађанске слободе, придружићемо у наредном периоду и молитве против стварне здравствене претње за грађане Црне Горе и целог света – такозваног коронавируса (...) молићемо се Богу, исцелитељу сваке болести и немоћи, да се **кадом тамјана и молитвом свештенства и верних одагна**

¹⁹⁰ Видети: Agatonović 16. 3. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

¹⁹¹ У горњем левом углу насловне стране таблоида Ало!: „Тениски краљ дели савете за јачање имунитета“ и препоручује бели лук и осмех

ова обострана пошаст од Црне Горе и за оздрављење свих оболелих у свету.”¹⁹²

Свештеници, ван цркве, са џипа опремљеног религијским симболима каде улице тамјаном и посипају их светом водицом у Сурчину (пре тога и у другим местима у Србији, додуше са тракторске приколице и комбија, а не из џипа¹⁹³) против корона вируса:

Слика 11: Кађење улица тамјаном и посипање светом водицом у Сурчину¹⁹⁴

Издваја се једна од ироничних реакција на твит са снимком кађења и шкропљена против корона вируса са нарочито негативним набојем:

Najzad ozbiljan pristup epidemiji. Bravo!

Слика 12: Симболичка субверзија магичних пракси кроз иронију

¹⁹² Видети: Beta 12. 3. 2020. (подебљани текст М. Ј.)

¹⁹³ Видети трећу ставку за 23. март 2020. у поглављу *След догађаја*. Слична пракса је забележена марта 2020. године и у Македонији, видети: Печков 25. 3. 2020.

¹⁹⁴ Сlike су направљене од снимака из клипа који је, као део твитер поста, доступан на интернет адреси: <https://twitter.com/BalkanUtopia/status/1244022381607346176>

Наслов твита¹⁹⁵ је, кроз јасно уоквиравање, позвао на подсмех кроз већ постојеће теме које фигурирају у дискурсу који је критички настојан према цркви (назадност, лицемерје – проповедање духовних вредности уз луксузан возни парк владика и раскошне резиденције неких од њих), али и кроз дискурс оријентализма (поређење са „источним земљама“ као симболима за ирационалност, заосталост и затуцаност):

- „А оче, колико има коња? Како вуче?“
- „Свети Сава би био поносан на ово.“
- „Дај да отворимо бизнис. Кад прође све ово региструјемо туристичку агенцију и рекламирамо путовање кроз време. Долетиш из Немачке и назад. Путовање физички 1500km али зато одеш и 6000 година у прошлост. Био би хит то. По цени авионске карте + наша провизија.“
- „Дивно. Афганистан II. Овако је изгледало када су талибани долазили на власт. Привид нормалног живота који још траје помјешан са вјерским фанатизмом.“
- „Србистан“

У једном¹⁹⁶ од коментара појавила се одбрана магичне праксе, уз оптужбе „атеиста“ за „зло“ и „пасивну агресију“. Одговор аутора твита садржао је отклон од атеизма, али и одвајање (религијског) веровања од представника религијске институције („Верујем у Бога, а не у попа“) чиме је задржан, у Србији данас врло цењени, симболички капитал „верујућег“, затим је уследила употреба тропа несврховите употребе новца у цркви, посебно у контексту пандемије („... из аута који вреди као 4 респиратора“), уз „поентирање“ темом која је била релативно честа у дигиталним окршајима: „савет“ браниоцима причешћа да се у случају обољевања од КОВИД-19 одрекну респиратора (као рационалног/рашчараног помоћног средства за излечење) и не заузимају места у (световним) болницама, већ да иду да се лече светим/магичним средствима – што је управо инсистирање на (рационалној) конзистентности, односно остајању доследним у вери.¹⁹⁷

195 „Кренули и у Сурчину попови лечити епидемију светом водицом и тамјаном, а ако најскупље прање улице не помогне, гзатиће корона вирус ципом. Воимја олизане кашике, настраног владике и светог погона 4x4“

196 Можда и у још једном, пошто нисмо сигурни да ли је у питању иронија: „Време је било. Свака част за свештенике Сурчина“ (псеудоним корисника је: „Вожд је стигао“).

197 „Читам коментаре ових што су убеђени да се црквеним глупаријама не могу заразити. Ај кад осетите симптоме, немојте неком нормалном заузети респиратор или место у болници, лечите се у цркви...“; „Јави се ти лепо Богу да те заштити, а нама остави респираторе“; „код светог петра да се лечите“; „Кад покупиш корону ти иди лепо на косово па музи монасима свету водицу из брада а болницу остави богохулницима“; „Само бих те молио да кад оболиш од неке болести излечиш себе тим Светим Тајнама“; „Само потпиши да ти нећеш на респиратор и да ће тебе храбру Бог спасити, пусти нас пизде да лече лекари.“

Mar 28, 2020

Otkud ali otkud toliko zlih komentara kod ateista? Zašto komentarišete nešto u čemu niste i šta, nažalost, nikada niste osetili. U šta ateisti veruju, kome se mole u nevolji? Mozgu mekanom? Ok. Radite šta hoćete ali ostavite vernike na miru. Puni ste pasivne agresije.

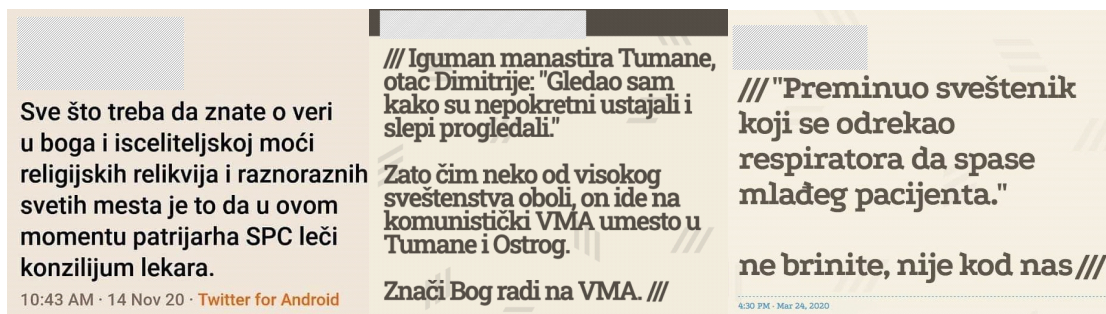
Mar 28, 2020

Verujem u Boga, a ne u popa.

Očigledno ste dovoljno zalađeni da Vam me smeta što pop prska iz auta koji vreda kao 4 respiratora.

Ako osetite simptome Korone savetujem da idete kod izabranog sveštenika da Vas opraši, a ne da zauzimajte mesto na respiratoru nama lošim vernicima.

Слика 13: Одбрана магичних пракси и контранапад

Слика 14: Указивање на неконзистентност

Није изостало позивање на анђеле¹⁹⁸ као натприродна бића која се старају о томе да се причесници не заразе вирусом тако што бришу кашичицу¹⁹⁹. Није ни изостало подсмевање (уз један неумесни агресивни испад):

¹⁹⁸ Пре тога је указано на заверу „масона и осталих“ да „зауставе Литургије и причешћивање народа“, но, више о теоријама завере нешто касније.

¹⁹⁹ Епископ бачки опомиње да је уместо (профаног) „кашичица“ правилно „света ложица“ (видети: Епископ бачки др Иринеј 17. 5. 2020).

Слика 15: Зачаравање и рашчаравајуће реакције

Подстрек за „мистицизам“ је долазио од неких свештеника и архијереја из Цркве. Позив епископа крушевачког Далибора Перовића верницима да упркос мерама забране окупљања долазе у цркве у што већем броју (да се „хране вером“, певају и читају) или тврдња митрополита Амфилохија да је „најбоља вакцина за исцељење свих вируса и оних духовних, душевних и телесних Свети Василије²⁰⁰“ производ су и „стимулус“ дискурса зачаравања који перпетуира ирационално прихватање и пропагирање необјашњивих моћи одређених пракси и предмета.²⁰¹

Неколикоугледнијихиистакнутијихаутораправославнепровенијенције се, подстакнуто проблематизовањем причешћа за време пандемије КОВИД-19, огласило нешто обимнијим прилозима јавној расправи, а не само позивима на присуствовање литургијама или декларативним изјавама о лековитости светих предмета и пракси.

200 Видети уносе за 26. април и 12. мај 2020. у поглављу *След догађаја*.

201 У једном селу у Епархији шабачкој, мештани су на брду подигли „антиковид крст“ (допремљен хеликоптерским јединицама МУПа Србије) „за који верују да их штити од свих пошести“, па и болести КОВИД-19 (видети: Rina 15. 11. 2021).

Теолог др Здравко Пено, редовни професор догматике и етике на Богословском факултету „Свети Василије Острошки“ Универзитета у Источном Сарајеву, 13. априла 2020. на порталу Vidovdan.org објавио је текст „Тајна Причешћа и прелест вирусоманије“.²⁰²

Епископ бачки Иринеј је, поред неколико (овде раније већ наведених) саопштења, 16. маја дао осврт: „Свето причешће – извор здравља или болести?“, доступан на званичном сајту Српске православне цркве.²⁰³

Пре њих, 30. марта 2020. године, др Зоран Чворовић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу је заједно са др Владимиром Димитријевићем, учинио доступним јавности обиман оглед („апологију“): „Духовна будност и ванредно стање – у одбрану истине о светом причешћу“²⁰⁴. Кроз 16 основних теза они стају у одбрану „Светог Причешћа“ „од идеолошких насртаја“ непријатеља из редова „србијанских глобалиста“/„служу глобализма“, „модерниста“, „духовних пигмеја“, „краткопамћеника“, и устају против „издајства Цркве“, „трулих компромиса“ и „кукавичког уклањања од литургијског сабрања“ у име јавног здравља, „медицине и хигијене“ и „социјалне одговорности“ (коју они виде као „бежање од саборности“).

Наведени есеји се разликују по тону и стилу, месту објављивања и угледу који аутори уживају у цркви и јавности (па тиме и снази утицаја који у јавности могу да изазову), али заједничко им је да маркирају противнике према којима „подижу“ симболичке границе, у циљу очувања вере у мистичну моћ евхаристије, која је „наметнуто“²⁰⁵ и „лажно“ учињена проблематичном, а прављење избора између заштите здравља и одласка на литургију „сасвим непотребним“.

Као означени непријатељи (исправног начина) причешћивања појављују се:

„Атеисти“ и „критичари црквених пракси“

„Незвани гости из познатих антицрквених и антисрпских кругова“, они „који нити долазе у цркву нити се причешћују“ (како су названи у Саопштењу Синода од 23. марта 2020.) се оптужују са „духовно“ (симболичко) насиље и „лажну“ брижност и проказују као „противници самог причешћа“ који се нелегитимно мешају у унутрашња црквена питања:

„сва наклапања о оваквом или онаквом начину причешћивања хришћана (једном кашичицом или са више њих, уз пратећу дезинфекцију истих и слично) док траје пандемија коронавируса само су димна завеса, провидан изговор за стварни став и садржај поруке самоназначених ‘душебрижника’: они су уствари против Причешћа као таквог, они би га најрадије забранили. Иако се сами не причешћују, а у већини случајева уопште и нису верници, убише се од бриге за вернике, па се зато, као ‘прави хуманисти’, на силу мешају у питања

202 Видети: Пено 13. 4. 2020.

203 Видети: Информативна служба Српске Православне Цркве 16. 5. 2020.

204 Видети: Чворовић и Димитријевић 30. 3. 2020.

205 Представници цркве су 2010. године тему „геј параде“, такође, сматрали наметнутом (видети: Јовановић 2011: 711 фн. 5).

вере и начина њеног практиковања у Цркви, правећи се да не знају да својом интервенцијом укидају слободу и људска права својих суграђана мада се иначе за та права тако громко залажу.

Чудног ли феномена: атеисти би да прописују Цркви шта сме, а шта не сме, и да собом замене владику и свештенике! У самој ствари на делу је најновији облик гоњења Цркве, незабележен у њеној историји, под маском бриге о људима. Сви ранији гонитељи, од Нерона до Хрушчова, гонили су хришћане грубом физичком силом – хапшењима, мучењима, тамновањем, прогонством, убијањем – само зато што верују у Христа. Модерни, 'мутирани' гонитељи практикују софистициране, 'хибридне' и 'мрежне' методе, без примене физичког насиља, али са применом небивалог духовног насиља. Они – премда по правилу безбожници, у најбољем случају декларативни верници – покушавају да поробе Цркву, да је изнутра контролишу, да њоме изнутра управљају уместо њене богоустановљене законите јерархије." (Епископ Иринеј „Свето причешће – извор здравља или болести?“)

Поред горе наведених, појавило се још сликовитих израза намењених „непријатељима цркве“: „људи спаљене свести“²⁰⁶, „вирусом страха од смрти заражени умови“, „антихристови повереници“. Обиље пежоративних епитета за „њих“ би требало да их јасно и недвосмислено одвоји од „нас“ и (симболички) онеспособи за даље „насртаје“.

„Секуларна власт“ (држава)

Браниоци сматрају да би прекидање вршења причешћа у време ограничене слободе кретања био уступак који превазилази захтев да се дâ „цару цареву“, пошто, како они мисле, верници онда не би могли да дају „богу божије“. Такође, наведене државне мере виде као „грубо мешање у унутрашњи живот, уређење и богослужбену праксу Цркава и верских заједница“ (Епископ Иринеј).

„Ванредна ситуација, појачана увођењем 'полицијског часа', који је у нашим условима најпре покривао време служења и учешћа на недељној, а потом и суботњој Литургији, пуни је погодак за непријатеље Цркве. (...) Чини се и да аргументима поткрепљени захтеви да се одлазак на службу мора преиспитати и изузети од забране кретања, одјекују друштвеним мрежама као глас вапијућег у пустињи. Црквени врх још увек није успео да верном народу издејствује право несметаног одласка на Литургију. (...) Казненом мером војно-полицијске државе којом се спречава учешће верног народа на богослужењима, удара се у само средиште нашег хришћанског бића. Нису у праву они који мисле да су властодршци били необавештени и да нису знали да се Евхаристија служи и мимо недеље. С последњом проглашеном мером забране кретања од петка до понедељка, ускраћени смо чак и за 'сурогат' предност – суботњу Литургију.“ (Пено „Тајна Причешћа и прелест вирусоманије“)

Држава се оптужује за тоталитаризам, манипулисање и сервилни однос према „глобализму“ (који овде своје оваплоћење налази у ХИВ позитивним особама које се изједначавају са „политичким хомосексуалцима“):

²⁰⁶ Видети: Tasić 27. 3. 2020.

„Постављање људи пред избор здравље или слобода (вере и мисли) није ништа друго него опасна манипулација која треба да у име ефективности оправда тоталитарни поредак. (...) У држави Србији, под влашћу слугу глобализма, право на заштиту здравља заједнице није апсолутно, што се види из ‘пакета’ права оболелих од СИДЕ. Они не само да не морају да се тестирају, него не морају ни да саопште о својој болести. Такође, политички хомосексуалци у нас су се изборили да се из свих здравствених уџбеника у школама избаци помен о ризичности сексуалног понашања њиховог типа, и то да не би били ‘стигматизовани’. О њима и њиховом понашању треба писати само – афирмативно! За разлику од православних, којима се, у име ‘јавног здравља’, у ове дане оспорава право на учешће у богослужењу и примање Светих Тајни, власт србијанских глобалиста ни не размишља да измени своје идеолошке одлуке, попут већ поменуте забране помињања ризичног здравственог понашања повлашћених сексуалних група, мада је такво понашање, на дужи рок, много опасније по здравље заједнице од слободног упражњавања верских обреда у доба ванредног стања.“ (Чворовић и Димитријевић „Духовна будност и ванредно стање...“).

„Експонирани представници медицинске струке“

Изјаве, попут оне члана Кризног штаба за сузбијање заразне болести корона, доктора Предрага Кона (од 23. марта) у којој помиње могућност преношења заразе преко причешћа („... годинама се прича о томе да ли то може бити начин преношења инфекције. Никад се ту нећемо сложити и јасно је да ће сваки епидемиолог рећи да је то ризик“), као и претња оставком (14. априла) пошто је био „дубоко погођен“ молбом Синода да се одобри привремени прекид забране кретања на Ускрс, дале су повода браниоцима причешћа да лекаре који не одобравају окупљања у црквама жигушу као „новојављене самоовлашћене критичаре праксе и начина причешћивања верних у Православној Цркви из редова ‘струке’“ (Епископ Иринеј).

Управо користећи концепте медицинске струке – хистерију и психозу²⁰⁷ – Здравко Пено пише о „вирусоманији“, и као потврду „захуктале дискриминаторске машинерије према хришћанима у Србији“ наводи писано

„упутство за епидемиолошку анамнезу породиља у којем се, поред различитих питања, налази и следеће: „Да ли је била у цркви, да ли је долазио поп (sic!) у последњих 14 дана“ (ваљда, да ли је с црквеним лицем имала контакт)?“

„Поп“ (од грчког *πατρις* – тата, отац) уместо „свештеник“ или „свештено/црквено лице“ можда јесте пре део говорног него писаног језика, а свакако јесте мање понизно и смерно именовање клерика. Стављено још у контекст здравственог ризика, дефинитвно „срозава“ статус на који су представници цркве навикнути. Посебно је болно и опасно по углед што је деградација дошла од стране лекара који, као и свештеници, треба да улију поверење и изазову

207 „Пред систематски подстицаном хистеријом, трендом који је на глобалном нивоу човечанство довео у стање колективне психозе...“. Слично је, користећи термине из медицине (психијатрије), причешће бранио један корисник у коментару на Фејсбуку: „Не треба искушавати Бога, али ово што се дешава није прва зараза у историји, није ни последња и није разлог да због тога сад треба да стане живот и да сви живимо у **психози** и у **параноји**.“ (подебљани текст М. Ј.)

поштовање „обичног света“ (ако се изузму црна мантија и судијске одоре, у савременом друштву вероватно не постоји радна одећа која је толико проткана симболиком као лекарски бели мантил).

„Модерни“ теолози и „реформатори“

„Мангупи из наших редова“ представљају посебан „јеретички“ изазов и подстицај за систематску теоријску концептуализацију симболичких светова. Алтернативна становишта морају да буду „прокажена“, јер би у противном могло да се деси да дође до појаве, ако не масовног, а оно приметног броја девијаната решених да напусте институционално дефинисану стварност.

Због тога, Епископ Иринеј није штедео речи прекора за теологе који себе сматрају православним теолозима²⁰⁸, а који се, према његовом виђењу, „крећу у правцу либералног, чак и ултралибералног протестантизма“, дук су неки од њих „већ еволуирали у чистокрвне протестанте православног порекла“:

„Надобудним ‘младим лавовима’ квазимодерне, ултралибералне, ‘научне’ теологије који своје текстове објављују махом на порталу Теологија.нет (што многи читају Теологија? Њет!) узалудан је сваки њихов покушај да ревидирају свето Јеванђеље и да свисока, ‘научно’, искритикују свете Оце и Учитеље Цркве и прикажу их било као незналице било као људе погрешних уверења у поређењу са високонаучном спремом њих самих, критичарâ, судијâ, пресудитељâ и својеврсних инквизитора, којима није потребан мандат и благословјерархије да ауторитативно, а пресвега ‘оригинално’, излажу и тумаче садржај хришћанске вере. (...) Појавили су се, међутим, „новоправославни“, „либерални“, „модерни“ теолози – теолози јесу уколико се баве питањем Бога, али нису особито православни, а у екстремним случајевима су протестанти православног порекла – који оспоравају учење светог Игнатија Богоносца о светом Причешћу као Леку бесмртности и заступају тезу да свето Причешће није ‘медикамент за привремено излечење’ овде и сада него, пре свега (или независно од свега?), ‘Залог за васкрсење и коначно потпуно исцјељење’, чему нас поучава или, може бити, подучава један прота из ‘светосавске Херцеговине’, бесумње *cum permissu superiorum* (уз дозволу својих претпостављених).“

Нажалост, последице прекора за једног од „модерних“ теолога који је претрпео критике владике, нису биле само симболичке:

208 Епископ их зове „новоправославним“ и додаје, наводно се уздржавајући: „не кажемо, као неки“ „НАТО-православни“.

АРХИЕПИСКОП ПЕЋКИ
МИТРОПОЛИТ БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКИ
И ПАТРИЈАРХ СРПСКИ
АЕМбр. 281
30. март 2020. године
У Београду

Пречасном јереју Вукашину Милићевићу
Београд

Пречасни оче Вукашине,

Ви већ дуже време, без Нашега знања, одобрења и благослова, иако сте клирик Архиепископије београдско-карловачке, наступате у јавности, односно у штампаним и електронским медијима и на друштвеним мрежама, при чему износите ставове супротне ставовима Светог Архиепископског Синода и Нас као Предстојатеља Српске Православне Цркве, а Вашег надлежног епархијског архиепископа, не либећи се ни отворене, за црквену јавност саблажњиве, критике званичних ставова Цркве, па и Цркве као такве. Ви уствари стављате своја умовања и мудровања изнад саборног ума Цркве, и то у име неограничене слободе, слободе која не може бити омеђена ни ауторитетом Светог Писма и Светог Предања ни ауторитетом светих Отаца.

Имајући у виду све Ваше поступке, при којима демонстрирате своју непослушност Нама као надлежном архиепископу и непризнавање Устава Српске Православне Цркве и исказујете презир према одлукама Светог Архиепископског Сабора које су обавезујуће не само за клирике већ и за епископе, овим Вам забрањујемо сваки јавни наступ у усменом, писаном и електронском облику, стављамо Вас под забрану свештенодејства и у надлежност Црквеног суда Архиепископије београдско-карловачке.

Прилози: релевантне одлуке Светог Архиепископског Сабора

АЕМ и ПАТРИЈАРХ СРПСКИ

Слика 16: Писмо Патријарха Иринеја свештенику Вукашину Милићевићу²⁰⁹

²⁰⁹ Видети: Georgiev 31. 3. 2020. „Шта год ко мислио о ставовима доцента Милићевића, тако га кажњавати није примерено. Јер, у врлине Православне цркве спада то да се о томе који је пут исправан сме расправљати и дискутовати. У њене добре стране спада и то, да не постоји ни непогрешиви папа, који централистички сме о свему да одлучује“ (видети: Šorić 8. 4. 2020). Пар месеци након немилог догађаја, Вукашин Милићевић је на једном јавном скупу изјавио: „Ја сам од 2017. до јуна (2020.) био активан свештеник, последње место је било при храму Светог Саве, а од 2012. радим на Богословском факултету. Ми смо иступили у вези са теоријом еволуције и ја сам разрешен било које црквене службе. Врхунац се десио у марту 2020, тако да сада не могу ни да учествујем у литургији. Упућен сам на црквени суд, супротно уставу суда. **Ја сам био спреман на то и свесно сам ушао у целу причу, зато што сматрам да је начин на који се црква односи према јавности скандалозан и контрапродуктиван за саму цркву.** То је моја главна мотивација. **Дошли смо у ситуацију да буде нарушен не само углед цркве, него и здравље људи.** Та је ситуација била предвидива, јер је било извесно шта ће се десити. Нико није размишљао о било каквом виду превенције“ (Жене у црном 2020: 21).

Иначе, кроз цео текст Епископ Иринеј ставља под наводнике термине „модерно“, „прогресивно“ и „научно“. Помиње „неопаганску богињу Науку“ и неколико страна посвећује разради и илустрацији тога да „наука има посла само са једним дѐлом реалности и да постоји огромно подручје реалности изван домена науке“ што има за циљ да легитимише мистични приступ и схватање стварности.

„Отровни рационализам“ (Пено) рашчараног („криптоатеистичког“) протестантизма и науке нису случајно на мети православних теолога.

„Чињеница да је источно монаштво свој животни садржај нашло пре свега у литургији, мистици и контемплацији, повезана је са тим да православни манастир за разлику од римокатоличког монаштва никада није постао место науке. Основни став бекства од света довео је до окретања од свих облика световне науке, која је сматрана искушењима ‘таштине’ и ‘охолости’, па се због тога више ценила ‘лудост’ јеванђеља.“ (Бенц 2004: 102)

Не треба заборавити да православни исток није „доживео“ реформацију, научну револуцију²¹⁰, француску револуцију, нити просветитељство. Ови догађаји су пресудно утицали на развој западних друштава, а у (југо)источној Европи били значајни као махом спољна дешавања чији је одјек имао ограничени утицај. Различити развојни пут Истока и Запада утицао је на разлике у „сцијентизацији теологије“:

„Премда и у православном свету постоје научно-теолошке установе, многи православни црквени оци и теолози научну теологију и дан-данас сматрају производом Запада, па износе аргументе против ње или јој се супротстављају.“ (Макридис 2014b: 185)

Још већу опасност по установљену стварност представљају деловања група или целих организација. Одлука грчких црквених власти („јелинске браће с јужних мора“) да због корона вируса обустави одржавање литургија и до даљег затвори храмове, те да због епидемиолошког ризика одложи прославу Ускрса наишла је на критику Здравка Пена у којој апострофира мистични моменат, односно недостатак вере у чуда и пад у незнабоштво „јелинске јерархије“:

Пред нашим очима се збива оно што, у двехиљадугодишњој историји Цркве, никада било није. Када кажемо да нешто није било у Цркви, обично очекујемо ново, лепо и узвишено. Али догађања у Грчкој Архиепископији управо су супротност било каквом изнимном и неочекиваном чуду којим Бог награђује веру. На делу је горка антитеза Његошевој крилатици: ‘Нека буде што бити не може’. Уместо да иду у сусрет Христовом Васкрсењу, Грци тај сусрет одлажу, да би се на крају само опростили од васкрслог Господа до следеће Пасхе, ако и ње буде. Ништа није немогуће оном који не верује. Критични у суду могли би иронично констатовати да се Јелини, предвођени својим архипастирима, у одбрани од covid-19 враћају у духу својим давнашњим прецима – незнабошцима Јелинима.“ (Пено „Тајна причешћа...“)

210 Више о односу православља и науке видети у: Buxhoeveden and Woloschak 2016; Makrides and Woloschak 2019; Nicolaidis et al. 2016.

На критику наилази и новоуведена пракса дезинфиковања, односно стерилизације кашичице за причешћивање код „једноверне браће по крви“ (у Руској православној цркви): „За истинске вернике оваква, пак, ‘заштитна мера’ крајње је саблажњива, утолико пре што знамо како је Господ Христос изобличио маловерне“. Пено оптужује руску цркву за „обесвећивање тајне Евхаристије“, као и за обесвећивање саме себе, пошто „себе обесвећује онај ко веру ограђује сумњом да се може заразити Светим Причешћем“ – у мистичној вери у благодатну моћ причести нема места страху од заразе. Епископ Иринеј наводи речи покојног патријарха Павла из текста „Да ли треба брисати кашичицу после причешћа сваког верника?“²¹¹: „Црква верује да верни поставши причешћем једно тело са Христом, и дошавши тако у додир са Његовим божанским енергијама, не само да не могу да се заразе преко Светог причешћа, него да је оно извор живота и здравља“.

9.4 Рашчаравање

Сдругестране, било је богослова чији је приступ и став биорационалнији, иако не у потпуности рашчаран, што се, уосталом, од православних теолога вероватно и не би могло очекивати. Митрополит дабробосански Хризостом Левић је, после смрти више црквених великодостојника (укључујући и њеног поглавара), признао да је црква „потценила вирус“ и у негативном контексту поменуо непоштовање прописа које су одредиле епидемиолошке службе.²¹²

Млади теолог из Младеновца је на „Православну друштвену мрежу – Поуке.org“ поставио²¹³ превод руског текста „Коронавирус и причешће. Зашто је чишћење кашичице за све постало проблем. Црква нема доктрину о ‘стерилности’ светиња“ („Коронавирус и причастие. Почему очищение лжицы ради каждого стало проблемой В Церкви нет учения о «стерильности» святынь“)²¹⁴. У питању је коментар протојереја Димитрија Готовкина, архијерејског намесника ровењског Валујске епархије РПЦ, магистра богословља и докторанда на Белгородском државном универзитету, на упутство за смањивање ризика од преноса инфекције коронавируса у црквама које је донео Свети синод Руске православне цркве.

Готовкин се осврнуо на „малтене скандал“ и „бурне расправе“ које је међу свештенством у Русији изазвала једна од мера из упутства Синода: дезинфекција кашичице њеним потапањем у алкохол пре причешћивања сваког верника²¹⁵. Најпре је навео „тезе оних који су скептични према наведеној мери“:

211 Видети: Патријарх Павле 15. 3. 2020.

212 Изјава од 17. јануара 2021. (видети *След догађаја*)

213 Видети: Готовкин 21. 3. 2020а.

214 Видети: Готовкин 21. 3. 2020б.

215 Видети: Патриархия.ru 17. 3. 2020. (упутства на руском); Patriarchal Press Service 17. 3. 2020. (упутства на енглеском језику)

– у путиру се налази сам Господ наш Исус Христос, присутан у свом телу и својој крви, према томе, преко причешћа се не може пренети ниједна зараза, чаша Христова је стерилна по вери оних који се моле;

– за време свих епидемија људи су у гомилама хрлили у храмове и служили литије, и нико се није заразио нити умро;

– свештеник сваки пут употребљава преостале дарове, не питајући причеснике да ли болују од нечег, и кад би се болести преносили преко светих дарова, сви свештеници би одавно помрли.

Они који оспоравају дату меру, често оптужују оне који се са њима не слажу да су маловерни, да су новотарци и ко зна шта све не.

Протојереј је, затим, *у духу рационалне расправе*, кроз десет тачака изнео разлоге који побијају наведене тезе. Навео је да: 1) црква нема никакав догмат о томе да преко кашичице није могуће заражавање било каквом болешћу; 2) црква не учи да света тајна мења природу супстанце (те све материје које се користе у причешћу могу да се покваре и постану расадник гљивица, бактерија и вируса); 3) у *У Известију учитељном (Известие учительное)* – први пут објављеном 1699. године, а који је део *Служебника* и садржи низ практичних савета за свештенике – стоји да се свети дарови итекако могу убуђати и постати неваљани за причешћивање; 4) причешће је пут човековог најтешњег сједињења са Богом, а задатак свештеника је да обезбеде чистоћу и хигијену за тај сусрет; 5) о чистоћи материје светих тајни (вода, просфора, вино) брине се свештеник – зашто је онда проблем да се очисти и кашичица, кад и свештеник приликом служења литургије два пута пере руке у олтару? 6) приче о томе како се људи ничим у црквама нису заражавали нису утемељене на подацима (већ су плод убеђења), док с друге стране постоје примери у историји да су људи били тровани преко причешћа; 7) Готовкин пита свештенике да ли су спремни да на своју савест преузму одговорност за болест и смрт других људи, који ће погазити правила хигијене не зато што се искрено уздају у Бога, него зато што фанатично и слепо верују свештеницима? (треба разликовати смрт за Христа и смрт због недезинфиковане кашичице, што је фанатизам и мрачњаштво); 8) поштовање хигијенских норми не умањује на било који начин љубав према ближњем; 9) постоје двоструки стандарди: истиче се како црква никад није била против науке, већ њен партнер у борби против сујеверја и мрачњаштва, а неки верници су спремни да се одрекну научних и медицинских постулата зарад обредних принципа који немају никакве везе са вером; 10) пракса причешћивања у Цркви се мењала током целе историје постојања хришћанства (употреба кашичице је чисто практично и користи се у причешћу од релативно скоријег времена).

Протојереј Димитрије Готовкин, теолог и верник, закључује свој текст својеврсном критиком „слепо вере у чуда“ и наглашавањем значаја одговорности према другима кроз избегавање ризика за њихово здравље:

„На крају бих хтео да кажем да сам, током пола године служења у затвору, и ја причешћивао људе болесне од туберкулозе и свакојаким других болести. На крају крајева, ни људе у цркви свештеник никада не пита да ли су од нечега

болесни. Али, то уопште не значи да сам ја уверен у своју бесмртност и у то да се не могу заразити преко кашичице. То само значи да **ја, као свештеник, треба сваког дана да будем спреман да умрем од било какве болести, било каквом смрћу, и да изађем пред Бога. И то нипошто није повод да код своје пастве гајим слепу веру у чуда, занемарујући живот и здравље својих парохијана.**

Нема ни најмање сумње да **Господ чини чуда** и да их чини посредством свог светог тела и своје свете крви, али **то не значи да ми имамо право да захтевамо чуда**, занемарујући сва могућа правила која се тичу бриге о нашем животу и здрављу, а камоли ризикујући живот и здравље својих ближњих.

‘Немој искушавати Господа Бога својега’ – тако вели Господ.²¹⁶

На сличним позицијама је и један нишки богослов. Он је поздравио одлуку Епархије нишке да се богослужења врше на отвореном и да се свећење воде одложи, иако се овај обичај спроводи пред Ускрс, пошто тај обред не мора да се неизоставно изврши, посебно не у време ванредног стања. Иако много тога не зависи од нас, теолог из Ниша поручује да

„у ономе што јесте у нашим рукама треба се држати правила и мера. У ономе што није у нашим рукама, ми се молимо Господу да открије било ком научнику, било које националности, из било ког дела света, да дође до лека (...) било је и горих епидемија, па су прошле, а треба бити захвалан што живимо у добу у којем су наука и медицина најдаље отишле, па су перспективе за лек веће. (...) не постоји вера која може да одбацује науку и знања.“²¹⁶

Он упозорава на опасност од искушења религијског фанатизма који води у искључивост и негативан однос према свету, уместо до утехе, разумевања и смиривања осећања у кризно време које обилује стресом:

„Може да се деси да се неко размеће својом вером – да позива на одбацивање људског разума, науке, културе, медицине, достигнућа и институција, реда који нам је сада потребан. Такве појаве могу и да изиритирају људе који немају позитивно мишљење о цркви од раније (...) То обухвата и посећивање свештеника, неки ће рећи – да, баш сад је тренутак наше вере, сада треба да се покажемо. Није ово прилика за ту врсту разматања, нису то манифестације здраве, трезвене вере, већ фанатизма.“

Што се саме причести тиче, нишки теолог верује „да се зараза никада није тим путем ширила и да постоји вера да и сада неће“, али одмах упозорава да то не треба схватити као „магијску заштиту“ и закључује, исто као Готовкин, да би то „било искушавање Бога“.

Већ помињани млади свештеник Вукашин Милићевић за Nova.rs наводи да причешће истом кашичицом није једини, нити обавезујући начин извођења тог ритуала, да су у време већих епидемија били обустављени литургијски живот и погребни обреди и да је у време црне куге велики број свештеника преминуо након обилажења болесника. Назвао је понашање Српске православне цркве „друштвено неодговорним“ и поменуо да се у неким тумачењима канона помиње дезинфекција:

„Свештеник сам 13 година. Није поента да ли ћу се ја заразити, већ шта ће бити са другима. Овакав начин причешћа је друштвено неодговоран. Постоје

216 Видети: Zirojević 22. 3. 2020.

канонски документи, односно тумачења канона, у којима се говори да је потребно предузимати нека средства за дезинфекцију. Видео сам приручник од пре 90 година у коме се помиње да се кашичица мора дезинфиковати у кипућој води. У време епидемија, уосталом, обустављање богослужења није непознато.”²¹⁷

Милићевић највероватније упућује на збирку *Питања и одговори из пастирске праксе, црквеног богослужења и религијског живота*, изdatoј још 1929. године, коју је „скупии и удесио“ београдски парох Радован Ђ. Димитријевић. У тој збирци налази се упутство за вршење причешћа у време куге, тифуса или дифтерије, где се помињу хигијенске мере:

„1. Набавити неколико кашичица за давање причешћа и повише убруса, повећих нових, ма и од најјефтинијих тканина, сваки ће износити око 1 метар у квадрату, њиме брисати причасника, донекле једним, затим другим, трећим и четвртим углом, по том узети нов. 2. Чим се причести лице сумњивог здравља, одмах ту кашичицу спустити у лонац кључале воде нарочито зато спремљене у олтару и узети другу кашичицу. Црквењак ће узимати кашичице из кључале воде, брисати чистим убрусом и давати свештенику, употребљене узимати и тако наизменце. По свршеном послу кашичице савршено опрати дезинфецијоним средствима. 3. Одређено лице мењаће убрусе: здрава лица брисаће једном, а лица сумњивог здравља другим убрусом. 4. Ове убрусе по причешћу спалити и пепео бацити у реку. 5. Причестити, по могућству, најпре здраве па болесне. 6. Где има два путира свештеник може причешће раздвојити у 2 путира, па из путира употребљеног при литургисању причестити здраве, а из другог болесне. 7. Свештеници при причешћивању да обрате нарочиту пажњу да у добро отворена уста причасника сипају само св. причешће и не додирујући кашичицом усне причасника.”²¹⁸

Међутим, и пре пароха Димитријевића²¹⁹, о хигијенским мерама (увођења више кашичица за причешћивање или брисање кашичице) писао је архимандрит др Петроније Трбојевић, који је септембра 1911. године „поднео Светом синоду у Сремским Карловцима представку којом је тражио да се званично уведе овакав поступак у целој Карловачкој митрополији”²²⁰. Крајем те године Синод молбу није уважио „са разлога што се Света црква постарала и има довољно средстава да се верни очувају од заразних болести, а наведени квази догматски разлог нема никаква основа”.

217 Видети: Latković 23. 3. 2020.

218 Видети: Nova 23. 11. 2020.

219 „Први који је код нас критиковао праксу причешћивања из хигијенског аспекта био је рашчињени архимандрит Српске православне цркве, а потоњи народни учитељ Васа Пелагић.” (видети: Дојић 26. 3. 2020).

220 Видети: Патријарх Павле 15. 3. 2020. Архимандрит је поред хигијенског навео и „естетски” („многог причасника тако рекући језа ухвати, кад помисли у колико је уста била та кашичица без икаквог чишћења и брисања”) и „догматски” разлог: „Сем теплоте, Светом причешћу се не сме ништа додавати. Међутим, како се на кашичицу, при причешћивању, ухвати мало пљувачке, која се, кад се кашичица поново умочи у Свету чашу, делимично опере и помеша са Светим причешћем: ‘Ако се кашика сто пута у уста причасника метне и поново у путир спусти, може се замислити случај да ће се вино (крв) у осетној мери променити.’”

Епископ Диселдорфа и Немачке Григорије се обратио верницима поводом немогућности одласка на богослужења и причешћивања у време пандемије, где је нагласио одговорност за ближње:

„Ако схватимо да је важнији неки обред , ако схватимо да је важнији било ко или било шта или наша организација или наша институција од било ког човјека на земљи, онда ми нисмо Христови ученици, онда нисмо Христови следбеници“²²¹

„Св Игњатије Антиохијски, чије име радо славим и чије име радо славе сви Хришћани, написао је да је то лек бесмртности. То јесте лек бесмртности, али није инсулин, није медикамент, то није вакцина. То је сједињење Хришћана који су у заједници са Богом на светој Литургији кроз оно шта нам је Он оставио да радимо у његов спомен. Јер кад год то чинимо, смрт Његову објављујемо и васкрсење Његово исповедамо. Али Он нас је упутио и рекао нам јасно и недвосмислено: Не можете волети мене, а да не волите ближњег свога (...) Бесмислено је причати о обредима, већ само оно шта нам је заповедио, а заповедио нам је да волимо ближњег свога као самог себе.“²²²

Теолог Родољуб Кубат је марта 2022. године у епизоди серијала „Јунаци доба злог“ посвећеној епископу Иринеју Буловићу коментарисао његову „неодрживу теорију“ о томе да се зараза не може пренети преко причешћа:

„Када говоримо о светом причешћу, ми под видом хљеба и вина се причешћујемо тијелом и крвљу, али то се дешава на једном сасвим другом нивоу, на другој равни, равни вјере. Ако оставите те дарове неколико дана, да се не користе, они убуђају, што значи да они нису постали нека друга супстанција која не подлеже законима природе у којој ми живимо. С друге стране, ако вјерујемо да је Бог све створио, и вирусе је Бог створио. Бог је створио и лава. Нико од нас не иде пред лава у овакој ситуацији, јер зна шта ће му се десити. Значи, вирусе треба избјежавати.“²²³

Поента навођења ових „модерних“ богослова није заговарање или промовисање дискурса у којима се аргументује „овосветовним“ разлозима, већ указивање на могућност постојања таквог дискурса не само међу научницима, лекарима, атеистима итд., већ управо код православних теолога, свештеника и верујућих лаика који чине цркву и позитивно вреднују њене обредне праксе.

221 Видети двадесетдвоминутни клип који је постављен на Јутјуб: NOVA S 21. 3. 2020.

222 Видети: espresso.co.rs 23. 3. 2020.

223 Видети: Аудио и видео продукција ЈСП 23. 3. 2022. (транскрибовани сегмент од 1:01:04 до 1:01:49).

9.5 Порицање и истрајавање у вери

*Never underestimate the power of denial.*²²⁴

Свето Причешће је највећа тајна православне вере која се не може тумачити логичким расуђивањем.

др Елени Јамарелу (Ελένη Γιαμαρέλλου; према: Anyfantakis 2020: 3)

Како се дешавају необјашњиве ствари? (...) Ко смо ми да тражимо објашњење? Зато и јесу тајне, Свете Тајне. Верујемо и нема потребе да разумемо.

Хаџи др Јелена Јанковић²²⁵

И ти још питаш: како хлеб може постати тело Христово, а вино и вода крв Христова? А ја ти кажем: Дух Свети силази и чини оно што превазилази разум и мисли.
Свети Јован Дамаскин (2006: 315)

„Порицање“ (*Verleugnung*) у психоанализи означава „ментални чин који се састоји у одбацавању стварности перцепције због њених потенцијално трауматских асоцијација“ (Penot 2005: 415). У питању је (несвесни) одбрамбени механизам од осећања кривице или других непријатних осећања које може да изазове стварни свет. Успоставља се баријера која блокира неподношљиве и незамисливе информације.

Социолог Стенли Коен (Stanley Cohen) даје формалну дефиницију:

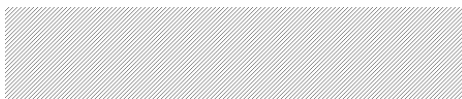
„Порицање је тврдња о свету или себи (или нашем знању о свету и себи) која није ни буквално истинита, а није ни лаж изречена с намером да обмане друге, већ допушта необичну могућност истовременог знања и незнања. Постојање онога што се пориче мора бити ‘некако’ познато, а у тврдње којима се то порицање изражава мора се ‘некако’ веровати.“ (Коен 2003: 51; курзив у оригиналу)

По Коену, функција порицања је задовољавање „потребе да будемо невини и поштеђени непријатног признања“ (*Ibid.*) у ситуацији када је „болан аспект реалности (...) очигледан другима“ (Коен 2003: 67) – у нашем случају: потреба да се ефикасно²²⁶ неутрализује оптужба о угрожавању јавног здравља, коју „на основу здравог разума“ и „очигледности“ подижу противници вршења причешћа у време пандемије.

224 „Никада не потцењуј моћ порицања“ – реченица коју изговара лик Рики Фитс (Ricky Fitts) у филму *Америчка лепота* (*American Beauty*, 1999, р. Сем Мендес [Sam Mendes], сценарио Алан Бол [Alan Ball]).

225 Видети: Јанковић 14. 6. 2020.

226 „Порицање је веома брз когнитиван механизам за обраду информација; поступак је сличан компјутерској команди *delete* – за разлику од команде *save*“ (Коен 2003: 28).

Стерилизација кашичице за Причешће!

Ако почнемо да дезинфикујемо кашичице Причешћа после сваког који се причести ,због "вируса" (садашњег или будућих), како ћемо после тврдити да нема бактерија и болести на кашицици? По мени је то признавање да на кашицици има бактерија и да је то могуће чим је "стерилишемо". Ако једном почнемо да откувавамо кашичице који би после тога био преседан да се престане? Вируси стално циркулишу међу нама и ако је могуће да има вирус онда стално мора да се стерилише, а то је опет по мени светогрђе!

Не знам како смо дошли до овога да о томе полемишемо уопште? Нити ми је јасно да се то уводи као неке мере предострожности!
Како је ико могао да у то сумња?! Био он

стерилизација ,када после све ја морам да употребим са истом том кашичицом?! Ово је почело да ствара гађење народа на кашику којом се Христос даје нама! Ко може ако не противник Бога да огади људима прво свештенике па онда и само причешће.

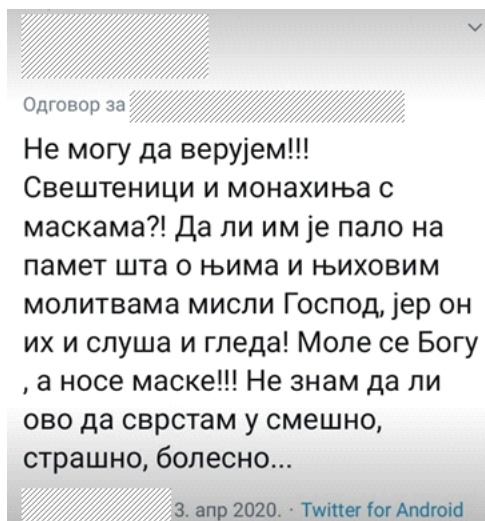
Недопустиво је (по мени) такво размишљање о томе и на тај начин..И ако је ово био тест нечастивог и нечастивих људи, онда смо сви пали!

Ја те молим народе да не слушах слабоверије и да у своју кућу примиш свештеника да је окади и воду освети, да целиваш крст и иконе без страха од заразе и да са СТРАХОМ БОЖИЈИМ ,ВЕРОМ И ЉУБАВЉУ ПРИСТУПАШ ХРИСТУ !

У ове дане поста и молитве само још то фали да нам узму. Да нам огаде св. Причешће и затворе Цркве и онда ће сигурно доћи спасење од болести!!! Отац

Слика 17: Свештеник указује на „недопустиво размишљање“

У неким случајевима негирана је, односно порицана, потреба за коришћењем заштитних маски у верским објектима, а могућност заражавања представљано као храбро и свесно ризиковање:

Да је овако у свим Манастирима и Црквама народ би се онда запитао мало... 🙏
Манастир Баваниште код Ковина!

Слика 18: „Не“ ношењу маске

Слика 19: Део насловне стране таблоида Ало! од 6. новембра 2020. године

Могућност да долази до инфекције путем употребе исте кашичице током причешћивања, код неких, није могла бити ни узета у обзир, дакле таква могућност је у потпуности била порекнута – „учешће у ритуалу представља, бар у датом поретку значења, ултимативни чин вере“ (Пишев, Жикић и Стајић 2020: 855). Помисао и исказивање могућности заражавања изједначавање су са *незамисливим* довођењем у питање „читаве православне вере“ и „Предања“, „маловјерјем“/„слабовјерјем“, „саблазни“, „обесвећивањем“, „дрскошћу (ὕβρις)“, „светогрђем“/„хулом на Бога (βλασφημία)“, „неправдом према историји Цркве“ или, пак, „бесмисленим ставом ван Смисла“ како пише Епископ бихаћко-петровачки и епископ војни Сергије у тексту „Вирус ‘Корона’ – између вјере и маловјерја“:

„Вирус познатији као Корона или Ковид 19 није ништа друго до испит наше вјере. Многи нас плаше да ће се вирус проширити и на нас ако приступимо Светој Чаши, ако путем исте кашичице примимо Свето Причешће након некога ко је, евентуално, заражен поменути вирусом.

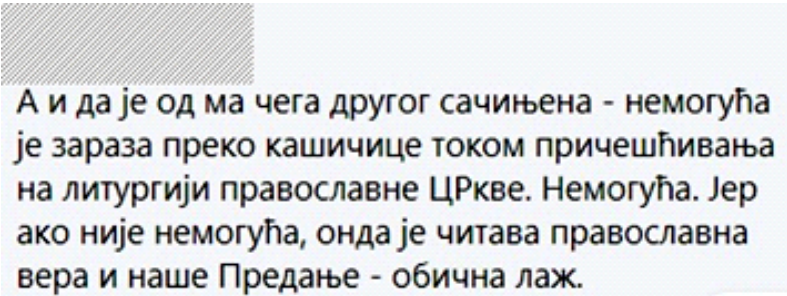
На нивоу атеистичког размишљања ово би становиште имало своје мјесто, али за сваког вјерујућег хришћанина овај став је лишен било каквог смисла. Напротив, бесмислен је јер је ван Смисла.

У дугој историји није никада забиљежен случај да је било ко икада заражен тако што је примио Свето Причешће, па чак ни онда када је куга односила у наручје биолошке смрти хиљаде наших сународника.“²²⁷

227 Видети: Епископ бихаћко-петровачки Сергије 11. 3. 2020.

Епископ ваљевски Милутин се 15. марта 2020. године обратио људима сакупљеним у цркви:

„Причешће је животворна сила. Кад се сви причестите, најмлађи свештеник попије преостало из путира. И нико се никада ничим није заразио! Као млад јеромонах сам то чинио и у време кад је народ био у страху од Вариоле вере. Научени смо од Светих отаца да се човек не може разболети, ако има вере да тело и крв Христова могу победити сваку болест. Причешће нас и данас може штитити и спасавати...”²²⁸

А и да је од ма чега другог сачињена - немогућа је зараза преко кашичице током причешћивања на литургији православне Цркве. Немогућа. Јер ако није немогућа, онда је читава православна вера и наше Предање - обична лаж.

Слика 20: Порицање могућности заразе преко кашичице

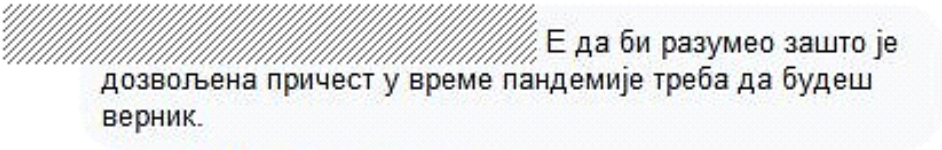
У овом резонувању нема формално логичких грешака, закључак има форму *modus tollens*-а:

ПРЕМИСА 1: Ако није немогућа зараза преко кашике, онда је предање лаж

ПРЕМИСА 2: Предање није лаж

КОНКЛУЗИЈА → Немогућа је зараза преко кашике

Но, онај ко закључује мора да буде сигуран, тј. да неупитно верује у то да предање није лаж, тако да је на делу варијанта *petitio principii*, јер се унапред подразумева нешто што би заправо требало да буде доказано (да „предање није лаж”)²²⁹. Тако у једном коментару на Фејсбуку налазимо следеће:

Е да би разумео зашто је дозвољена причест у време пандемије треба да будеш верник.

Слика 21: Исказ о вери као предуслову „разумевања”

Број коментара на Фејсбуку би могао да сугерише да је међу активним (практикујућим) верницима широко раширено схватање о лековитости причешћа:

- „Нема ништа здравије од причести”

²²⁸ Видети: Bursać 1. 4. 2020. Епископ Милутин је две недеље касније умро. Проглашен је 14. жртом корона вируса у Србији.

²²⁹ Захваљујемо филозофу Душану Миленковићу на помоћи око логичке анализе.

- „У цркви се нико није разболео, а многи су оздравели“
- „Свето причешће је на исцељење душе и тела“
- „Не могу да се заразе јер је причест највећи лек.“

Често је коришћен аргумент традиције – „праксе дуге 2000 година“:

- „Причешће постоји довољно дуго да са сигурношћу црква може да посведочи да се ни један случај преношења било каквог вируса преко причешћа није десио... Након свих људи који се причешћују на крају се причешћује свештеник... Ниједан случај не постоји да се свештеник заразио након причешћа...“
- „Овако се ради вековима и нико се од тога није разболео.“
- „Па то је двадесет вијекова тако. Није забиљежено да се икад ико заразио тако за 2000 година“
- „Атеисти, антитеисти, секташи и остали Богохулници, стоп! У чему је проблем? Да ли вас неко тера у цркву? Имам 55 година, од када знам за себе, причешћујем се на овај начин. На причест сам водио своју децу, а сада и унука. То су чинили моји преци вековима уназад. Никада се никоме ништа лоше није догодило у Цркви услед причеста. Епископ бачки Иринеј је изнео елементарне чињенице. Црква овако функционише 2 хиљаде година, и никада се ништа лоше никоме није догодило у Цркви.“
- „Ни сте Ви први неверници. било је многих кроз историју, који су исто мислили и због тога урадили милион тестова, са различитих места из путира за причест. НИКАД, ЧИТАЈ ЛЕПО АЛИ НИКАД НИЈЕ ПРОНАЂЕНА НИЈЕДНА БАКТЕРИЈА ИЛИ ВИРУС, јер то је пресвето тело Христово и сам часна крв Његова. И у доба других пандемија је било причешћивања да би се људи излечили и никад се нико није заразио од кашичице“

И неуморно је порицана могућност заражавања током причести, уз позивање на светост, каноне, снагу вере, али и алкохола из вина:

- „... корону нико преко кашичице сигурно неће добити“
- „Свето причешће је само тело и крв Христова, светиња над светињама! Никада се у историји зараза није пренела светим Причешћем, нити ће. Узалуд покушавате да укалупите божанско у земаљско.“
- „По канонима је да се причешћује једном кашичицом и никада се у историји није никад од тога разболео“
- „Само одбијање причести је испит колико смо верни па тако они који то одбију нису достојни те причести, то се зове малOVERJE јер сумњају да ће их причест – Тело и Крв Христова заразити.“
- „Зашто нам намећете лажну тему? Причест је свима који га практикују добро познат и прихваћен кроз вековну праксу. Никада до сада нисам добио упалу грла, грип или неку другу болест због причећа. (...) Зато пустите људе да се причешћују по вољи Божијој а ви се позабавите плућним болестима које односе вишеструко више људских живота него претпостављена и недоказана зараза током причешћа.“
- „Па било је и вируса и бактерија и раније па нема пријављеног случаја да се неко заразио преко причешћа, можда сам неупућен, волео бих да ми докажеш да грешим“
- „Веру никад заборавити нећемо!!! У тој кашичици је вино (алкохол). Вирус се сигурно тако неће ширити. Немојте пунити паркове, брините о томе. Са

Вером у Бога!!! Живи ми били, браћо!"

Пред крај директног преноса Свете архијерејске литургије, који је 20. марта 2020. године емитовала Радио телевизија Војводине, нараторка је рекла: „Док, поштовани гледаоци, верници молитвено приступају светој тајни причешћа, **највећем могућем леку за душу и тело**, и наш пренос лагано се ближи своме крају“.²³⁰

**ХРИСТОС
ВАСКРСЕ
КОРОНУ
ОПРЕСЕ
РАДОСТ
ДОНЕСЕ!**

се осећа
ОПТИМИСТИЧНО 😊 .
7 мин. • 📶

ОНАЈ КО ЈЕ ИСТИНСКИ
ВЕРНИК, СЛОБОДНО ЋЕ
УЗЕТИ ПРИЧЕШЋЕ ИЗ ИСТЕ
КАШИЧИЦЕ, ПОСЛЕ ДРУГОГ
ВЕРНИКА, ЈЕР ЗНА ДА
УЗИМА КРВ ХРИСТОВУ И
ТЕЛО ХРИСТОВО И НЕЋЕ МУ
СЕ НИШТА ЛОШЕ ДЕСИТИ, А
И АКО ЈЕ БОЛЕСТАН -
ИЗЛЕЧИЋЕ СЕ!

Манастир

23. март

Дођите да се причестите, нећете имати времена, да себи кажете недостојан сам, одлажем за наредну седмицу. Не, сад и ове и следеће и оне тамо до краја Васкршњег поста дођите исповедајте се, причестите се, принесите дар достојан покајању. 🙏🙏

👍👍👍 546

61 коментар 74 дељења

Слика 22: Изражавање чврсте вере у лековитост причешћа

²³⁰ Наглашавање је наше (подебљани текст). Снимак је доступан на интернет адреси: https://media.rtv.rs/sr_lat/specijali/55177. Нараторка то изговара на: 2:01:02 снимка.

Као што је било теолога који су због пандемије позивали на привремено уздржавање од причешћа, тако је било и (верујућих) лекара који су те апеле доживљавали као недобронамерне нападе на цркву.

Хаџи др Јелена Јанковић, анестезиолог у Немачкој, у тексту „Свето Причешће – универзални Лек (размишљања једног лекара)“, доступном на званичном сајту СПЦ²³¹, најпре сматра недопустивим „да се јавно улази у конфликте у црквеним круговима и да се још више збуњује народ. У Цркви постоји јасна хијерархија која мора да се поштује. Срамно је да неко себи даје за право да јавно коментарише и критикује црквене великодостојнике.“

Она сматра да је решење ситуације у вези причешћа у време пандемије врло једноставно: питање се ултимативно своди на „право да се верује у шта се жели“²³² и то никоме не може да буде забрањено. Покушаје критике она види као сензационалистичко-политичку медијску кампању „против Светог Причешћа, суштински против саме Цркве“ – „Напад на Причешће је напад на верника, на Цркву, на Христа лично.“

Поред, раније већ поменутих, аргумената аутономије цркве у стварима вере и пратећих обреда, те апсолутној немогућности заразе преко хлеба и вина („у Чаши, тојест у Светом Путиру, налази се само Тело и Крв Христова, највећа Светиња, те је самим тим немогуће да се било шта рђаво у њему нађе. (...) Причешће нема нежељених ефеката“)²³³, докторка Јанковић наводи и (немистичан) разлог за миноризовање претње заразом у цркви у односу на друге просторе:

„Ако упоредимо број активних хришћана који учествују у светој Литургији, и то у свим градовима, у односу на укупан број становника, видимо колико мали број верника, нажалост, уопште долази на Литургију и колико се мало њих од тог броја причести. Шансе за заразу у храму много су мање него у кафићима, ресторанима, супермаркетима, лифтовима, јавном превозу и тако даље. Замислимо колико хиљада људи дневно седи на седиштима у јавним просторима, колико руку дотакне шипке у јавном превозу, колико је људи у кафићима пило из исте чаше и користило исту кашичицу која је вероватно ручно опрана и није дезинфикована ни стерилисана? Колико пушача баца опушке по улици и унаоколо као потенцијални извор заразе? Пљувачка се налази и на опушцима и потенцијално је заражена корона-вирусом. Зашто нико од душебрижника за ствар јавног здравља није предложио да се забрани пушење у читавој земљи јер се у форсираном издахнутом ваздуху из плућа приликом пушења теоретски налази већа количина вируса него приликом нормалног дисања?“

231 Видети: Јанковић 14. 6. 2020.

232 „Из искуства знам да најбоље пролазе они пацијенти који имају поверења у лекара, који верују у излечење и који се уздају у Божју помоћ. Чак и ако дође њихов час, они умиру мирно и спокојно. Страшне су муке безбожника и оних који ни у шта не верују, који умиру бесни и очајни. У болести су сви исти. А смрт је неминовна за све нас. Питање је: шта ћемо после тога? (...) Нема бољег лека ни превенције од вере. Као лекар и верник причешћујем се, по благослову, редовно. Свето Причешће сматрам универзалним леком за душу и тело. Чврсто верујем да Причешћем Светим Тајнама свако добија лек по својој потреби и не би ми пало напамет да се не причестим иако често знам ко се испред мене причешћује и од чега болује, јер знам и Кога примам.“

233 „Целокупан језик порицања је конструисан с намером да се избегне размишљање о незамисливом“ (Коен 2003: 35).

Koja je razlika između 100 ljudi u marketu i ljudi u crkvi?

1:45 PM · Apr 16, 2020 · Twitter for Android

Слика 23: Мања/већа претња за заразу у цркви (твит и неки од одговора од 16. априла 2020.)

Даље наводи више епидемиолошких студија у којима се дошло до закључка да људи који се причешћују нису у већем ризику да се заразе од оних који се причешћују (занимљиво је да наводи и налазе студије у којој стоји да се ризик трансмисије „додатно смањује брисањем уста причасника и Сасуда“²³⁴).

Докторка се позива на историјску чињеницу која говори у прилог одсуства опасности причешћа и у време епидемија:

„У време епидемије великих богиња (*Variola vera*) 1972. године у тадашњој Југославији власти су тражиле од Цркве да се уведе причешћивање сваког верника стерилизованом кашичицом, на што Црква, наравно, није пристала, али се епидемија због тога није раширила.“

На исти догађај, али и на неометано вршење причешћивања и током скорашњих епидемија, позива се и свештенослужитељ епархије будимљанско-никшићке Ђакон Константин Дојић:

„Током последње епидемије једног облика црних богиња – односно епидемије вариоле вере 1972. године у Југославији, која је уједно била и

²³⁴ Као и то да касније у тексту умањује значај научних доказа и нека потенцијална питања за науку види као blasfemична: „Медицина и наука имају своје границе, Бог не. Питање ‘која стручна, научна анализа доказује да се стварно никада и нико није заразио причешћујући се’ светогрдно је питање.“

последња епидемија великих богиња у свијету, Црква није промијенила начин причешћивања, а пренос заразе путем учешћа у богослужењу није забиљежен, као ни приликом Х1Н1 пандемије 2009. године у вријеме свјатјејшега патријарха Павла.”²³⁵

Дојић пише да „медицинска струка тада од Цркве није тражила, и да су за обије болести постојале залихе опробаних и тестираних вакцина.“ Другачији податак налазимо код Човића и Димитријевића, који као и докторка Јанковић, наводе да су државни органи тражили од цркве „да се обред причешћа обави по санитарним прописима“. Они описују то нешто драматичније: „У доба великих богиња у СФРЈ, насртало се на Светосавску Цркву да одустане од свето предањског начина причешћивања.“²³⁶

У чланку Томе Милића „У Ћаковици међу оболелима: потребни лекари – и добровољци“ објављеном у *Политици* 2. априла 1972. године на страни 6. стоји, као уоквирени део текста:

„ОПАСНОСТ ОД ПРИЧЕШЋА Градски штаб се обратио за помоћ и црквеним властима. – Замолили смо их да се обред причешћа обави по санитарним прописима – каже др Довијанић. – За свакога ко се причешћује, треба обезбедити посебну и стерилисану кашичицу. Довијанић се нада да ће црква прихватити ову сугестију. У противном, рекао је он, предузећемо законске мере.“²³⁷

При крају свог текста, и докторка Јанковић се осврће на „*добронамерне* ‘модерне теологе’“, од којих се недвосмислено ограђује уз помоћ библијских метафора и цитата:

„модерни фарисеји и садукеји, који, и лаицима је јасно, одступају од црквеног учења уносећи непотребну духовну пометњу и разједињујући православне, требало би да се сете да ћемо сви ми једног дана стати пред Господа и колики

235 Видети: Дојић 26. 3. 2020.

236 Видети: Чворовић и Димитријевић 30. 3. 2020.

237 Нисмо наишли на помињање ове молбе/сугестије у књизи која се бави епидемијом великих богиња у Југославији: *Вариола вера: вирус, епидемија, људи* (Радовановић 2017), док се у књизи *Без обдукације: књига о епидемији великих богиња у Србији 1972. године – верна реконструкција догађаја* помиње споразум штаба за спречавање карантинских болести и религијских вођа: „Посебно значајан био је **договор** са градским верским старешинама **да се верници привремено не окупљају у џамијама и црквама**“ (Бура 2012: 90; подебљани текст М. Ј.) У књизи *Невидљиви непријатељ: Вариола вера 1972* такође налазимо помињање „договора са верским властима“, али не да се обуставе окупљања, већ да се обред причешћивања обавља у складу са епидемиолошким мерама: „Распрострањеност обележавања верских празника била је видљива и током вариоле. Дерматовенеролошка и Прва хируршка клиника су стављене у карантин на Младенце, а прослављање овог празника је спомињано не само у сећањима на вариолу 50 година касније него и у тадашњој штампи. Поред Младенаца, Београђани су током епидемије прослављали и Ускрс, па се питање Ускрса нашло као тема на седници републичке владе Србије, на којој је овај празник анализиран из епидемиолошког угла. Наведено је да се ‘пости у Београду, а и у целој Србији и велики број људи ићи ће на причест а то се врши из једне кашичице’, те да би ‘нешто требало предузети јер је то најоригиналнији пут за преношење болести, треба видети с црквеним властима’. **Мимо од данашњих ревизиониста очекиваних забрана, проблем је решен тако што се Градски штаб у Београду договорио са црквеним властима да се тај обред може обављати и током епидемије, али према санитарним прописима**“ (Вучетић 2022: 259; подебљани текст М. Ј.)

смо део колача добили, а неки су и Агнец примили у руке, толики ћемо одговор Господу морати да дамо. 'По плодовима њиховим познаћете их' (Мт. 7:16), поручио нам је Господ наш. За оне што хоће хришћанство без Христа и да не искушавају Бога свога, помолимо се усрдно речима: опрости им, Боже, не знају шта раде!"

9.6 Људска права

У дебатама око одржавања причешћа појавило се, како међу клером, тако и лаицима, позивање на грађанске слободе, односно „неприкосновено људско и уставно право“ свих грађана на слободу вероисповести и практиковање вере учествовањем у религијским обредима.

То није први пут да црква у симболичким борбама посеже за дискурсом људских права. Епископ бачки Иринеј је марта 2009. године, поводом спорних одредаба *Предлога закона о забрани дискриминације*²³⁸ у вези са правом на слободу јавног изражавања сексуалне оријентације, реаговао у више наврата²³⁹, тврдећи да би наведено право, поред вређања морала и верских уверења, угрозило друга, Уставом и законима гарантована, права.

Ситуације се у време пандемије 2020. године преокренула, у смислу да је право на практиковање религијских ритуала дошло у конфликт са епидемиолошким мерама које су, у датом периоду, укључивале забрану кретања „од суботе у 13 часова до понедељка у 5 часова“. Група верујућих грађана је упутила молбу Патријарху да од државних власти захтева „да се временски оквир наведеног ограничења прилагоди праву православних верника, који чине огромну већину становника Србије, да учествују на недељним Светим Литургијама током Часног поста и на празник Васкрсења Господњег“.

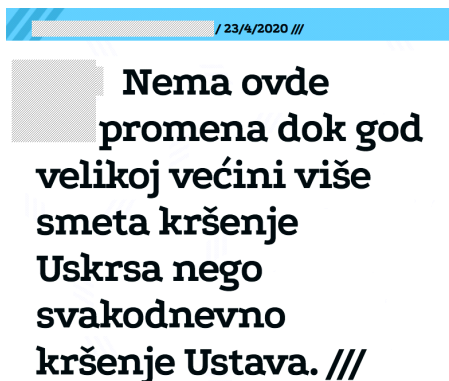
238 Спорни *Предлог закона* је, након јавне расправе, пошто је добио подршку у Влади, министарствима и скупштинским одборима, повучен из регуларне процедуре, неколико сати пре заказане расправе у Народној скупштини, на захтев Српске Православне Цркве, који су подржале остале „традиционалне“ верске заједнице у Србији. „Тиме је извршен озбиљан напад на уставни поредак Србије, а цркве су свој захтев правдале хомофобичним ставовима. (...) Ипак, под значајним притиском медија, као и домаћих и међународних организација предлог закона, уз мање измене, враћен је на дневни ред Скупштине Србије и усвојен 26. марта 2009. године“ (Милићевић et al. 2010: 70).

239 „Право на јавно изражавање неке личне склоности, која не спада ни у домен мисли и идеја ни у домен културе, није средство борбе против дискриминације. Вршење таквог права, дакле јавно изражавање било које сексуалне оријентације, вређа право грађана на приватност и породични живот, а вређа и њихова верска уверења, као и неприкосновеност достојанства личности.“ (видети: Епископ бачки Иринеј 16. 3. 2009); „Неприхватљиво је увођење на мала врата, мимо непосредне пажње јавности и законодавног тела, таквих права, којима се вређају јавни морал, верска уверења, основне друштвене вредности, као и међународним актима, Уставом и законима Србије гарантовано право на достојанство личности и на поштовање приватног и породичног живота.“ (видети: Епископ бачки Иринеј 11. 3. 2009; као и: Епископ бачки Иринеј 14. 3. 2009).

Састављачи апела су, поред позивања на већину коју у држави чине номинални православни верници, свој захтев правдали пре свега верским разлозима, али су замолили „првојерарха“ да „упозори“ власти да би свако ограничење слободе вероисповести било противуставно, пошто је иста у време ванредног стања зајемчена, има карактер апсолутног права.²⁴⁰

С друге стране, верници су, у делу јавности, виђени као привилеговани²⁴¹, с обзиром на то да нико од верника који су кршили забрану окупљања и кретања (сем припадника расколничке црквене фракције²⁴²) није трпео санкције државе, нити су покренуте тужбе против свештеника који су флагрантно кршили прописане мере.²⁴³

„Изузетак се правдао позивом на слободу вероисповести. По тој логици, међутим, не само да би православни верници могли да се слободно крећу у време полицијског часа, већ би мормонима морала да се толерише полигамија, запосленим муслиманима пет молитви дневно, растафаријанцима конзумирање лаких дрога, сатанистима черечење животиња, а припадницима самоубилачких секти сејање отровних гасова по улицама. Све супротно од тога било би кршење слободе вероисповести. (...) Ма како то парадоксално звучало, држава је слободу вероисповести угрозила управо одступајући од своје неутралности, тиме што је широко излазећи у сусрет неким, обесправила, штавише животно угрозила, све остале. Ни таква држава није верски неутрална. Она је клерикална.“ (Божић 2020: 668)

Слика 24: Незадовољство због толерисања кршења епидемиолошких мера

240 Видети унос за 3. април у поглављу *След догађаја*. Са оваквим схватањем се слаже Слободан Орловић у коментару на сајту *Нове српске политичке мисли* од 14. априла 2020: „‘полицијским сатом’ или другим актом не могу (се) спречити грађани да похађају верску службу. Ограничење или укидање слободе кретања не може се односити на одлазак и боравак на обреду у верском објекту јер би то значило ограничење слободе вероисповести, а за тако шта нужно је променити Устав (не може се мењати за време ванредног стања)“ (видети: Орловић 14. 4. 2020). Супротно томе, постоје правничка тумачења према којима је ограничавање слободе вероисповести могуће ради заштите вредности које су надређене тој слободи – живот и здравље људи (Милошевић 2020: 187).

241 Такве реакције су, пак, наишле на осуду и стигматизоване као „аутошовинистичка хистерија и поплава доушништва“ (видети: Антонић 28. 4. 2020).

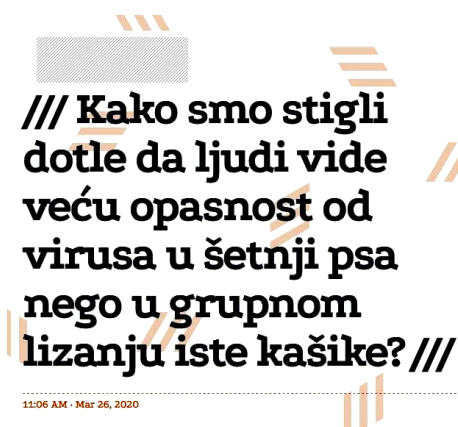
242 Видети унос за 4. април 2020. у *Следу догађаја*.

243 Видети: Sekulović 25. 3. 2020; Stupar 22. 11. 2020; Kišjuhas 26. 3. 2020.

На заштиту права верника, Цркве и верских заједница позвао је и свештеник Велибор Џомић²⁴⁴, „ужаснут“ проглашавањем причешћа за „највећи епидемиолошки ризик“, док је Здравко Пено дозволу коју су добили људи са кућним љубимцима да их изведу напоље протумачио као дискриминаторну о односу на вернике:

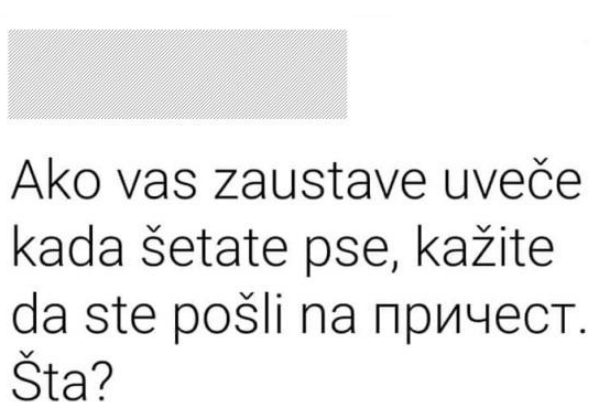
„Црквени врх још увек није успео да верном народу издејствује право несметаног одласка на Литургију. Неумесно је, па ипак нужно подсећање да су привилегију изласка у трајању забране кретања, без утицајних заступника својих права пред државним моћницима, добили власници кућних љубимаца и кућни љубимци.“²⁴⁵

Пада у очи навођење „утицајних заступника“ који треба да „издејствују“ права пред државном влашћу, што одаје подразумевање повлашћеног статуса, који црква има у Србији у односу на друге организације, а православни верници у односу на друге друштвене групе, укључујући и мањинске верске заједнице „као што су католици, који су такође прослављали Ускрс, али без ‘верничке непослушности’ и ослонаца на беневољентност државе у случају непоштовања прописаних мера“ (Милошевић 2020: 197).

**/// Kako smo stigli
dotle da ljudi vide
veću opasnost od
virusa u šetnji psa
nego u grupnom
lizanju iste kašike? ///**

11:06 AM · Mar 26, 2020

Ako vas zaustave uveče
kada šetate pse, kažite
da ste pošli na причест.
Šta?

Слика 25: Твитови о шетњи кућних љубимаца и причести

244 Видети унос за 21. јун 2020.

245 Видети: Пено 13. 4. 2020. Пословична домишљатост српског народа је потврђена налажењем начина да се некажњено оде на причешћивање: током полицијског часа изузетак је направљен за грађане који имају кућне љубимце, па су могли да изађу између 8 и 10 часова, верници су са псима отишли у цркве (видети: Insajder 19. 4. 2020).

9.7 Завера

...борба око пандемијских наратива, у чему су теорије завере имале битну улогу, добро је „налегла“ на постојеће поделе у српском друштву, даље и додатно увећавајући анимозитете.
(Павловић 2021: 106)

Све теорије завере које данас постоје о корони или вакцини садрже елементе које смо раније виђали, од антиваксера против дечијих вакцина до осталих. Цела идеја да вирус не постоји, или да је биолошко оружје направљено у лабораторији, или да су мере против ширења заразе опасније од саме болести, репродукција су оног што је осамдесетих и деведесетих година 20. века говорено о ХИВ-у и сиди.
Јован Бајфорд²⁴⁶

Зато се и води борба против Христа, која почиње од ситних, „научних“, сумњи, попут тврдње да је вирус јачи од Светог Причешћа, а завршава се крвавим прогонима хришћана, који су Црква.
Зоран Чворовић и Владимир Димитријевић²⁴⁷

Теорије завере не раде ништа друго осим што стварају страх, гласине и предрасуде које угрожавају нашу глобалну сарадњу у борби против овог вируса.
(Calisher et al. 2020: e42)

Људска потреба за смислом, „жудња за значењем“²⁴⁸, постаје наглашена у временима неизвесности и кризе. Превише непознаница, противречних информација и немогућности уочавања правилности (а тиме макар минималне предвидивости) уз свеprisутну узнемиреност и страховање од смртоносне болести, намећу императив некаквог (ма каквог) структурисања стварности.²⁴⁹

Попут гласина у таквим ситуацијама, теорије завере пружају „објашњење“ које изазива привидно и краткотрајно психичко олакшање и даје утисак контролисања догађаја, односно задовољава потребу за надвладавањем осећаја неспособности или неефикасности акције пред све већом и (наизглед) неотклоњивом претњом. Ова „идеолошка традиција“ је укопана „на политичкој маргини, међу незадовољнима и озлојеђенима“ (Бајфорд 2006: 28). Зато, како пише Фредерик Џејмсон, неко може пасти у искушење да веровање у

²⁴⁶ Видети: Anđelković 16. 4. 2021.

²⁴⁷ Видети: Чворовић и Димитријевић 30. 3. 2020.

²⁴⁸ „Друштвено успостављени номос се (...) може схватити, можда у свом најважнијем аспект, као штит од терора. Другачије речено, најважнија функција друштва је номизација. Антрополошка претпоставка за ово је људска жудња за значењем која изгледа да има снагу инстинкта. Људима је урођена принуда да наметну смислени поредак стварности. Овај поредак, међутим, претпоставља друштвени подухват уређивања конструкције света“ (Berger 1990: 22).

²⁴⁹ „Као што је примитивном човеку природа била неразумљива, а његова најдубља осећања стрепње произлазила из напредвидивости природних сила, тако је за модерног индустријализованог човека непредвидивост сила које делују у друштвеном систему у којем живи, са његовим економским кризама, инфлацијом и тако даље, постала извор једнако прожимајућих страхова“ (Mannheim 1960: 59).

(теорије) завере назове „сиромасовим когнитивним мапирањем у постмодерно доба“ (Jameson 1988a: 356). По његовом мишљењу у питању је очајнички „нижегласни покушај да се – путем фигурације развијене технологије – мисли немогући тоталитет савременог светског система“ (Jameson 1992: 38).²⁵⁰

Попер је под теоријом завере подразумевао „схватање по коме се објашњење друштвеног феномена састоји у откривању људи или група које су заинтересоване за овај феномен (понекад је то скривени интерес који прво треба открити) и које су планирале и завериле се да га проузрокују“ (Попер 1993: 118)²⁵¹. Сматрао је да „њено порекло лежи у напуштању Бога и постављању питања: ‘Ко долази на његово место?’“ (Попер 2002: 195). Божије место заузимају различити појединци и/или групе који/е имају моћ, „које треба окривити (...) за сва зла која подносимо“ (Ibid.). Теорије завере су тешко потврдиве, те иако „секуларизоване“, „захтевају један облик квазирелигијског убеђења, осећај да је завера о којој је реч ентитет са скоро натприродним моћима“ (Melley 2000: 8).

Теорије завере су „чедо“ процеса модернизације, који су произвели „културу сумњичавости“ (culture of suspicion)²⁵² са њеним „болестима“: страхом, анксиозношћу, несигурношћу, индивидуализмом и усамљеношћу (Nefes and Romero-Reche 2020: 100). Са модерношћу долази и плурализам начина (или „стилова“) мишљења као последица диференцијације друштва и „слободне утакмице“ („либерализације когнитивног тржишта“) која је „почела да влада над духовним начинима производње“ након „слома духовног монопола којим је располагао клер“ (Манхајм 1978: 13–14).

„Појава одвојених мисаоних стилова са одговарајућим универзумима дискурса има две последице: сваки од ових универзума развија параноидни одговор на све остале, будући да његови експоненти постојање супротстављених тумачења и погледа доживљавају као претњу истини и исправности њиховог сопственог универзума и дискурса. Друго, процес смислене комуникације између ових међусобно неповерљивих универзума долази до потпуног застоја. На крају је свако објективно и чињенично утемељено испитивање садржаја исказа који долазе ван групе замењено сумњичавим упитом: који скривени мотиви стоје иза спољашњег становишта?“ (Remmling 1967: 7–8)

Ауперс се слаже са наведеним када пише да је у „култура завера“ (conspiracy culture) темељна и општа манифестација неповерења које је уграђено у културну логику модернитета. Поред других процеса модернизације који је

250 Незнатно измењен превод Срђана Дворника (видети: Jameson 1988b: 218).

251 „То је гледиште по коме све што се у друштву догодило – укључујући ствари које људи по правилу не воле, као што је рат, незапосленост, сиромаштво, несташнице – јесте резултат директног плана неких моћних индивидуа или група. То гледиште је веома распрострањено, премда је несумњиво, у неку руку, примитивна врста сујеверја“ (Попер 2002: 484). О теоријама завере уопште видети: Anton, Schetsche & Walter 2014; Byford 2011; Butter and Knight 2020; Schink 2020; о теоријама завере посебно током пандемије КОВИД-19: Douglas 2021; Pummerer et al. 2022, а о теоријама завере о корона вирусу у Србији: Павловић 2021.

252 „Непристајање на званичну верзију догађаја бранило се тезама о личним правима и слободама, односно, отпором ‘диктатури’ и државном терору, али и правом да се изрази скепса према свему, па и естаблираним научним ауторитетима, јер ‘када апсолутно није дозвољено да нешто доведете у питање то није наука’“ (Павловић 2021: 106).

производе (епистемолошке сумње у валидност тврдњи заснованих на научном знању, онтолошке несигурности везане за рационализоване друштвене системе као што су држава, мултинационалне компаније и медији), он посебно издваја „неумољиву жељу за веровањем у рашчараном свету“ (Aupers 2012: 22). У срцу савремене културе завера је „модерна напетост између веровања и неверовања; световног и религиозног; рационалности и зачараности“ (2012: 29), и она се „пре свега односи на конструкцију коначног смисла која је отпорна на силе модерности које га нагризају“ (2012: 32).²⁵³

У земљама југоисточне Европе (или западног Балкана), међу којима је и Србија, према истраживању Саветодавне групе за јавну политику Балкан у Европи (Balkans in Europe Policy Advisory Group – BiEPAG), спроведеном на репрезентативном узорку октобра 2020, у теорије завере у вези с корона вирусом верује 75% становништва (у односу на трећину или четвртину становништва у већем делу Европе) (Bieber et al. 2020: 1). Истраживање јавног мњења организације ГЛОБСЕК (GLOBSEC), спроведено септембра и октобра 2020. године, такође на репрезентативном узорку, доноси нешто другачије податке: у теорије завере у Србији верује 38% становника – 38% испитаника мисли да је оболелих од КОВИД-19 мање него што то приказују власт и званичне институције, 43% испитаних сматра да је КОВИД-19 „лажна“/„измишљена“ болест да би се манипулисало популацијом, 38% сматра да је порекло корона вируса вештачко, тј. да је намерно створен у САД, 33% испитаника је уверено да је вакцина средство којим ће се у људе имплантирати наночипови којима ће бити контролисани (Hajdu et al. 2020: 17–19).²⁵⁴

„Уопштено гледано, теорије завере хране и покрећу радикалне и антидемократске политике. Такође, оне истичу појединце који одбацују науку – на пример, вакцине и друге конвенционалне лекове и савете. (...) Теорије завере на Западном Балкану проналазе плодно тло. Институције су крхке и често им се не верује, а постоји и предисторија теорија које су нарочито набујале током деведесетих година прошлог века. (...) Теорије завере које су се појавиле на Балкану, као и у другим деловима света, заснивају се на концепту Непријатеља, Других који непрекидно раде против Нас, с крајњим циљем уништавања наше нације и њеног идентитета. Чинећи то, Непријатељ се оптужује за сарадњу с ‘домаћим издајницима’. Доминација Других над Нама била би немогућа без моћног страног спонзора који се удружио с ‘домаћим сарадницима.’“ (Bieber et al. 2020: 2)

253 „Тежња да се тражи субјективно значење за све што постоји толико је дубоко укореењена у људском уму, потрага за смислом сваког предмета толико је повезана са идејом да је том предмету некада неки ум дао значење, да све у свету може да се тумачи као производ и стога као доказ за оно што се дешавало у Божијем уму. Заиста, цео универзум се може сматрати производом Бога, чијем стваралачком чину он сведочи“ (Schutz 1967: 138).

254 Подаци добијени у скорашњем истраживању јавног мњења у Северној Македонији: 65% испитаника је сматрало да је КОВИД-19 настао у лабораторији да би људи могли да се контролишу, 44% сматрало да је број жртава КОВИД-19 намерно пренадуван јер је Министарство здравља делило новац, 46% је мислило да се вирус прска из авиона, а 57% сматрало да велике медијске мреже шире лажи о пандемији (в. Bliznakovski et al. 2021: 19–21).

Неки од примера завереничког дискурса²⁵⁵ из наше прикупљене грађе.²⁵⁶

„Дајти доказ да није тако. Светском здравственом организацијом и здравством у целом западном свету управљају корумпирани и до сржи искварени људи, за које Хипократова заклетва не значи апсолутно ништа. Млађим генерацијама лекара се кроз цело школовање подмећу фалсификати и полуистине. Цела ова прича о коронавирусу је много дубља прича. Само је питање колико је стадо (народ) глупо и у којој мери ће поверовати у све то...”

„Ово усташко-комунистички безбожни зликовци припремају место сатани. Проклети у векове!”

„ОВО СУ АНТИХРИСТИ ОВО ЈЕ СТРУКА СМРТИ СЛАГАЛИ СУ НАС БАР ЈЕДНО 150 ПУТА ОД 15 МАРТА А ВИ ИМ И ДАЉЕ ВЕРУЈЕТЕ ШТА МОЖЕ МАЊИНА ПРОТИВ ВЕЋИНЕ СРБИЈО АЛО ПРОБУДИ ТЕ СЕ...”

Иза позива за уздржавање од причешћа током пандемије, у неким је случајевима оглашавања православних фундаменталиста²⁵⁷, виђена управо завера представника „непријатељских” групација (екумениста, оних који су за улазак Србије у ЕУ, ЛГБТ особа и Јевреја), које је директно усмерена против нације/народа, његове вере и идентитета:

255 „Три ‘правила’ теоретичара завере: ‘СВЕ ЈЕ ПОВЕЗАНО’ (великим словима), ‘ништа се не дешава случајно’ и ‘ствари нису онакве каквим се чине’” (Véronique Champion-Vincent, према: Nefes and Romero-Reche 2020: 97).

256 „Независна медијска продукција” „Балкан инфо” је вероватно најпознатији интернет портал који врло активно промовише „различите теорије завере и алтернативне верзије скорије српске историје” из перспетиве „нове српске деснице” (видети: Vasić 23. 9. 2020). У опису званичног Јутјуб канала Балкан инфо-а стоји: „Ту смо као глас свих који не желе да буду део краткотрајних пројеката и савеза, свих оних који поштују српске традиционалне вредности и који чувају сећање на наше славне претке. Храбри смо и одлучни у жељи да се одупremo свима који желе да окупирају Србију и од ње створе колонију, а народ претворе у безличне послушнике туђих држава и корпорација.” (видети: BALKAN INFO 2. 3. 2015), а на званичном сајту: „Наша продукција је настала у тежњи да се попуни упражњен простор на медијском небу, да се сруше окови цензуре и да се гледаоцима омогући да сазнају праву истину.” (видети: BALKAN INFO 21. 12. 2019).

257 Током априла и маја 2020. године, спроведено је истраживање чији је циљ је био да се истражи да ли три традиционалистичка синдрома друштвених ставова – ауторитарност, религиозност и конзервативизам – предвиђају веровања у заверу која су посебно повезана са пандемијом КОВИД-19, као и општи заверенички менталитет. „Регресиона анализа је показала да је религиозност значајан предиктор веровања да је вирус безопасан, као и општег завереничког начина размишљања” (Karić and Međedović 2022). О фундаментализму у православљу видети: Hovorun 2016; 2020.

Уз сво дужно поштовање
струке, како мени може
јевреј Кон чији преци
разапеше ХРИСТА
говорити о кашичици и
причешћу.

РАЗМИСЛИМО

BORBAZAISTINU.RS

Екумениста, евроунијата, лезбејка и јевреј забрањују народу да иде у цркву

Слика 26: Завера непријатеља православља и српског народа

„Одлука да се уводи полицијски час, забрана кретања, у суботу од 13 часова до понедељка до 5 часова, усмерена је на Православне вернике. То значи да народ, који је свестан да нам једино Бог може помоћи, не може да дође на Свету Литургију.

Сад се види да је крајњи циљ договора екуменисте Иринеја Гавриловића и евроунијате Вучића, затварање храмова и забрана народу да присуствује службама. Покушаји да се са паником од могућности заразе, затим препоруком да народ не долази у храмове и на крају упади полиције у храмове за време служби, нису дали резултате. И тако док пси могу у шетњу, народ не може у Цркву.

Кроз историју многобројне сатанине слуге покушавале су да униште Цркву, рушењем и скрнављењем храмова, затварањем и убијањем верника, али никада се није догодило да се са тим злочиним слаже црквени клир. Ето, сведоци смо да оно што нису успели ни комунисти, за време своје крваве диктатуре, успеће екумениста Иринеј, евроунијата Вучић, лезбејка Брнабић и јевреј Кон, да спрече верни народ да иде на Свете Литургије.”²⁵⁸

На истом (завереничком) фону као управо наведено је и текст Зорана Чворовића и Владимира Димитријевића који смо већ помињали у поглављу о „зачаравању“. Они пандемију „веома сумњивог порекла“ и „по многим пратећим појавама судећи“ вештачки изазвану сагледавају као свесно осмишљену и спроведену претњу која доводи у питање „битијне темеље православне вере“. Аутори користе изразе које упућују на постојање завере белосветских безбожника који се помаљају из „тамних коридора моћи”²⁵⁹, уз помоћ „домаћих

258 Видети: Живковић 3. 4. 2020.

259 *Тамни коридори моћи* је наслов књиге (Ђурковић 2013) која се рекламира као „култна књига за разумевање савременог света“, уз позив потенцијалним читаоцима да сазнају „како далеко од јавности настају одлуке које мењају животе милионима људи“ (видети: Catena Mundi 9. 2. 2022a). „Култна књига“ је 2022. добила свој наставак не мање злокобног наслова: *Мрачни коридори моћи*, у којој је аутор „осветлио велики број мање познатих тема, од масона и Римокатоличке цркве, преко улоге Коминтерне у културном рату, па све до проблема обојених револуција и управљања пандемијом корона-вирусом“. Из ауторовог „Увода“: „Било да сам се

издајника“, „ударају“ у срце православних Срба, попут: „опасна манипулација“, „тоталитарни поредак“, „брутални притисак на СПЦ“, „држава Србија под влашћу слугу глобализма“, „непосредан удар у срце Светог Предања“, „загонетна корона паника“, „неопаганска држава под ‘даљинском контролом’ глобалистичких центара моћи“, ...²⁶⁰

Теорије завере ретко настају ни из чега, као потпуно нова објашњења. Тако су антизападњаштво²⁶¹ и антисемитизам²⁶² у корену српске „завереничке културе“ дуже од једног века. Приче о „завери Јудејаца“²⁶³ су се у Европи појавиле као реакције на еманципацију Јевреја почетком 19. века.

„У Србији се заверенички антисемитизам развио релативно касно (после 1870), али се као и другде, наслањао на укидање антијеврејског законодавства и либерализацију српског друштва. (...) Ово непријатељство је потхрањивао традиционални хришћански антисемитизам, који је Јевреје сликао као одбачени народ а јудаизам као религију Христових убица. Касније, средином XIX века, антисемитизам је стекао комерцијалну димензију пошто је део настајуће српске трговачке класе вршио притисак на српске власти да обуздају конкуренцију јеврејских предузетника и законски ограниче пословање фирми у јеврејском власништву изван главног града.“ (Бајфорд 2006: 49–50)

Маркирање Јевреја као моћне завереничке групе која закулисно контролише историјска дешавања је типичан пример тражења (и налажења) „жртвеног јарца“: „у ситуацијама осујећености, када су узроци неке социјалне напетости нејасни или недоступни, чланови већинске групе теже да своју агресију усмере на сразмерно беспомоћне мањинске групе. У том смислу теорија завере се може посматрати као рационализација скренуте агресије већине“ (Бајфорд 2006: 78). Антисемитизам истрајава и у срединама где нема или има занемарљиво мало Јевреја: према резултатима пописа из 2011. године у Србији се 787 људи изјаснило као Јевреји²⁶⁴, док има (око) 3000 чланова

бавио односима Римокатоличке цркве и масонерије, деловањем безбедносне структуре НКВД и Коминтерне у сфери културне политике или савременом инструментализацијом правосудја, свуда се јављао исти проблем **анализе нетранспарентне, самоскривајуће моћи и захватања трансформације вектора преко којих моћ продире у друштва, домове, културу, образовање, медије** итд.“ (видети: Catena Mundi 9. 2. 2022b, подебљани текст М. Ј.).

260 Из већ поменутог поста Ђаконa Ненада Илића на Фејсбуку из 2017. године: „Јуче је Политика у свом суботњем културном додатку дала простор једном атеистичком ‘научнику’ да у нападу на Свето Причешће покаже којим путем ће се у будућности нападати православна вера. (...) хтео бих да упозорим све црквене људе да на време схвате о чему се ради у сукобу неких ‘научника’ и верујућих људи. Долазе нова времена и с њима и нови видови напада на Цркву. Црква је од овог света али, што је најважније, истовремено и није од овог света. Силе овог света то добро знају и никад се неће помирити са трајањем и деловањем Цркве у историји. А о нашим измишљеним међусобним сукобима унутар Цркве било би паметно мало размислити пред сенком која се над нас поново надвија.“

261 Видети: Lis 2014; Makrides 2009, 2014.

262 Више о антисемитизму у Србији видети у: Byford 2005; Гавриловић 2018.

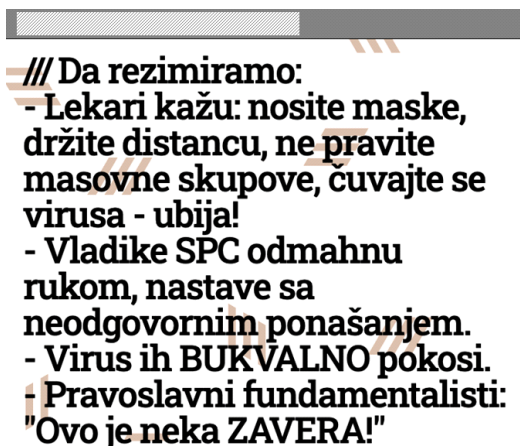
263 Може да се наиђе на синтагму: „јудео-масонска завера“. Тако се „масони и остали“ помињу у једном од коментара са Фејсбука: „Масони и остали су изгледа успели у својој намери. Кроз разне болести зауставити Литургије и причешћивање народа...“

264 Видети: Републички завод за статистику 4. 12. 2012.

јеврејских општина.²⁶⁵

Бујајући у време кризе, теорије завере на махове постају доминантни оквири објашњавања друштвених догађаја у Србији, у којој, нажалост, не мањка кризних раздобља. Оне и у колико-толико „нормалним“ временима упорно остају „културно доступан систем идеја који у отпору према либералним вредностима и утицајима користе новинари, политичари, јавне личности или представници Српске православне цркве“ (Бајфорд 2006: 14).

Наравно, опстаје и отпор друге стране, која разлоге за несреће и „лоше ствари које се дешавају добрим људима“ тражи кроз неке друге врсте објашњења, а не заверу „белосветских“ моћника и зловника против православних Срба.²⁶⁶

Слика 27: Навођење других разлога за немила дешавања уместо завере

9.8 *Capo di tutti capi*²⁶⁷

У колумни од 23. фебруара 2022. године, у којој упоређује успешну реакцију друштва на епидемију великих богиња 1972. године у Југославији с незадовољавајућим одговором на КОВИД-19 у Србији 50 година касније, Зоран Радовановић пише:

„Са ове временске дистанце пет чинилаца се издваја као објашњење за постигнути успех. Прво, држава је била припремљена за непријатна изненађења, те су само активирани штабови за борбу против карантинских

²⁶⁵ Видети: Petrović 27. 1. 2020.

²⁶⁶ „Сумње у погледу утемељености доминантних концепата, од политичких (непопуларност ‘мера’), преко економских (отежано или онемогућено циркулисање капитала, људи, добара и услуга) до моралних (подривање ауторитета науке, а тиме и и рационалних норми и вредности на чијим темељима заједница почива), утиру (...) плодно тле за јачање регресивних друштвених појава“ (Пишев, Жикић и Стајић 2020: 873).

²⁶⁷ Инспирација за наслов овог поглавља била је једна карикатура Предрага Кораксића Коракса: <https://www.danas.rs/corax/corax-za-6-jun-2020/>.

болести. Друго, власт је поштовала знање, па су стручњаци имали одрешене руке. Треће, народ је веровао лекарима. Четврто, здравствени радници су, укупно узев, показали примерно пожртвовање. Пето, **тадашњи ауторитарни вођа није се ниједном огласио.**²⁶⁸

За разлику од Јосипа Броза Тита, данашњи ауторитарни лидер је за време пандемије у Србији био „централни, незаменљиви чинилац практично свих друштвених догађања“ и то до „карикатуралних размера“ (Спасић 2021а: 125).²⁶⁹

„[Д]оспевши у жижу јавне пажње захваљујући епидемији, здравство је за Вучића постало обавезан терен на којем ће демонстрирати своју управљачку и контролну улогу. Тај изненада најважнији друштвени подсистем није се смео симболички препустити никоме – нарочито не онима који у њему раде.“ (2021а: 130)

„Дискурзивно свеприсутан“, Александар Вучић је у ситуацији угрожености „са много драматике“ одигравао „улогу свеопштег чувара и спаситеља грађана Србије“, чиме је додатно легитимисана његова иначе „крајње персонализована власт“ (2021а: 126). „Пред Ускрс 2020. године, дилема да ли ће због празника привремено бити укинут полицијски час, што је тражила Црква, представљена је као искључиво Вучићева одлука“ (2021а: 128).

Представе о Вучићу као „извору и утоци целокупног политичког живота у Србији“, односно неуморном и непрекидном оперативцу који управља сваком акцијом која је усмерена против пандемије, нису остале симболички некажњене кроз сарказам обе стране у симболичком сукобу око причешћа. С једне стране је био проглашаван „евроунијатом“ и „антихристом“ који, бранећи слободно спровођење литургија у црквама, спроводи налоге светских моћника усмерене против православља у Србији. С друге је био представљан као личност која, сходно личним хировима и каприцима, односно потребама своје странке за политичком доминацијом²⁷⁰,

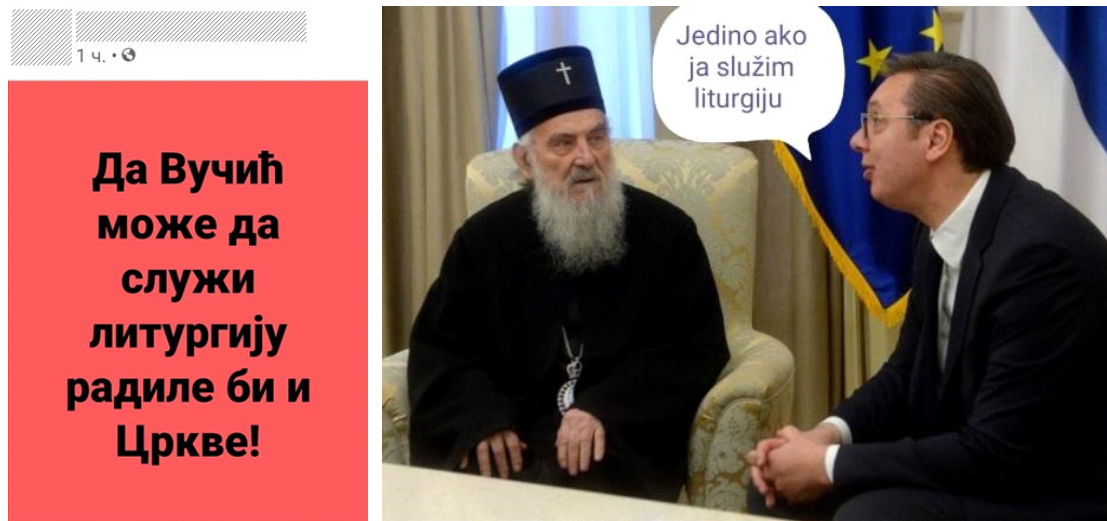
268 Видети: Radovanović 23. 2. 2022. (подебљани текст М. Ј.) У тексту даље стоји: „Та давна искуства поучна су опомена. У текућој епидемији ковида 19 у Србији једино самопрегор здравствених радника подсећа на однос према послу њихових некадашњих колега. У свему осталом се мање-више омануло.“ Одсуство мешања „политике“ у питања струке апострофирано је и у документарном филму *Задах пролећа '72: Педесет година од великих богиња у СФРЈ* (р. Филип Чоловић; видети: RTS Aktuelnosti - Zvanični kanal 17. 3. 2022, од 48:06).

269 Оно што је остала константа у односу на период пре 50 година је стварање култа личности, кроз непрестано помињање и ритуално позивање на, некад Маршала, данас Председника „као иницијатора свих позитивних токова у српском друштву, генијалног предводника, аутора визије богате и срећне Србије у чијој реализацији и сами имају част да учествују, ауторитет коме захваљују на свему и који призивају када треба да прибаве легитимитет ономе што сами чине. У изградњи култа учествују и други актери, рецимо патријарх СПЦ“ (Спасић 2021а: 135).

270 Упркос мерама забране или ограничавања окупљања у време пандемије, владајући Српска напредна странка је у више наврата организовала јавне скупове који су носили велики ризик ширења заразе уз флагрантно непоштовање епидемиолошких мера (видети: Marković 12. 5. 2020; Milojević Kostić 20. 7. 2021; Direktno.rs 28. 11. 2021; Ilić Mirković 1. 12. 2021.; Istinomer.rs 30. 11. 2021).

контролише све у Србији, укључујући и цркву.²⁷¹

Није изостало ни указивање на проблематичан однос цркве и државе, који смо већ разматрали у поглављу посвећеном заробљеном друштву Србије, с тим што се овде „подмићивање“ цркве осуђивало са становишта верујућих, који су осећали да им је световна власт, контролишући цркву, ускратила њихово (богомдано) право присуствовања литургији, а не са секуларне позиције која почива на принципу одвојености цркве и државе, то јест захтева за државном неутралношћу, како у правном третману тако и финансијској помоћи религијским организацијама.

Слика 28: Карикирање врховног политичког ауторитета Председника

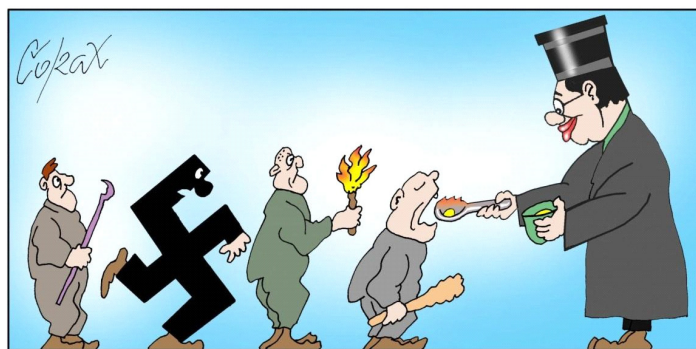

²⁷¹ Верски фанатици су Председника прогласили за нечастивог: „Антихрист је управо забранио недељну јутарњу литургију! Забрана кретања од 13h у суботу до 05 понедељак! Где је сад СПЦ и Иринеј који је одликовао антихриста орденом Светог Саве?“.

Слика 29: Тематизовање клијентелистичког односа цркве и Председника²⁷²

Мотив причешћивања (зарђалом кашиком)²⁷³ се појавио у једној Кораксовој карикатури:

Слика 30: Карикатура од 16. маја 2020. године²⁷⁴

272 Кораксове карикатуре су преузете са његове стране на сајту листа *Данас*: <https://www.danas.rs/corax/corax-za-25-novembar-2020/> и <https://www.danas.rs/corax/corax-za-20-februar-2021/>. Карикатура „Кампања“ преузета са: <https://autonomija.info/stups-kampanja/>

273 „Зарђала кашика“ постала је неизоставни детаљ на Кораксовим карикатурама током деведесетих, након што је вођа радикала Војислав Шешељ у једној забавној ТВ емисији говорио о томе како његови борци на ратишту у Хрватској убијају зарђалим кашикама. Овај предмет је у међувремену осим означитеља оних који су изашли из Шешељевог шињела, добила и нова значења. ‘Та кашика је сада постала алат. Она се појављује као нека батина, могу једни друге да хране том кашиком... То је сада један атрибут, то је тај радикалски ген’, каже Коракс” (видети: Komarčević 2. 5. 2016).

274 Преузета са: <https://www.danas.rs/corax/corax-za-16-maj-2020/>

Карикатуриста је алудирао на „дугогодишњи пакт“ који Вучић има са различитим насилницима у Србији.

„Партијски јуришници, парадржавне формације, страначка војска, бројни су називи којима описују људи који у име власти примењују физичку силу. Ко су они, због чега су ангажовани, питања су која се провлаче од њиховог првог ‘ангажмана’, али владајућа странка и њен председник никада нису дали одговоре. Иако много сматрају да њихово поступање подлеже кривичној одговорности, чини се да је од сваког закона јачи пакт склопљен са шефом државе.“²⁷⁵

Фудбалски навијачи и хулигани, радикални и мање радикални десничари и профашистичке групе су у више наврата навођене скупине које имају „одрешене руке“/„отворена врата“ да „обављају прљаве послове“ и да се обрачунавају са неистомишљеницима и противницима владавине Александра Вучића.²⁷⁶

„Те везе биле су видљиве пре 2012, код паљења џамија и амбасада, код Параде поноса и организовања протеста за хашке оптуженике. Користили су хулигане за ‘љуљање’ тадашње власти. Тврдили су како тада владајућа Демократска странка не уме да се избори са хулиганима, а први потез када су дошли на власт било им је придобијање навијача кроз амнестију Драгана Џајића. Све време имамо прећутну аболицију Звездана Терзића. Када се види шта сам Александар Вучић говори о својим навијачким данима, јасно је да припада групи навијача која на стадион не одлази са фамилијом него са насилницима.“²⁷⁷

Конкретан повод за горњу карикатуру представљале су „бакљаде“ – политички организовани подухвати (у којима је учествовао народни посланик и члан председништва СНС-а Владимир Ђукановић)²⁷⁸ усмерене против акције „Буком против диктатуре“ у којој су грађани (у Београду, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу, Чачку, Ужицу, Пожеги, Лучанима, Панчеву, ...), након аплауза намењеном лекарима, у 20:05h, „ударањем у шерпе, पिштаљкама и пуштањем гласне музике“ изражавали „незадовољство мерама у борби против епидемије корона вируса и политичким одлукама власти.“²⁷⁹ 27. априла 2020. године групе људи су у време полицијског часа упадале у зграде по градовима широм Србије, и са кровова палиле навијачке „бакље“, пуштале гласну музику и узвикивале увредљиве слогане, кршећи забрану кретања прописану уредбом о мерама за време ванредног стања, као и Закон о јавном реду и миру користећи пиротехничка средства.²⁸⁰

Хулигани и навијачи су такође били виђени на протестима испред Народне скупштине 11. маја, и то на страни оних који су подржавали постојећу власт и председника. Коракс је пародирао Вучићев „савез“ са „сумњивим лицима“ приказујући га као свештеника који их причешћује.

275 Видети: Milovančević 9. 7. 2020.

276 Видети: Komarčević 3. 4. 2015.

277 Видети: Cvijić 4. 6. 2021.

278 Видети: M.R.M. 10. 5. 2020.

279 Видети: Beta/N.K. 8. 5. 2020. О протестима „Буком против диктатуре“ и борби за симболичко представљање видети: Лончар и Спасојевић 2022.

280 Видети: Sabljaković 6. 5. 2020.

TRAGOM Licitiranje brojevima i profilom okupljenih preksinoć ispred Narodne skupštine

Miting vlasti „pojačali“ navijači i sumnjiva lica

Слика 31: Детаљ са насловне страна листа Данас од 13. 5. 2020²⁸¹

Слика 32: „Играрије“²⁸²

281 Видети: <https://www.danas.rs/naslovna/naslovna-za-13-maj-2020/>

282 Слика 32: „Играрије“

9.9 Знање

[Н]ије сваки виц смешан свакоме, па следствено и моје здраворазумско виђење неке ствари или проблема не мора нужно да се подудари са туђим.
Срђан Продановић (Дјуи и Герц 2021: 10)

Моћ друштвено одобреног знања је толико протегнута да се оно што одобрава цела примарна група – начини размишљања и делања, као што су манири, народни обичаји, навике – једноставно узима здраво за готово; постаје елемент релативно природног погледа на свет, иако извор таквог сазнања остаје потпуно скривен у његовој анонимности.
(Schutz 1964: 133)

Шта знају вирусолози, епидемиолози, шта знају сви силни научници, шта зна здравствени систем било које земље о вирусу у поређењу са Српском православном црквом и њеним великодостојницима? Ништа. Или готово ништа.
Драган Бурсаћ²⁸³

Никада није било толико знања о нашем незнању и о принуди да делујемо и живимо у неизвесности.
Јирген Хабермас²⁸⁴

Учесници у сукобу око причешћа су се у епистоларним обрачунима позивали на очигледност сопствене позиције, уз имплицитно или експлицитно дезавуисање супарничких претензија на валидност „знања“ и следствене „стварности“, будући да је „чин сазнања (...) истовремено и чин признавања“ одређеног друштвеног поретка (Bourdieu 2014: 164)²⁸⁵. Саморазумљивост је била базирана на „здравом разуму“.²⁸⁶

²⁸³ Видети: Bursać 28. 3. 2020.

²⁸⁴ Видети: Schwering 10. 4. 2020.

²⁸⁵ „Чиновни потчињавања и послушности су когнитивни чинови, и као такви уводе у игру когнитивне структуре, категорије перцепције, обрасце перцепције, принципе виђења и поделе“ (Bourdieu 2014: 164). Још је Хјум (David Hume) писао о „мишљењу“ као основу на коме почива поредак у огледу „О првим принципима владе“: „Оне који на људске послове гледају оком филозофа *ништа* не изненађује више од лакоће са којом неколицина влада многима; и беспоговорне покорности са којим се људи одричу својих погледа и осећања у корист оних које имају њихови владари. Ако се запитамо којим се средствима постиже такво чудо утврдићемо да, пошто је сила увек на страни оних којима се управља, они који управљају немају ниједан други ослонац осим мњења. Према томе, **власт се заснива само на мишљењу**: а та максима важи и за најдеспотскије и војне владе исто као и за оне које су у највећој мери слободне и демократске. *Египатски* султан или римски цар могли су да своје кротке поданике гоне као обичне животиње противно њиховим осећањима и склоностима, али су бар своје *мамелуке* или *преторијанце* морали предводити као људе, у складу са њиховим мишљењем“ (Хјум 2008: 90; подебљани текст М. Ј.).

²⁸⁶ О здравом разуму као „парадигми мишљења“ видети више у: Delaney 2019. Овде се нећемо бавити епистемолошком релевантношћу здравог разума, нити његовом критиком као „инхерентно мањкавим обликом знања“. За корисност здравог разума за друштвену теорију видети: Продановић 2017.

„Здрав разум је залиха самоочигледности које деле сви, а која, у границама друштвеног универзума, обезбеђује примордијални консензус о смислу света, скуп пређутно прихваћених општих места која чине конфронтацију, дијалог, надметање, па чак и сукобе могућим, а међу којима посебно место мора бити резервисано за принципе класификације, као што су главне опозиције које структурирају перцепцију света.“ (Bourdieu 2000: 98)

„Здраворазумске очигледности“ су претендовале на универзалност, те је конфликт, услед ових претензија, бивао нужен у ситуацији сусрета са другачијом „очигледношћу“ које није „пуцала“ на ништа мање него такође на свеобухватно важење. Парохијалност здраворазумског знања, то јест његова културно-просторно-временско-групна ограниченост²⁸⁷, и овај пут је била потврђена кроз несамерљивост различитих „врста здравог разума“, односно наводних „природности“ или „нормалности“ које су подразумеване. „Природност“ здравог разума се, према Герцу, састоји у томе „што је у стању да било који метафизички исказ (...) претвори у нешто што је природно и спрам чега се оријентишемо у својим свакодневним интеракцијама“ (Продановић у Дјуи и Герц 2021: 26). „Природне датости“ или „нормална стања ствари“ / „нормалности“ се „обнављају након што их контингенција наруши“ (2021: 28), након што се „сударе“ са „стварношћу“ неких других „природности“ и „нормалности“. „Здрав разум“ у датој ситуацији нарушене очигледности „може да заустави бесконачно преиспитивање стварности и да гарантује извесност нашег знања“ (2021: 12), да поврати стање нерелевантне узетости-здро-за готово.²⁸⁸ То га чини врло корисним и функционално ефикасним когнитивним ресурсом који је готово незаменљив у процесима интеграције групе и легитимације одређеног друштвеног/симболичког поретка и за њега карактеристичних (не)формалних пракси (Jovanović 2019).

Свештеник Вукашин Милићевић се у тексту о употреби кашичице позвао на здрав разум:

Да ли онда нечије неутемељено уверење, и то у ситуацији у којој смо сада (подсећам, имамо пандемију у време Великог поста током којег се највише људи причешћује), може и мора уживати статус некакве неупитне догме, па још на темељу начела слободе вероисповести? Не, никако, јер може произвести веома озбиљне последице, и то не само по оне који се тог уверења држе. Притом, **све ово нема никакве везе са слободом вероисповести, већ са здравим разумом без кога управо та слобода нема ама баш никаквог смисла.** Јер, замислите, шта би се десило уколико би се показало да којим

287 Герц за „здраворазумску мудрост“ каже да је „сасвим отворено и бесрамно *ad hoc*“ (Дјуи и Герц 2021: 93), док Дјуи наглашава да се практични проблеми који чине „референтни оквир“ здравог разума најчешће „односе на акутне, ургентне проблеме који неретко имају и емотивну димензију“ (Продановић, у Дјуи и Герц 2021: 17).

288 Ово стање Шелер (Max Scheler) је описивао изразом „релативно природан поглед на свет (Relativ natürliche Weltanschauung; Scheler 1926: 59–62; Schützeichel 2007: 64–65, 2012: 19), док је Шиц писао о „epoché природног става“ који сумњу ставља у заграду (Schutz 1962: 229), а Манхајм (Karl Mannheim) о атеоријском знању усидреном и стеченом у „простору конјуктивног искуства“ (konjunktiver Erfahrungsraum/conjunctive experiential space; Mannheim 2013: 191–271; Bohnsack 2017: 63–141, 2018: 206–9).

случајем нисте у праву када упорно и без икаквих доказа тврдите да се нико никада на тај начин није заразио, и то у ситуацији у којој сваки на тај начин верујући носи одговорност за много више неверујућих?”²⁸⁹

Још упечатљивији у позивању на здрав разум је био Епископ пакрачко-славонски Јован Ћулибрк:

„Постоји само оно што се зове обичан здрав људски разум. Наиме, да нема вакцинисања, да нема вакцине, ми бисмо данас имали туберкулозу, имали бисмо мале и велике богиње, имали бисмо читав низ болести од којих се умирало горе него што се умире данас од рака. (...) Здраворазумски људи не могу да разумеју ни то да се прича о томе да је земља равна. Има у 15. веку Никон Јерусалимац, српски монах који је дошао из Јерусалима, и који пише ћерки Цара Лазара. Каже ‘неки глупи људи тврде да је земља равна попут плоче, или што је још глупље, да стоји на седам стубова, а још су стари Грци знали да је земља округла попут јајета и да виси у космосу’. То је било 160 година пре него што је спаљен Ђордано Бруно због тога што је тврдио да је земља округла.”²⁹⁰

Ne mogu da verujem kakvi su ovo komentari... niko ovde ni ne zna sta je sveta pricest... tim ljudima sto su se pricestili nece ni dlaka sa glave hvaliti a nece ni oboleti niti kome preneti zarazu... Ljudi budimo normalni...

15/4/2020

U čitavom "slučaju SPC" se uopšte ne radi o slobodi verovanja i veroispovesti, koja je jasna i nesporna. Radi se o pokušaju da se duboka religioznost i verski rituali postave u centar društvenog života kao normalnost i neophodnost, poput nabavke hrane i lekova i izlaska iz kuća.

Слика 33: Позив на (једну) „нормалност“ и отпор (таквој) „нормалности“

Оптуживање за елементарно незнање и неупућеност (или „бесмисленост“ тврдњи или закључака), уз ниподаштавање супротстављеног мишљења праћено „подстицајима“ на образовање (стицање истинских/валидних/чињеничних знања), било је присутно код обе сукобљене стране. Важно је препознати да увреде кроз оптужбе за „лупање“ глупости (bullshit) и бесмислица „одражавају неку врсту здраворазумске претпоставке да онај који оптужује има приступ пожељном епистемичком оквиру — а тиме и приступ јасном знању и истини — у мору супротстављених оквира“ (Wakeham 2017: 33).

289 Видети: Milićević 26. 3. 2020. (подељани текст М. Ј.)

290 Видети: П.О. 6. 4. 2021.

/// Najveća pobeda gluposti je što je uverila narod da je to inat... ///

Слика 34: Твит од 27. новембра 2020.

„Отровне“ размене коментара на Фејсбуку примери су интензивног непријатељства и екстремне поларизованости, уз цинизам и коришћење сваке прилике за указивање на „неписменост“²⁹¹, „бесмисленост“, „недостатак основног образовања“, „неупућеност“, „необавештеност“ или интелектуалну инсифуцијенцију („ретардираност“):

„*** а ТИ, ВЕЛИКИ ВЕРНИЧЕ,КАД СИ СЕ ЗАДЊИ ПУТ ИСПОВЕДАО, ПРИЧЕСТИО....Потпуно сте неписмени...и толико се правите паметни,да је и страшно и смешно! Квазиинтелектуалци!

(...)

*** Нису методе постале контроверзне у стручном смислу, него су **незналице и не баш паметни и образовани људи добили исто право ширења свог незнања**, паралелно са објављивањем базичних научних истина. Слично као код вакцина. Демократско право да се научна истина изједначи са поремећеном сликом коју о многим природним појавама имају некомпетентни људи, постала је мантра новог доба.“

(...)

*** Ако нисте верник, не исповедате се, не постите не идете на Литургије, и не причешћујете се, **ако се нисте потрудили ни да основне ствари научите о православном хришћанству...** Онда Вас молим да се држите Ваших испитивања и Ваше струке... У супротном, немате права да било коме дајете савете везане за Вашу струку! И не брукајте се.... **интелектуалац и научник мора да има широко образовање, а не ускогрудо.**

(...)

*** **Бесмислени су ваши коментари** пуни мржње и гнева према Цркви, Христу и народу који га љуби свим срцем, верује и има поверење у Њега. (...)

*** Поента управо јесте да је кашичица симбол, а да се причешће обавља крвљу и телом Исусовим, што значи да је инсистирање на истој кашичици апсолутно **бесмислено, паганско и глупо**. Јер није битна кашичица, него чин причешћа. И то су схватиле све православне цркве на свету, а само СПЦ тера неку своју **“догму” која је чиста “паганштина”**...²⁹²

291 Сви писмени знају како се вирус шири“.

292 Сва наглашавања (подебљани текст) у овом и следећим наводима су наша.

„*** Свако иоле писмен зна да се нико никад није заразио на светом причешћу А о бројним излечењима у црквама и манастирима можете сами да се едукујете. Што се мене тиче, поштујем изолацију и посећујем лекара кад за то има потребе, али **бесмислено је што литургију сматрате извором заразе**. Ко је верник, сложиће се, ко није има права на то. Свако добро.

*** *** Кад смо „иоле писмених“, обавестите лекара да сте на овај начин причестили, **па нека вам објасни да ли ће да budete оздравели или оздравили. кад смо већ код писмених**. Уједно кад приметите да вам није добро, позовите Свештеника уместо лекара, **да не губите време са чињеницама и науком**. Кад вам стане ауто или неће да упали, попрскајте га светеном водицом и решен проблем... Живели!”

Занимљиво је да су оптужбе за незнање и непознавање „суштине“, односно недостатак „основних знања“ о православљу размењиване и међу самим верницима, који су тако демонстрирали/бранили „инстинску“ или „праву“ верзију православља:

„*** *** ево госпођо ја сам верник, али јако лош... Па могу уз минимум гриже савести да вам кажем МРШ бре, срам вас било! Гомило лудака и турбо - фолк-верника, верујете у којекакве тотеме и свете кашичице, **везе са основама православља немате**, ни ви, ни цела врхушка СПЦ која без трунке срама брука последњу институцију српског народа у коју неко верује. **Ви идиоти мислите да се православна вера налази у цркви?!?! Да је у кашичици?!?! Не разликујете симболе од принципа, дајете им магијско значење са све пролупалим свештенством СПЦ, као да је тотемизам у питању, а не православље**. Охоли и безобразни - па овим сахранама Амфилохија и Иринеја сте прекршили бар две заповести и починили најмање два смртна греха, ако је по православљу, онако сви колективно. И још солите памет некоме када вам се укаже на грешке... Боли вас кад видите да је пре 100 година било другачије - паметније и разумније. И треба да боли!”

„*** *** Госпођо, ви нисте верник. Прави верник православља не искушава Божју вољу, не бахати се а охолост му је страна... Све супротно од онога што ви показујете својим понашањем. Треба да вас је срамота – у Београду се више НИ ПРИВАТНО не може доћи до лекара, а **ви овде просипате “мудрости” које противе здравом разуму** и против којих се активно боре све православне цркве на свету, осим ове наше која је решила да се самоугаси изгледа...”

Уз горе поменуто „прозивање“ за „незнање“²⁹³ и „упућивање на едукацију“, јављале се неверица и зачуђеност (чак страх) због исказа и ставова који су виђени као „потпуно ван здраве памети“²⁹⁴ или заостали, примитивни,

293 „По канонима је да се причешћује једном кашичицом и никада се у историји није нико од тога разболео, ко хоће и ко верује у Бога он се не плаши вируса и болести, **овако коментаришу само незналице**“.

294 На пример коментари: „Трол. Ја другог објашњења немам“ или „Брате, у име свега светог, реци да тролујеш“. Иначе, „трол“ је особа „чији је основни циљ да својим прилозима изазове што већу реакцију учесника интернет заједница или да на друге начине поремети нормалну дискусију. Тролови обично нису тематски заинтересовани, него наступају агресивно са покушајем стварања раздора у постојећој заједници, дискредитовања особа са другачијим мишљењем или усмеравања тока дискусије у непродуктивном правцу“ (видети: Википедија –

незрели, ограничени, или, фанатички:

„*** **Давно је био средњи век или ме нису обавестили.** Колико ми се чини да је издато обавештење да неће бити причести **из добро познатих разлога.** Који **примитивизам ...**

*** *** **Јел’ ти то ствамо верујеш или си верски фанатик ? У 21. веку још има оваквих ликова ?** Зато смо и најебали...

(...)

*** *** У средњем веку била је пандемија куге. Сви су били верници и једино лечење је била молитва Богу. И само молитва. И опет молитва. И умрло је 25 милиона људи. Трећина. Сваки трећи становник Европе. А људи су са само искрено молили. И искрено умирали. Вера у Бога је пожељна. **Али треба мало и мислити својом главом.**“

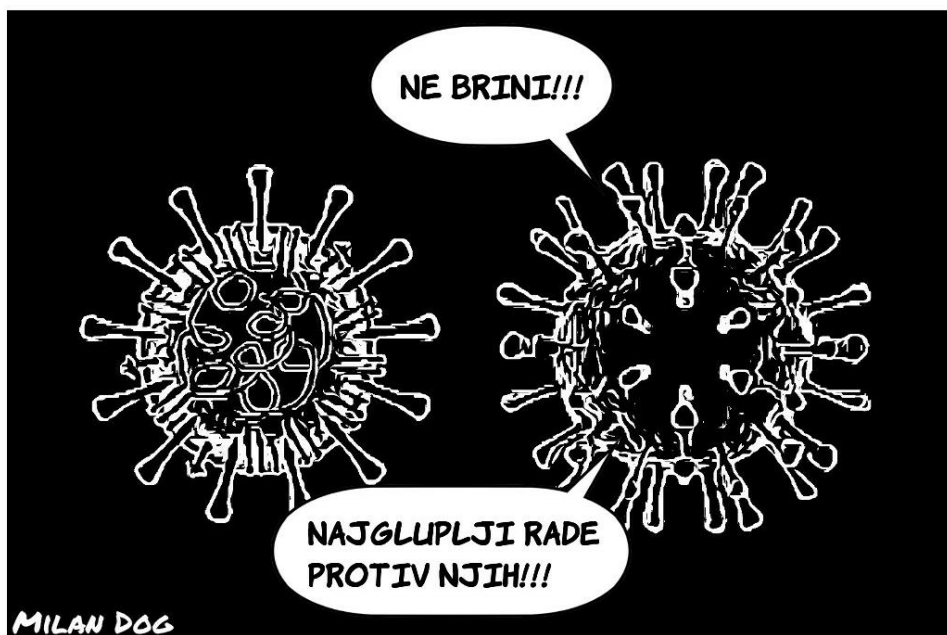
„*** **ајој мајко шта је овом народу лудница**

*** *** **не знају шта причају и шта раде.**

*** *** **ако ти знаш ита си рекао тешко да знаш. Него Бог нека те чува, опростиће ти јег не знаш боље.**

*** Бог вас да чува **И да вам да памети да се расвестите шта радите људи.** Само хапшења бато и пендрек ово молење државе не помаже очигледно.

**** Самоуништи се... толико.“

Слика 35: Вирус уверава „колегу“ да нема разлога за бригу

Слободна енциклопедија 1.4.2021.). У Речнику компјутерских и интернет термина у одредници „troll“ стоји: „1. порука која је постављена на форуму на мрежи искључиво да би се изазвало што више одговора. Тролови често садрже намерне дезинформације или увреде. (...) 2. особа која поставља запаљиви материјал на онлајн форуму у сврху започињања свађе“ (Downing et al. 2009: 491).

„*** Шта знају простаци шта су Свете Тајне.

*** *** Просветли мене простака. молим те.

*** *** Немогуће

*** **Не да нису за мене аргументи, него нису аргументи уопште.** Твоје излагање овде се свело на “постоји нешто мистично што ви обични смртници, не разумете”. Пардон, не обични смртници него простаци, а ти тако просвећена си проникла у тајне и осећаш се баш дивно због тога. (...)

Квалификација да сам ја неспособан да разумем је идеалан начин да запалиш из дискусије (...) Е, зато смо за тебе, драга моја, ми овде смо простаци, ти на снимку су потпуни цареви, ти знаш тајне, ми их не знамо - и ти можеш да наставиш са тим осећајем супериорности кроз свој живот.

Само бих те молио да кад оболиш од неке болести излечиш себе тим Светим Тајнама. “

„(...) Сви поштујете, цитирате и дивите се умовима као што су: Достојевски, Његош, Тесла. Пупин... Сви се позивате на речи покојног патријарха Павла и мудрости оца Тадеја а ето они су били верници. **Они, такви умови а ви који то нисте дозвољавате себи да будете атеисти а докучити њихове фреквенције и интелектуалне висине готово је немогуће.**

Да ли мислите да су такви умови ИСПРАНИХ МОЗГОВА и да НИСУ ДОНЕЛИ ПАМЕТАН ИЗБОР? (...)“

Ovako se radi vekovima i niko se od toga nije razboleo. Ako vi nećete niko vas ne tera ali nemojte da pravite histeriju zbog Coronavirusa - kao da je prisustvo na bogosluženjima i pričešće glavni problem u ovoj situaciji. Vi hoćete da dignite bes i mržnju protiv crkve i pri tome taj ko je ovo napisao ne zna absolutno ništa o crkvi (očigledno - ne kaže se da je neko “organizovao pričest” 😞). Oprostite ali taj ko može ovo da veruje je ili neznalica ili zlonameran.

Не верујете у Бога, јер га нисте видели, али верујете у “корону”.

Знам, пените како сте видели ефекте исте “на телевизор”.

И ми сми видели “ефекте” Бога срцем.

Само некрст може нападати причест.

Слика 36: Оптуживање неверника за незнање и злонамерност

10. Закључак

Скоро је опште правило да оно што се о догађајима у јавности мисли – независно од чињеница – пресудно обликује однос према стварности.
Зоран Радовановић²⁹⁵

Ако људи дефинишу ситуације као стварне, оне су стварне по својим последицама.
(Thomas and Thomas 1928: 572)

Дефиниције стварности имају моћ самоиспуњавања.
(Berger and Luckmann 1991: 145)

Верници и атеисти свих земаља, опустите се.
Томислав Марковић

Надамо се да је ово истраживање бацило бар мало светла на различите дискурзивне и наративне стратегије колективне конструкције, нормализације и комуникације представа и „знања“ о причешћу у време планетарног ширења корона вируса. Такође се надамо да је учињен допринос проучавању начина на које друштвени делатници доживљавају КОВИД-19. Јаснији увиди у социо-културне интерпретације болести би требало да олакшају борбу против пандемије и ефикасније санирање њених последица по заједницу.

Српска православна црква је наставила са практиковањем причешћа верника и за Ускрс 2021.²⁹⁶ године, тако демонстрирајући своје повлашћено место у друштву савремене Србије.²⁹⁷ Друге верске заједнице – католичка црква, исламска и јеврејска, као и протестантске верске заједнице – повиновале су се свим мерама донетим у циљу спречавања ширења заразе,²⁹⁸ као и епархије СПЦ у иностранству. Међутим, упркос великом броју заражених и, нажалост, преминулих свештеника, монаха и монахиња и, поново нажалост, упокојених црквених великодостојника, укључујући и самог патријарха Иринеја, у црквама СПЦ у Србији се није одустало од коришћења исте кашичице.

„У западним земљама, где је држава озбиљнија него овде у Србији, ситуација је другачија за СПЦ. У Немачкој је обустављено служење литургије, док се, рецимо, у Аустрији оне обављају али без присуства верника. Грчка је такође

²⁹⁵ Видети: Radovanović 17. 2. 2022.

²⁹⁶ Видети: Cvetković 30. 4. 2021. Таблоид *Курир* нас је још за Божић известио да је певачица Светлана – Цеца Ражнатовић примила свето причешће у храму Светог Саве и „урадила све како налажу обичаји“ (видети: Kurir.rs 7. 1. 2021).

²⁹⁷ Антиклерикални коментатори СПЦ у конзервативном политичком амбијенту пореде са „бубрегом у лоју“: „Нити коме полаже рачуне за материјалне погодности које јој се дарују, нити је ко шта озбиљно пита о пасторалној пракси. Од Милошевића – који истине ради није ишао у Патријаршију на поклоњење, ето нешто позитивно и код њега – до Вучића, није било државника који није метанисао пред мантијама. Тако је безмало са свим политичарима било да су на власти или су опозиција“ (видети: Radić 25. 3. 2020).

²⁹⁸ Видети: Janković 24. 3. 2020.

забранила служење литургије, иако је Црква и тамо покушала да игнорише одлуке државних органа. Грчка православна црква била је тема у Аустралији, због начина причешћивања, али је тамо наставила са богослужењима. Сличних примера има свуда у свету где постоји православна црква и нема потребе гомилати их.²⁹⁹

Упорност и тврдокорно истрајавање у вршењу причешћа истом кашичицом у Српској православној цркви може да заличи на инфантилну тврдоглавост, но склонији смо тумачењу да је овакво одсуство флексибилности симптом страха од губљења моћи која је заснована на ригидној контроли веровања, мишљења и понашања, где се и најмање одступање или „пукотина“ у тврдој грађевини види као потенцијално угрожавајућа за целину. Тако Црква, чини се, открива своје тоталитарне претензије, али у исто време и своју крхкост и рањивост. Одакле, иначе, толика паника, бука и страх? Откуд агресивне и неумерене реакције на било какво другачије становиште, уз обавезне оптужбе, етикетирање и ритуално искључивање?

„[У]ређење друштвених институција појачава или подрива нечију способност да укључи одређена искуства у његова или њена схватања. Организација институционалних одговора ствара итеративни процес у којем одређена схватања појединаца бивају потврђена од стране надлежних, док истовремено стављају у заграде она искуства и доказе који противрече и који би могли да угрозе доминантно разумевање. У том смислу, организација институционалних одговора на неки проблем делује као когнитивни ресурс за појединце да схвате одређену ситуацију или проблем, али такође може бити одвојена од практично делотворног одговора на проблем јер искључује доказе који му се супротстављају.“ (Wakeham 2017: 29)

Иначе, питање употребе једне кашичице за причест изазвало поделе унутар и међу православним црквама широм света. Ово је поново актуализовало разматрања историјских и литургичких извора о различитим начинима давања причести (Taft 1996), те могућности налажења начина за премошћавања јаза између вере у немогућност преношења заразе преко причешћа и санитарних мера које доносе државе на препоруку епидемиолога (Hovorun 2021; Baboulias 27. 4. 2020; Дасурас 4. 8. 2020; Krindatch 10. 8. 2020; Zoupaniotis 31. 5. 2020; Nedelescu 26. 8. 2021; Agadjanian & Kenworthy 19. 8. 2021; Hladio 11. 12. 2020; Calivas 26. 5. 2020; Денисенко 19. 3. 2020)³⁰⁰. Поред горе наведеног, надамо се да је наше истраживање отворило врата за (ре)конструкцију религијског поља (или апарата?) у савременој Србији, која би користила Бурдијеова и бурдијеовска разматрања ове теме (Bourdieu 1991a; Rey 2007, 2017, 2018; Steckel 2019).

299 Видети: Veljković 24. 3. 2020. Више о различитим верским праксама и окупљањима у свету за време пандемије видети: Jarić Dauenhauer 27. 4. 2020; Roberts and Stamouli 17. 3. 2020; Gillet 24. 3. 2020.

300 Испитивање јавног мњења у Грчкој из 2020. године показало је да седам од десет Грка верује се вирус преноси преко причешћа, док је према новијем испитивању такође седам од десет грађана Грчке оценило реакцију цркве на пандемију као неодговорну (видети: Kitsantonis 5. 12. 2020).

Спорови око причешћа у време пандемије КОВИД-19 су били једна од карика у, данас већ дугом, низу културних ратова у Србији. Након „битке око кашичице“ уследили су ништа мање интензивни сукоби око (не)делотворности вакцине против „короне“, (не)учествовања Новака Ђоковића на *Australian Open*³⁰¹, нумере и извођачице изабране за представницу Србије на такмичењу за песму Евровизије, „агресији“/„специјалној војној операцији“ Русије у Украјини...

Конфликти у друштву не морају да имају само негативне функције и последице, о чему је крајем 50-их година 20. века писао Козер (2007; Lewis A. Coser). Друштво без сукоба је, заправо, незамисливо. Но, изгледа да културни ратови у Србији доприносе поделама које не бисмо могли да назовемо „здравим“ за једно друштво. То су приметили и психолози, те је Друштво психолога Србије издало Саопштење у којем указују на погубне последице подстицања непријатељстава и трвења:

„Друштвени контекст у коме живимо већ дуго времена је оптерећен бројним проблемима. Грађани се већ дуго суочавају са егзистенцијалном несигурношћу и неизвесношћу услед пролонгиране пандемијске кризе, а у контексту бројних друштвених подела, девалвације моралних и културних вредности, урушавања квалитета образовања, и других негативних појава, док јавни дискурс у медијском простору наставља да промовише и продубљује антагонизам и нетолеранцију. (...) Угрожено је право грађана на истинито и

301 Почетком јануара 2022. године у јавности Србије вођено је интензивно „препуцавање“ између „ваксера“ и „антиваксера“ о оправданости одлуке аустралијских власти да (не)дозволе Новаку Ђоковићу улаз у Аустралију, и тиме учешће на турниру *Australian Open*. Тема је апсолутно доминирала медијском сфером, тако да је референдум за промену Устава Републике Србије потпуно гурнут у страну. Линија поделе је у многим тачкама пратила разграничење *Прве* и *Друге* Србије, где су фигурирали лајтмотиви „борбе српства против западног света“ („борба за слободу“, „супротстављање тиранији“, „брука међународне заједнице“, „борба против ропства аустралијског народа“), поређења „Нола“ (као праведника и невиних жртве) са Исусом Христом и други облици трагикомичне идолатрије младог тенисера (за коју се он сам најчешће не би могао сматрати одговорним). Коначна одлука аустралијских власти да депортују Ђоковића била је базирана на „натегнутој конструкцији“ по којој „српски тенисер представља опасност по јавни ред и здравље, зато што би као ‘антиваксерска икона’ својим присуством у Аустралији могао да подстакне Аустралијанце да се не вакцинишу или чак да се побуне против епидемиолошких мера“ (видети: А. I. 16. 2. 2022). Како пише Дејан Илић: „он је из Аустралије избачен као потенцијална претња за тамошњи ред и мир, те као ‘талисман антиваксерског сентимента’“ (видети: Илић 19. 1. 2022). Овај догађај је у Србији добио размере националне трагедије и пробудио „успаване“ (али, изгледа, увек приправне) ресантиманске националистичке наративе о посебности Срба и свега српског, које због тога цео свет мрзи („инфериорна супериорност“). Најсветију „икону“ *Треће Србије* је, овом приликом, дискурзивно присвојила *Прва* (међу бројним мимовима, појавио се и један са наводним цитатом: „На првом месту сам Православни Хришћанин, па онда спортиста. Заузми се за оно у шта верујеш, чак и ако то значи да ћеш бити сам!“ – Новак Ђоковић). Крајем јануара Ђоковић се причестио „из исте жлице“ (видети: Index Vijesti 27. 1. 2022). Треба поменути да је ипак било и *трећесрбијанских* „читања“ целе ситуације у којима су у први план стављани дубљи и мање наглашени слојеви проблема који су кроз овај догађај постали видљиви: положај имиграната и њихов третман у Аустралији, дубиозност одлуке о забрани уласка због другачијег мишљења/уверења, ресантиман владе једне државе због објављивања вести о изузећу, однос права и политике, ... (захваљујемо Данијели Гавриловић што нам је скренула пажњу на ове моменте). Сва наведено чини још један актуелан случај симболичких сукоба.

потпуно информисање, а медијски садржаји охрабрују све врсте друштвених поларизација која уносе немир и сукобе међу грађанима.” (Џамоња Игњатовић 25. 1. 2022.)

Ако је за неку утеху, подстицање поларизације међу различим сукобљених групама је светски, а не локални, тренд. Документарни филм *Друштвена дилема* (*The Social Dilemma*, 2020, р. Џеф Орловски [Jeff Orlowski]) тематизује утицај друштвених мрежа и интернет платформи на друштвене поделе. Њихови креатори говоре о ненамераваним последицама алгоритама који на основу прикупљених података о корисницима интернета стварају нереалистичне представе о друштвеној стварности, тако што другачија схватања, и постојање група која их имају, систематски чине невидљивима онима који их не деле. Тиме се знатно смањује или онемогућује непосредна и непосредована друштвена интеракција људи са различитим мишљењима и убеђењима.

Иако се филм концентрише на Сједињене Америчке Државе, много од приказаног би могло да се пронађе и у другим земљама у свету, укључујући и Србију:

„Ми смо нација људи који међусобно не разговарају. Ми смо нација људи који бирају пријатеље зависно од тога за кога су гласали на изборима. Ми смо нација изолованих људи, пратимо само канале који нас уверавају да смо у праву.’ (сенатор Марко Рубио) ‘Желим да вам кажем да нас племенске поделе уништавају. Разарају нашу земљу. Одрасле особе се тако не понашају.’ (бивши сенатор Џеф Флејк) ‘Кад бисмо сви имали своје чињенице, не би било потребе за компромисима, нити за заједништвом. Не би било потребе за интеракцијом. Морамо да имамо одређени ниво заједничког схватања стварности. Иначе нисмо држава.’ (Роџер Мекнами)” (*The Social Dilemma*, 01:14:16 – 01:14:58)

Повратак поверења у институције и ауторитет рационалних и проверених пракси решавања проблема неће бити могућ у ратној атмосфери дубоких подела и сталног страха од завере, преваре и зазирања од „њих” који су против „нас”.

11. Литература³⁰²

- Бајфорд, Јован. 2006. *Теорија завере: Србија против „новог светског поретка“*. Београд: Београдски центар за људска права.
- Бенвенист, Емил. 2002. *Речник индоевропских установа: привреда, сродство, друштво, власт, право, религија*. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Бенц, Ернст. 2004. *Дух и живот православне цркве*. Београд: Чигоја штампа.
- Божих, Марко. 2020. „Чему секуларизам – Поводом чланка Срђана Милошевића, Ход по жици: о уставности ограничења слободе вероисповести у ванредном стању проглашеном у Србији услед епидемије болести COVID-19.“ *Правни записи* 11(2):663–68.
- Брија, Јован. 1999. *Речник православне теологије*. Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ.
- Бура, Никола. 2012. *Без обукције: књига о епидемији великих богиња у Србији 1972. године – верна реконструкција догађаја*. Нови Сад: Прометеј.
- Вебер, Макс. 1976. *Привреда и друштво* – I Том. Београд: Просвета.
- Вебер, Макс. 1997а. „Конфуцијанизам и таоизам.“ стр. 225–440 у *Сабрани списи из социологије религије – Том 1*. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Вебер, Макс. 1997б. „Привредна етика светских религија.“ стр. 194–224 у *Сабрани списи из социологије религије – Том 1*. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Вебер, Макс. 1997с. „Хиндуизам и будизам.“ стр. 7–324 у *Сабрани списи из социологије религије – Том 2*. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Вебер, Макс. 1998. „Наука као позив.“ стр. 55–100 у *Духовни рад као позив*. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Вучетић, Радина. 2022. *Невидљиви непријатељ: Вариола вера 1972*. Београд: Службени гласник.
- Гавриловић, Дарко. 2018. *Мит о непријатељу: антисемитизам Димитрија Љотића*. Београд: Службени гласник.
- Гредељ, Стјепан. 2000. „Вредносно утемељење блокиране трансформације српског друштва.“ стр. 171–236 у *Рачји ход: Србија у трансформацијским процесима*, приредио Лазић, М. Београд: Филип Вишњић.
- Диркем, Емил. 1982. *Елементарни облици религијског живота: тотемистички систем у Аустралији*. Београд: Просвета.
- Диркем, Емил и Марсел Мос. 2008. „О неким примитивним облицима класификације.“ стр. 156–220 у *Емил Диркем 1858–2008*, уредио Д. Маринковић. Нови Сад: Mediterran Publishing.
- Дјуи, Џон и Клифорд Герц. 2021. *О здравом разуму*. Приредио С. Продановић. Београд; Нови Сад: Институт за филозофију и друштвену теорију; Академска књига.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. и Милош Јовановић, прир. 2010. *Могућности и дometи социјалног учења православља и православне цркве*. Београд; Ниш: Фондација Конрад Аденауер; ЈУНИР.

³⁰² Библиографске јединице унете ћирилицом су сортиране по азбучном, а након њих латиничне по абecedном реду.

- Ђурић, Слађана. 2013. *Истраживање безбедности: квалитативни приступ*. Београд: Факултет безбедности.
- Ђурковић, Миша. 2013. *Тамни коридори моћи: путеви савремене политичке теорије*. Београд: Центар за изучавање традиције Укронија.
- Еко, Умберто. 2002. *Име руже*. Београд: Паидеа.
- Жене у црном. 2020. *Баук короне кружи светом... 12, 13. и 14. јун 2020. Радмиловац код Београда*. Београд: Жене у црном. (доступно на: <https://zeneucrnom.org/images/pdf/Bauk-korone-kruzi-svetom-jun-2020.pdf>)
- Јеремић Молнар, Драгана и Александар Молнар. 2017. „Порекло и смисао евхаристије: социолошки аспект.“ *Социолошки преглед* 51(2):276–99. doi: 10.5937/socpreg1702276J.
- Јован Дамаскин, Свети. 2006. *Источник знања*. Београд; Никшић: Јасен; Бијели Павле.
- Јовановић, Милош. 2008. „Веберова теза о протестантској етици и дух православља.“ *Годишњак за социологију* IV(4):123–39.
- Јовановић, Милош. 2011. „Моралистичка осуда хомосексуалности у православљу.“ *Теме* 35(3):705–44.
- Јовановић, Милош. 2016. *Идентитет, религиозност, сексуалност: проблем идентитета религиозних ЛГБТ особа у Србији*. Нови Сад: Mediterran Publishing.
- Јовановић, Милош. 2019. „Лукманова теорија личног идентитета.“ *Гласник етнографског института* 67(1):105–19. doi: 10.2298/GEI1901105J.
- Јовановић, Милош и Немања Крстић. 2014. „Рат око породице – 30 година касније у Србији.“ Стр. 265–77 in *Тематски зборник радова [са трећег Међународног научног скупа Наука и савремени универзитет. Ниш. 2013.]. [Том 1], Историографија и савремено друштво*, прир. Б. Димитријевић. Ниш: Филозофски факултет.
- Ковачевић, Душан. 2017. *Двадесет српских подела: како се Срби множе дељењем*. Београд: Лагуна.
- Коен, Стенли. 2003. *Стање порицања: знати за злодела и патње*. Београд: Самиздат Б92.
- Козер, Луис. 2007. *Функције друштвеног сукоба: испитивање концепта друштвеног сукоба и његове употребе у емпијским социолошким истраживањима*. Нови Сад: Mediterran publishing.
- Крстић, Немања. 2014. „Симболичке границе – значај културних фактора у формирању, одржавању и мењању социјалних разлика и сукоба.“ *Култура* (143):273–96. doi: 10.5937/kultura1443273k.
- Лазић, Младен. 2011. *Чекајући капитализам: настанак нових класних односа у Србији*. Београд: Службени гласник.
- Лазић, Младен и Слободан Цвејић (прир). 2019. *Стратификацијске промене у периоду консолидације капитализма у Србији*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Лончар, Јелена и Душан Спасојевић. 2022. „Буком против диктатуре: борба за симболичко представљање.“ *Социологија* 64(2):227–247. doi: 10.2298/SOC2202227L.
- Макридис, Василиос. 2014а. „Зашто православној цркви недостаје систематско социјално учење?“ Стр. 97–123 у *Културна историја православља и модерност: одабрани радови*. Београд: Konrad Adenauer Stiftung; Хришћански културни центар др Радован Биговић.
- Макридис, Василиос. 2014б. „Православно хришћанство и западноевропско

- просветитељство: недовршени пројекат?" Стр. 183–99 у *Културна историја православља и модерност: одабрани радови*. Београд: Konrad Adenauer Stiftung; Хришћански културни центар др Радован Биговић.
- Макридис, Василиос. 2014с. „Цивилно друштво, православна црква и православне културе: развој, особености и проблеми.“ Стр. 227–47 у *Културна историја православља и модерност: одабрани радови*. Београд: Konrad Adenauer Stiftung; Хришћански културни центар др Радован Биговић.
- Макридис, Василиос. 2014d. „Зашто су православне цркве посебно склоне национализацији, па чак и национализму?“ Стр. 271–295 у *Културна историја православља и модерност: одабрани радови*. Београд: Konrad Adenauer Stiftung; Хришћански културни центар др Радован Биговић.
- Манхајм, Карл. 1978. *Идеологија и Утопија*. Друго издање. Београд: Нолит.
- Миленковић, Миодраг. 1992. *Егзистенција у мишљењу: према предмету социологије сазнања*. Ниш: Научни подмладак.
- Милићевић, Борис, Ненад Сарић, Лазар Павловић, Мирјана Богдановић, Верољуб Ђукић и Немања Ћириловић. 2010. *Нема повлачења, нема предаје: извештај о стању људских права ГЛБТ особа у Србији 2009*. Београд: Геј стрејт алијанса.
- Милошевић, Срђан. 2020. „Ход по жици: о уставности ограничења слободе вероисповести у ванредном стању проглашеном у Србији услед епидемије болести COVID-19.“ *Правни записи* 11(1):173–203. doi: 10.5937/pravzap0-26626.
- Младеновић, Ивица. 2021. „Анализа вишеструких подударања као оруђе у социолошким истраживањима.“ *Социологија* 63(1):26–49. doi: 10.2298/SOC2101026M.
- Ниче, Фридрих. 1984. *Весела наука*. Београд: Графос.
- Павловић, Зоран. 2021. „‘Планирана пандемија’? Теорије завере о корона вирусу.“ Стр. 93–108 у *Свакодневица и друштвени одговори на епидемијске кризе 1914–2020*, ур. М. Ристовић. Београд: Универзитет, Филозофски факултет.
- Павловић, Нина и Јасмина Петровић. 2020. „Поверење и субјективна добробит у Србији за време пандемије: резултати истраживања.“ *Социолошки преглед* 54(3):560–82. doi: 10.5937/socpreg54-27816.
- Пајванчић Цизељ, Ана, Јована Чикић и Душан Ристић. 2020. *Друштвени аспекти пандемије корона вируса: прелиминарни резултати истраживања*. Нови Сад: Центар за социолошка истраживања.
- Перић, Дражен. 2019. „Бесмртна вера Христова и етос неприхватања смрти Светога Саве.“ *Саборност* (13):77–95. doi: 10.5937/sabornost1913083P.
- Пишев, Марко, Бојан Жикић и Младен Стајић. 2020. „Индекс ‘корона’: симболичка употреба ковида-19 у јавном говору Србије.“ *Етноантрополошки проблеми* 15(3):845–77. doi: 10.21301/eap.v15i3.9.
- Попер, Карл. 1993. *Отворено друштво и његови непријатељи. Том 2, Плима пророчанства: Хегел, Маркс и последице*. Београд: БИГЗ.
- Попер, Карл. 2002. *Претпоставке и побијања: раст научног знања*. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Продановић, Срђан. 2017. *Шта здрав разум може да учини за друштвену теорију? Ка прагматичком схватању праксе*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију; Академска књига.
- Радовановић, Зоран. 2017. *Вариола вера: вирус, епидемија, људи*. Смедерево: Хеликс.
- Раковић, Славиша и Мирко Благојевић. 2014. „Од народног ка популарном, политичком

- и доктринарном православљу: динамика разумевања 'православности' у Србији." Стр. 149–159 у *"Етнос", религија и идентитет : научни скуп у част Душана Бандића*, ур. Радуловић, Л. и И. Ердеи. Београд: Филозофски факултет, Одељење за етнологију и антропологију.
- Ресановић, Милица. 2021. „Грађански и антиграђански код у дебатама о праксама Српске православне цркве у пандемији." Стр. 87–102 у *Пандемија, друштво и симболички поредак: јавни дискурси у/о кризи изазваној пандемијом ковида 19*, ур. Ивана Спасић. Београд: Универзитет, Филозофски факултет.
- Свети Григорије Ниски. 2016. *Догматски списи*. 1. Нови Сад: Беседа.
- Спасић, Ивана. 2021а. „Конструкција политичког ауторитета као врховног заштитника." Стр. 125–41 у *Пандемија, друштво и симболички поредак: јавни дискурси у/о кризи изазваној пандемијом ковида 19*, ур. И. Спасић. Београд: Универзитет, Филозофски факултет.
- Спасић, Ивана, ур. 2021б. *Пандемија, друштво и симболички поредак: јавни дискурси у/о кризи изазваној пандемијом ковида 19*. Београд: Универзитет, Филозофски факултет.
- Спасић, Ивана и Тамара Петровић. 2012. "Варијанте 'Треће Србије.'" *Филозофија и друштво* 23(3):23–44. doi: 10.2298/FID1203023S.
- Трелч, Ернст. 1969. "Црква и секта." Стр. 632–37 у *Теорије о друштву: основи савремене социолошке теорије*. Књига 1, пририли Т. Парсонс, Е. Шилс, К. Негел, и Џ. Питс. Београд: Вук Караџић.
- Хјум, Дејвид. 2008. *Политички есеји*. Београд: Службени гласник.
- Шекспир, Виљем. 1988. *Хамлет*. Сарајево: „Веселин Маслеша".
- Anton, Andreas, Michael Schetsche & Michael K. Walter. (hrsg.). 2014. *Konspiration: Soziologie des Verschwörungsdenkens*. Wiesbaden: Springer VS. doi: 10.1007/978-3-531-19324-3.
- Anyfantakis, Dimitrios. 2020. "Holy Communion and Infection Transmission: A Literature Review." *Cureus* 12(6). doi: 10.7759/cureus.8741.
- Aupers, Stef. 2012. "'Trust No One': Modernization, Paranoia and Conspiracy Culture." *European Journal of Communication* 27(1):22–34. doi: 10.1177/0267323111433566.
- Berger, Brigitte, and Peter L. Berger. 1983. *The War over the Family: Capturing the Middle Ground*. 1st ed. Garden City, N.Y: Anchor Press/Doubleday.
- Berger, Peter L. 1990. *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books.
- Berger, Peter L. 2014. *Redeeming Laughter: The Comic Dimension of Human Experience*. Second edition. Berlin ; Boston: De Gruyter.
- Berger, Peter L., and Thomas Luckmann. 1991. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Harmondsworth: Penguin.
- Bieber, Florian, Tena Prelec, Dejan Jović, i Zoran Nečev. 2020. *Sumnjivi virus: Zavery i COVID-19 na Balkanu*. Graz: BiEPAG.
- Bliznakovski, Jovan, Vlora Rechica, Misha Popovikj, and Tose Zafirov. 2021. *Man of the People: Public Opinion Analysis of Citizen's Political Demands*. Skopje: Institute for Democracy "Societas Civilis."
- Bohnsack, Ralf. 2017. *Praxeologische Wissenssoziologie*. Opladen Toronto: Verlag Barbara Budrich.
- Bohnsack, Ralf. 2018. "Praxeological Sociology of Knowledge and Documentary Method: Karl Mannheim's Framing of Empirical Research." Pp. 199–220 in *The Anthem*

- Companion to Karl Mannheim*, edited by D. Kettler and V. Meja. London; New York: Anthem Press.
- Bourdieu, Pierre. 1991a. "Genesis and Structure of the Religious Field." *Comparative Social Research* 13(1):1–44.
- Bourdieu, Pierre. 1991b. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 1992. *Što znači govoriti: ekonomija jezičnih razmjena*. Zagreb: Naprijed.
- Bourdieu, Pierre. 1999. "Scattered Remarks." *European Journal of Social Theory* 2(3):334–40. doi: 10.1177/13684319922224563.
- Bourdieu, Pierre. 2000. *Pascalian Meditations*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre. 2014. *On the State: Lectures at the Collège de France, 1989 - 1992*. edited by P. Champagne. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 2018. *Classification Struggles*. Cambridge, UK ; Medford, MA: Polity Press.
- Bowker, Geoffrey C., and Susan Leigh Star. 1999. *Sorting Things out: Classification and Its Consequences*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Brubaker, Rogers. 2020. "Paradoxes of Populism During the Pandemic." *Thesis Eleven* 164(1): 73–87. doi: 10.1177/0725513620970804.
- Buss, Andreas E. 2015. *The Economic Ethics of World Religions and Their Laws: An Introduction to Max Weber's Comparative Sociology*. First edition. Baden-Baden, Germany: Nomos.
- Butter, Michael, and Peter Knight, eds. 2020. *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge.
- Buxhoeveden, Daniel, and Gayle E. Woloschak, eds. 2016. *Science and the Eastern Orthodox Church*. London : New York: Routledge.
- Byford, Jovan. 2005. *Potiskivanje i poricanje antisemitizma: sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*. Beograd: Helsinški Odbor za Ljudska Prava u Srbiji.
- Byford, Jovan. 2011. *Conspiracy Theories: A Critical Introduction*. London: Palgrave Macmillan UK.
- Calisher, Charles, Dennis Carroll, Rita Colwell, Ronald B. Corley, Peter Daszak, Christian Drosten, Luis Enjuanes, Jeremy Farrar, Hume Field, Josie Golding, Alexander Gorbalenya, Bart Haagmans, James M. Hughes, William B. Karesh, Gerald T. Keusch, Sai Kit Lam, Juan Lubroth, John S. Mackenzie, Larry Madoff, Jonna Mazet, Peter Palese, Stanley Perlman, Leo Poon, Bernard Roizman, Linda Saif, Kanta Subbarao, and Mike Turner. 2020. "Statement in Support of the Scientists, Public Health Professionals, and Medical Professionals of China Combatting COVID-19." *The Lancet* 395(10226):e42–43. doi: 10.1016/S0140-6736(20)30418-9.
- Carroll, Anthony J. 2011. "Disenchantment, Rationality and the Modernity of Max Weber." *Forum Philosophicum* 16(1):117–37. doi: 10.5840/forphil201116117.
- Charmaz, Kathy. 2006. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. London ; Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Cicourel, Aaron V. 1987. "The Interpenetration of Communicative Contexts: Examples from Medical Encounters." *Social Psychology Quarterly* 50(2):217. doi: 10.2307/2786753.
- Clark, Christopher M., and Wolfram Kaiser, eds. 2003. *Culture Wars: Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge, U.K. ; New York: Cambridge University Press.
- Cvetičanin, Predrag, and Mihaela Popescu. 2011. "The Art of Making Classes in Serbia: Another Particular Case of the Possible." *Poetics* 39(6):444–68. doi: 10.1016/j.poetic.2011.09.006.

- Cvetičanin, Predrag, Jasmina Nedeljković, and Nemanja Krstić. 2012a. "Constructing a Cultural Map of Serbia." Pp. 181–209 in *Social and Cultural Capital in Western Balkan Societies*, edited by P. Cvetičanin and A. Birešev. Niš; Belgrade: Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe; The Institute for Philosophy and Social Theory of the University of Belgrade.
- Cvetičanin, Predrag, Jasmina Nedeljković, and Nemanja Krstić. 2012b. "Social Space in Serbia." Pp. 53–69 in *Social and Cultural Capital in Serbia*, edited by P. Cvetičanin. Niš: Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe.
- Cvetičanin, Predrag, Jasmina Nedeljković, and Nemanja Krstić. 2012c. "The Cultural Map of Serbia or the Reconstruction of the Field of Cultural Practices in Serbia." Pp. 71–96 in *Social and Cultural Capital in Serbia*, edited by P. Cvetičanin. Niš: Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe.
- Cvetičanin, Predrag, Jovan Bliznakovski, and Nemanja Krstić. 2022. "Captured States and/or Captured Societies In The Western Balkans." *Southeast European and Black Sea Studies*. in print.
- Cvetičanin, Predrag, Inga Tomić–Koludrović, Mirko Petrić, Željka Zdravković, and Adrian Leguina. 2021. "From Occupational to Existential Class: How to Analyze Class Structure in Hybrid Societies (The Case of Serbia)." *The British Journal of Sociology* 72(4):946–73. doi: 10.1111/1468-4446.12858.
- Delaney, Tim. 2019. *Common Sense as a Paradigm of Thought: An Analysis of Social Interaction*. 1 Edition. London : New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Dingwall, Robert, Lily M. Hoffman, and Karen Staniland. 2013. "Introduction: Why a Sociology of Pandemics?" *Sociology of Health & Illness* 35(2):167–73. doi: 10.1111/1467-9566.12019.
- Douglas, Karen M. 2021. "COVID-19 Conspiracy Theories." *Group Processes & Intergroup Relations* 24(2):270–75. doi: 10.1177/1368430220982068.
- Douglas, Mary. 1999. *Implicit Meanings: Selected Essays in Anthropology*. 2nd ed. London; New York: Routledge.
- Downing, Douglas, Michael Covington, Melody Mouldin Covington, Catherine Anne Covington, and Sharon Covington. 2009. *Dictionary of Computer and Internet Terms*. 10th ed. Hauppauge, NY: Barron's Educational Series.
- Eyal, Gil. 2019. *The Crisis of Expertise*. Cambridge, UK ; Medford, MA: Polity.
- Ezzy, Douglas. 2002. *Qualitative Analysis: Practice and Innovation*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Gane, Nicholas. 2004. *Max Weber and Postmodern Theory: Rationalization versus Re-Enchantment*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gavrilović, Danijela, and Miloš Jovanović. 2012. "Religious Practices as a Source of Social Capital in Transitional Serbia." Pp. 145–54 in *Social and Cultural Capital in Serbia*, edited by P. Cvetičanin. Niš: Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe.
- Gavrilović, Danijela, Miloš Jovanović, and Dragan Todorović. 2016. "Reconsidering Ethnicity and Dominant Religion in Serbia." *Godišnjak za sociologiju* XII(16):7–29.
- Greenacre, Michael, and Jorg Blasius, eds. 2006. *Multiple Correspondence Analysis and Related Methods*. London: Chapman and Hall/CRC.
- Grgur iz Nise. 1982. *Velika kateheza*. Makarska: Služba božja.
- Grosby, Steven. 2013. "Max Weber, Religion, and the Disenchantment of the World." *Society* 50(3):301–10. doi: 10.1007/s12115-013-9664-y.

- Gusfield, Joseph R. 1963. *Symbolic Crusade: Status Politics and the American Temperance Movement*. Urbana: University of Illinois Press.
- Hajdu, Dominika, Daniel Milo, Katarína Klingová, and Miroslava Sawiris. 2020. *GLOBSEC Trends 2020: Central Europe, Eastern Europe and Western Balkans at the Times of Pandemic*. Bratislava: GLOBSEC.
- Hjellbreke, Johs. 2019. *Multiple correspondence analysis for the social sciences*. Abingdon; New York: Routledge.
- Hovorun, Cyril. 2016. "Orthodox Fundamentalism: From Religion to Politics." *The Wheel* 4 (Winter 2016):54–60.
- Hovorun, Cyril. 2020. "Fundamentalism in Eastern Christianity." Pp. 128-148 in *Theology and the Political*, edited by Bodrov, A. and Garrett S. M. Leiden: Brill. doi: 10.1163/9789004440746_009.
- Hovorun, Archimandrite Cyril. 2021. "'Covid Theology,' or the 'Significant Storm' of the Coronavirus Pandemic." *State, Religion and Church* 8(2):20–33. doi: 10.22394/2311-3448-2021-8-2-20-33.
- Hunter, James Davison. 1991. *Culture Wars: The Struggle to Define America; [Making Sense of the Battles over the Family, Art, Education, Law, and Politics]*. Nachdr. New York, NY: Basic Books.
- Hunter, James Davison, and Alan Wolfe. 2006. *Is There a Culture War? A Dialogue on Values and American Public Life*. Washington, D.C: Pew Research Center : Brookings Institution Press.
- Husserl, Edmund. 2007. *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*. Zagreb: Naklada Breza.
- Jameson, Fredric. 1988a. "Cognitive Mapping." Pp. 347–60 in *Marxism and the Interpretation of Culture*, edited by C. Nelson and L. Grossberg. Houndmills; London: MacMillan Education.
- Jameson, Fredric. 1988b. "Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma." Pp. 187–232 in *Postmoderna: nova epoha ili zablude?*, edited by I. Kuvačić and G. Flego. Zagreb: Naprijed.
- Jameson, Fredric. 1992. *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. London: Verso.
- Jansen, Stef. 2009. "Cosmopolitan Openings and Closures in Post-Yugoslav Antinationalism." Pp. 75–92 in *Cosmopolitanism in Practice*, edited by M. Nowicka and M. Rovisco. Farnham: Ashgate.
- Jenkins, Richard. 2000. "Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium." *Max Weber Studies* 1(1):11–32. doi: 10.2307/24579711.
- Joas, Hans. 2021. *The Power of the Sacred: An Alternative to the Narrative of Disenchantment*. New York, NY, United States of America: Oxford University Press.
- Jovanović, Miloš. 2013. "Silence or Condemnation: The Orthodox Church on Homosexuality in Serbia." *Družboslovne Razprave* XXIX(73):79–95.
- Jovanović, Miloš. 2016. "Revitalized Orthodoxy and LGBT People in Contemporary Serbia." *Facta Universitatis, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History* 15(2):83–92.
- Jovanović, Miloš. 2019. "Common-Sense Legitimation of Informal Practices in Present-Day Serbia." *Society Register* 3(1):105–20. doi: 10.14746/sr.2019.3.1.06.
- Jovanović, Miloš, and Danijela Gavrilović. 2012. "Trust and Legitimation – The Case of Serbia." Pp. 133–44 in *Social and Cultural Capital in Western Balkan Societies*, edited by P. Cvetičanin and A. Birešev. Niš; Belgrade: Centre for Empirical Cultural Studies of

South-East Europe; The Institute for Philosophy and Social Theory of the University of Belgrade.

- Jovanović, Miloš, and Nemanja Krstić. 2020. "Fellow Travelers from Serbia: LGBT-Identified Persons and the Church in the Process of Europeanization." *Facta Universitatis, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History* 19(1):27–44. doi: 10.22190/FUPSPH2001027J.
- Jovanović, Vladan. 2018. "Informal Allies on a Common Mission: The Serbian State and the Orthodox Church in Recent Nation-Building Processes." *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 17(51):38–52.
- Kaoukaou, Mahjouba. 2021. "Netnography: Towards a New Sociological Approach of Qualitative Research in the Digital Age" edited by A. Moumen, N. Mejjad, and H. Slimani. *SHS Web of Conferences* 119:01006. doi: 10.1051/shsconf/202111901006.
- Karić, Tijana, and Janko Međedović. 2022. "Do Media Objectivity and Frequency of Informing Mediate the Relationship Between Traditionalist Social Attitudes and COVID-19 Conspiracy Beliefs?" *Journal of Social Psychology* (2022 Jun 28):1-14. doi: 10.1080/00224545.2022.2093151. Epub ahead of print. PMID: 35762491.
- Kleut, Jelena, and Norbert Šinković. 2020. "'Is It Possible That People Are so Irresponsible?': Tabloid News Framing of the COVID-19 Pandemic in Serbia." *Sociologija* 62(4):503–23. doi: 10.2298/SOC2004503K.
- Kozinets, Robert. 2020. *Netnography: The Essential Guide to Qualitative Social Media Research*. 3rd edition. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Kozinets, Robert V., and Rossella Gambetti, eds. 2021. *Netnography Unlimited: Understanding Technoculture Using Qualitative Social Media Research*. New York, NY: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Lamont, Michèle. 1992. *Money, Morals, and Manners: The Culture of the French and American Upper-Middle Class*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lamont, Michèle, and Virág Molnár. 2002. "The Study of Boundaries in the Social Sciences." *Annual Review of Sociology* 28(1):167–95. doi: 10.1146/annurev.soc.28.110601.141107.
- Lamont, Michèle, Sabrina Pendergrass, and Mark Pachucki. 2015. "Symbolic Boundaries." Pp. 850–55 in *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, edited by J. D. Wright. Elsevier.
- Le Roux, Brigitte, and Henry Rouanet. 2010. *Multiple Correspondence Analysis*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.
- Lebaron, Frédéric, and Philippe Bonnet. 2014. "Classification, Social Classes and Cultural Practices: A GDA Approach Through Bourdieu's Sociology of Culture." Pp. 127–64 in *Bourdieu and Data Analysis: Methodological Principles and Practice*, edited by M. Grenfell and F. Lebaron. Oxford;Bern: Peter Lang.
- Lis, Julia Anna. 2014. "Anti-Western Theology in Greece and Serbia Today." Pp. 159–68 in *Eastern Orthodox Encounters of Identity and Otherness*, edited by A. Krawchuk and T. Bremer. New York: Palgrave Macmillan US.
- Makrides, Vasilios N. 2009. "Orthodox Anti-Westernism Today: A Hindrance to European Integration?" *International Journal for the Study of the Christian Church* 9(3):209–24. doi: 10.1080/14742250903186935.
- Makrides, Vasilios N. 2014. "'The Barbarian West': A Form of Orthodox Christian Anti-Western Critique." Pp. 141–58 in *Eastern Orthodox Encounters of Identity and Otherness*, edited by A. Krawchuk and T. Bremer. New York: Palgrave Macmillan US.

- Makrides, Vasilios N., and Gayle E. Woloschak, eds. 2019. *Orthodox Christianity and Modern Science: Tensions, Ambiguities, Potential*. Turnhout, Belgium: Brepols Publishers.
- Mannheim, Karl. 1960. *Man and Society In an Age of Reconstruction: Studies in Modern Social Structure*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mannheim, Karl. 2013. *Structures Of Thinking (Collected Works of Karl Mannheim – Volume X)*. London: Routledge.
- Marx, Karl. 1968. "Debate povodom zakona o krađi drva." Pp. 271–303 in *Dela. Tom 1*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta; Prosveta.
- McGuckin, John Anthony. 2008. *The Orthodox Church: An Introduction to Its History, Doctrine, and Spiritual Culture*. Malden, MA ; Oxford: Blackwell Pub. Ltd.
- McHugh, Peter. 1968. *Defining the Situation: The Organization of Meaning in Social Interaction*. Indianapolis; New York: Bobbs-Merrill.
- Melley, Timothy. 2000. *Empire of Conspiracy: The Culture of Paranoia in Postwar America*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Miles, Matthew B., and A. Michael Huberman. 1994. *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Mishima, Kenichi. 2020. "The 'Disenchantment of the World' or Why We Can No Longer Use the Formula as Max Weber Might Have Intended." Pp. 351–73 in *The Oxford Handbook of Max Weber*, edited by E. Hanke, L. Scaff, and S. Whimster. Oxford University Press.
- Moscovici, Serge. 2020. "Reflections on the Popularity of 'Conspiracy Mentalities.'" *International Review of Social Psychology* 33(1):1–13. doi: 10.5334/irsp.432.
- Nefes, Türkay Salim, and Alejandro Romero-Reche. 2020. "Sociology, Social Theory and Conspiracy Theory." Pp. 94–107 in *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, edited by M. Butter and P. Knight. Abingdon; New York: Routledge.
- Nicolaidis, Efthymios, Eudoxie Delli, Nikolaos Livanos, Kostas Tampakis, and George Vlahakis. 2016. "Science and Orthodox Christianity: An Overview." *Isis* 107(3):542–66. doi: 10.1086/688704.
- Omajev, Ana. 2013. "Constructing the Other/s: Discourses on Europe and Identity Int He 'First' and the 'Other' Serbia." Pp. 199–218 in *Us and them: symbolic divisions in Western Balkan societies*, edited by I. Spasić and P. Cvetičanin. Belgrade; Niš: Institute for Philosophy and Social Theory of the University of Belgrade; The Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe.
- Payton, James R. 2007. *Light from the Christian East: An Introduction to the Orthodox Tradition*. Downers Grove, Ill: IVP Academic.
- Penot, Bernard. 2005. "Disawoval." Pp. 415–17 in *International dictionary of psychoanalysis*, edited by A. de Mijolla. Detroit: Macmillan Reference USA.
- Petrović-Trifunović, Tamara, and Ivana Spasić. 2014. "Patriotism and Cosmopolitanism in Intellectual Discourse: Peščanik and Nova Srpska Politička Misao." *Filozofija i Društvo* 25(4):164–88. doi: 10.2298/FID1404164P.
- Pfister, Sandra Maria. 2020. "Theorising – The Social Definition of the Corona Pandemic." *The European Sociologist* 1(45).
- Pollack, Detlef. 2001. "Modifications in the Religious Field of Central and Eastern Europe." *European Societies* 3(2):135–65. doi: 10.1080/14616690120054302.
- Pummerer, Lotte, Robert Böhm, Lau Lilleholt, Kevin Winter, Ingo Zettler, and Kai Sassenberg. 2022. "Conspiracy Theories and Their Societal Effects During the COVID-19 Pandemic." *Social Psychological and Personality Science* 13(1):49–59. doi:

10.1177/19485506211000217.

- Raković, Slaviša. 2015. "Secular and Orthodox Subjectivities in Serbia: A Trajectory of a Conflict over the Notion of the West." *Etnološko-Antropološke Sveske* 15(26):7–28.
- Reckwitz, Andreas. 2002. "Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing." *European Journal of Social Theory* 5(2):243–63. doi: 10.1177/13684310222225432.
- Redden, Guy. 2016. "Revisiting the Spiritual Supermarket: Does the Commodification of Spirituality Necessarily Devalue It?" *Culture and Religion* 17(2):231–49. doi: 10.1080/14755610.2016.1183690.
- Remmling, Gunter W. 1967. *Road to Suspicion; a Study of Modern Mentality and the Sociology of Knowledge*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Rey, Terry. 2007. *Bourdieu on Religion: Imposing Faith and Legitimacy*. London: Routledge.
- Rey, Terry. 2017. "Pierre Bourdieu on Religion." Pp. 471–80 in *Religion, Theory, Critique: Classic and Contemporary Approaches and Methodologies*, edited by R. King. New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press.
- Rey, Terry. 2018. "Pierre Bourdieu and the Study of Religion: Recent Developments, Directions, and Departures." in *The Oxford Handbook of Pierre Bourdieu. Vol. 1*, edited by T. Medvetz and J. J. Sallaz. Oxford: Oxford University Press.
- Ristić, Dušan, Ana Pajvančić-Cizelj, and Jovana Čikić. 2020. "COVID-19 in Everyday Life: Contextualizing the Pandemic." *Sociologija* 62(4):524–48. doi: 10.2298/SOC2004524R.
- Russell-Omaljev, Ana. 2016. *Discourses on Identity in "first" and "Other" Serbia: Social Construction of the Self and the Other in a Divided Serbia*. Stuttgart: Ibidem Verlag.
- Scheff, Thomas J. 2005. "The Structure of Context: Deciphering Frame Analysis." *Sociological Theory* 23(4):368–85. doi: 10.1111/j.0735-2751.2005.00259.x.
- Scheler, Max. 1926. *Die Wissensformen und die Gesellschaft*. Leipzig: Neue-Geist-Verl.
- Schink, Alan. 2020. *Verschwörungstheorie und Konspiration: Ethnographische Untersuchungen zur Konspirationskultur*. Wiesbaden: Springer VS. doi: 10.1007/978-3-658-31689-1.
- Schutz, Alfred. 1962. "On Multiple Realities." Pp. 207–59 in *Collected Papers I*, edited by M. Natanson. Hague: Martinus Nijhoff.
- Schutz, Alfred. 1964. "The Well-Informed Citizen." Pp. 120–34 in *Collected Papers II. Vol. 15, Phaenomenologica*, edited by A. Brodersen. Hague: Martinus Nijhoff.
- Schutz, Alfred. 1967. *The Phenomenology of the Social World*. Evanston, Ill: Northwestern University Press.
- Schützeichel, Rainer. 2007. "Max Scheler." Pp. 55–76 in *Handbuch Wissenssoziologie und Wissensforschung*, edited by R. Schützeichel. Konstanz: UVK.
- Schützeichel, Rainer. 2012. "Wissenssoziologie." Pp. 17–26 in *Handbuch Wissenschaftssoziologie*, edited by S. Maasen, M. Kaiser, M. Reinhart, and B. Sutter. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Spasić, Ivana. n.d. "Boundaries, Distinctions, Classifications: Symbolic Divisions as a Research Topic."
- Spasić, Ivana. 2011. "Cosmopolitanism as Discourse and Performance: A View from the Semiperiphery." *Revija Za Sociologiju* 41(3):269–90. doi: 10.5613/rzs.41.3.1.
- Spasić, Ivana, and Ana Birešev. 2012. "Social Classifications in Serbia Today: Between Morality and Politics." Pp. 155–74 in *Social and Cultural Capital in Serbia*, edited by P. Cvetičanin. Niš: Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe.

- Spasić, Ivana, and Predrag Cvetičanin, eds. 2013. *Us and Them: Symbolic Divisions in Western Balkan Societies*. Belgrade: The Institute for Philosophy and Social Theory of the University of Belgrade.
- Steckel, Sita. 2019. "Historicizing the Religious Field: Adapting Theories of the Religious Field for the Study of Medieval and Early Modern Europe." *Church History and Religious Culture* 99(3–4):331–70. doi: 10.1163/18712428-09903003.
- Steenberg, Michael C. 2011. "Eucharist." Pp. 230–35 in *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity. Vol. 1*, edited by J. A. McGuckin. West Sussex, UK: John Wiley & Sons.
- Strauss, Anselm. 1982. "Social Worlds and Legitimation Processes." *Studies in Symbolic Interaction* 17(4):171–90.
- Strauss, Anselm L. 1987. *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Strong, Philip. 1990. "Epidemic Psychology: A Model." *Sociology of Health and Illness* 12(3):249–59. doi: 10.1111/1467-9566.ep11347150.
- Swedberg, Richard, and Ola Agevall. 2016. *The Max Weber Dictionary: Key Words and Central Concepts*. Second edition. Stanford, California: Stanford Social Sciences, an imprint of Stanford University Press.
- Taft, Robert F. 1996. "Byzantine Communion Spoons: A Review of the Evidence." *Dumbarton Oaks Papers* 50:209–38. doi: 10.2307/1291745.
- Thomas, William I., & Dorothy Swaine Thomas. 1928. *The child in America: Behavior problems and programs*. New York: Alfred A. Knopf.
- Wakeham, Joshua. 2017. "Bullshit as a Problem of Social Epistemology." *Sociological Theory* 35(1):15–38. doi: 10.1177/0735275117692835.
- Weber, Max. 1982. *Metodologija društvenih nauka*. Zagreb: Globus.
- Weber, Max. 1989. *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Sarajevo: "Veselin Masleša": Svjetlost.
- Weber, Max. 2012. *Collected Methodological Writings*. edited by H. H. Bruun and S. Whimster. London ; New York: Routledge.

12. Извори са интернета³⁰³

- Антонић, Слободан. 28. 4. 2020. Ускршња аутошовинистичка хистерија и поплава доушништва. <http://www.nspm.rs/kolumne-slobodana-antonica/uskrsnja-autosovinisticka-histerija-i-poplava-dousnistva.html>
- Аудио и видео продукција ЈСП. 23. 3. 2022. Његово преосвештенство Иринеј Буловић: Вучић у мантији (ЈУНАЦИ ДОБА ЗЛОГ). <https://www.youtube.com/watch?v=zUz6Cq6pFqg>
- Борисављевић, Б.. 21. 11. 2020. ДИРЕКТОРЕ КРИВИ ЗБОГ МАСКЕ: Контроверзни синдикалац Дејан Ђукић поднео пријаву против руководиоца школа. <https://www.novosti.rs/c/drustvo/vesti/937703/direktore-krivi-zbog-maske-kontroverzni-sindikalc-dejan-djukic-podneo-prijavu-protiv-rukovodilaca-skola>
- Брнабић, Ана. 26. 3. 2020. Закључак (Владе којим се препоручује црквама и верским заједницама безбедно вршење верских обреда за време трајања ванредног стања и епидемије): 43/2020-13. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/zakljucak/2020/43/1/reg>
- Википедија – Слободна енциклопедија. 1. 4. 2021. Интернет трол. https://sr.wikipedia.org/wiki/Интернет_трол
- Влада Републике Србије. 15. 3. 2020. Проглашено ванредно стање на територији читаве Србије. <https://www.srbija.gov.rs/vest/451323/proglaseno-vanredno-stanje-na-teritoriji-citave-srbije.php>
- Готовкин, протојереј Димитрије. 21. 3. 2020а. У Цркви не постоји учење о “стерилности” светиња. <https://pouke.org/forum/index.php?/index/-/у-цркви-не-постоји-учење-о-стерилности-светиња-r18556/>
- Готовкин, Протоиерей Димитрий. 21. 3. 2020б. Коронавирус и причастие. Почему очищение лжицы ради каждого стало проблемой. <https://www.pravmir.ru/koronavirus-i-prichastie-pochemu-ochishhenie-lzhiczy-radi-kazhdogo-stalo-problemoj/>
- Д. Н.. 16. 4. 2020. И поред строгих забрана: Више од 70 верника у Саборној цркви у Пожаревцу, причестили се истом кашиком. <https://www.novosti.rs/вести/србија.489.html:859723-l-pored-strogih-zabrana-vise-od-70-vernika-u-Sabornoj-crkvi-u-Pozarevcu-pricestili-se-istom-kasikom-FOTO>
- Дасурас, Отац Николас. 4. 8. 2020. ОД ЈЕДНЕ ЗАЈЕДНИЧКЕ КАШИЧИЦЕ ДО МНОГИХ. <https://publicorthodoxy.org/sr/2020/08/04/од-једне-заједничке-кашичице-до-многои/>
- Денисенко, Ђакон др Никола. 19. 3. 2020. ДА ЛИ СУ СВЕТЕ ТАЈНЕ ПРЕВЕНЦИЈА БОЛЕСТИ? ПРЕГЛЕД ЛИТУРГИЧКИХ ИЗВОРА. <https://publicorthodoxy.org/sr/2020/03/19/дали-су-свете-тајне-превенција-болест/>
- Дојић, Ђакон Константин. 26. 3. 2020. О политичкој злоупотреби пандемије у циљу вјерске дискриминације. <https://www.eparhija.me/mar-2020-djakon-kosta-dojic-o-pandemiji>
- Епископ Атанасије. 19. 1. 2011. Артемијева секта – парасинагога=парацрква. http://www.spc.rs/sr/artemijeva_sekta_p_r_s_n_g_o_g_p_r_c_r_k_v
- Епископ Атанасије. 2. 5. 2015. Стрмоглав монаха Артемија расколника и његове секте. http://www.spc.rs/sr/strmoglav_monaha_artemija_raskolnika_njegove_sekte

³⁰³ Датум последње посете свих наведених извора је 1. 4. 2022. Најпре су дати ћирилични извори по азбучном, а након њих латинични по абecedном реду.

- Епархија рашко-призренска. 22. 11. 2020. Упокојила се у Господу монахиња Нина из Пећке Патријаршије. http://www.spc.rs/sr/upokojila_se_u_gospodu_monahinja_nina_iz_petshke_patrijarshije
- Епархија славонска. 10. 5. 2021. Деманти Епархије славонске и Епископа славонског Јована. http://www.spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_eparhije_slavonske
- Епископ бачки Иринеј. 11. 3. 2009. Разјашњење основних ставова традиционалних Црква и верских заједница о Предлогу закона о забрани дискриминације. http://www.spc.rs/sr/razjasnjenje_osnovnih_stavova_tradicionalnih_crkava_verskih_zajednica_o_predlogu_zakona_o_zabrani_di
- Епископ бачки Иринеј. 14. 3. 2009. Изјава у име представника традиционалних Црква и верских заједница. http://www.spc.rs/sr/izjava_u_ime_predstavnika_tradicionalnih_crkava_verskih_zajednica
- Епископ бачки Иринеј. 16. 3. 2009. Изјава: Забрана дискриминације по основу неке личне склоности није исто што и слобода јавног изражавања те личне склоности. http://www.spc.rs/sr/izjava_zabrana_diskriminacije_po_osnovu_neke_licne_sklonosti_nije_isto_sto_sloboda_javnog_izrazavanj
- Епископ бихаћко-петровачки Сергије. 11. 3. 2020. Вирус „Корона“ – између вјере и маловјерја. <https://www.eparhijabihackopetrovacka.org/episkop-sergije-virus-korona-izmedju-vjere-i-malovjerja/>
- Епископ бачки др Иринеј. 17. 5. 2020. Свето Причешће – извор здравља или извор болести. http://www.spc.rs/files/u5/2009/1/ep_backi_irinej_o_pricescu_korona_20__1.pdf
- Живковић, Горан. 3. 4. 2020. Екумениста, евроунијата, лезбејка и јевреј забрањују народу да иде у цркву. <https://borbazaistinu.rs/ekumenista-evrounijata-lezbejka-i-jevrej-zabranjuju-narodu-da-ide-u-crkvu/>
- Институт за српски језик САНУ. 19. 8. 2020. Речник појмова из периода епидемије ковида. <http://www.isj.sanu.ac.rs/recnik-pojmova/>
- Информативна служба Епархије Рашко-призренске и Косовско-метохијске. 22. 11. 2010. Покушај стварања “расколничке цркве” и узурпације манастира на северу Косова доживео потпуни фијаско - Сачувано јединство СПЦ. http://www.spc.rs/sr/pokusaj_stvaranja_raskolnicke_crkve_uzurpacije_manastira_na_severu_kosova_dozevoe_potpuni_fijasko_sa
- Информативна служба Српске Православне Цркве. 29. 5. 2015. Саопштење за јавност. http://www.spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_29_maj_2015_godine
- Информативна служба Српске Православне Цркве. 15. 5. 2017. Порука Уредништву „Блица”: Јефтино сте се продали!. http://www.spc.rs/sr/poruka_urednishtvu_blica_jeftino_ste_se_prodali
- Информативна служба Српске Православне Цркве. 16. 5. 2020. Епископ бачки др Иринеј: Свето Причешће – извор здравља или извор болести. http://www.spc.rs/sr/episkop_bachki_dr_irinej_sveto_pricheshtshe_izvor_zdravlja_izvor_bolesti
- Информативна служба Српске Православне Цркве. 25. 3. 2021. Саопштење за јавност Светог Архијерејског Синода. http://www.spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_svetog_arhijerejskog_sinoda_13
- Информативна служба Српске Православне Цркве. 8. 4. 2021. Уснуо у Господу архимандрит Јован Радосављевић. http://www.spc.rs/sr/usnuo_u_gospodu_arhimandrit_jovan_radosavljevitsh
- Јанковић, Хаџи др Јелена. 14. 6. 2020. Свето Причешће – универзални Лек (размишљања

- једног лекара). http://www.spc.rs/sr/hadzhi_dr_jelena_jankovitsh_svetopricheshtshe_univerzalni_lek_razmishljanja_jednog_lekara
- Кабинет Патријарха српског. 7. 7. 2020. Саопштење за јавност, 7. јул 2020. године. http://www.spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_43
- Канцеларија Епископа бачког. 26. 3. 2020. САОПШТЕЊЕ ЕПАРХИЈЕ БАЧКЕ (26. март 2020). <https://eparhijabacka.info/saopstenje/22/07/26/03/2020/>
- Канцеларија Светог Архијерејског Синода. 23.3.2020. Саопштење за јавност Светог Архијерејског Синода. http://www.spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_svetog_arhijerejskog_sinoda_4
- Канцеларија Светог Архијерејског Синода. 13. 4. 2020. Саопштење за јавност Светог Архијерејског Синода. http://www.spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_svetog_arhijerejskog_sinoda_6
- Лончар, Златибор. 21. 3. 2020. Наредба о забрани окупљања у Републици Србији на јавним местима у затвореном простору: 39/2020-7. <https://www.pravno-informacionisistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/naredba/2020/39/2/reg>
- Орловић, Слободан. 14. 4. 2020. Верујем цењена главо да си и учио право. <http://www.nspm.rs/komentar-dana/verujem-cenjena-glavo-da-si-i-ucio-pravo.html>
- П.О.. 6. 4. 2021. Владика Јован после вакцинације: Ко не верује у корону, нека оде до болнице. <https://www.politika.rs/scc/clanak/476504/Vladika-Jovan-posle-vakcinacije-Ko-ne-veruje-u-koronu-neka-ode-do-bolnice>
- Патриархия.ru. 17. 3. 2020. Инструкция настоятелям приходов и подворий, игуменам и игумениям монастырей Московской епархии в связи с угрозой распространения коронавирусной инфекции. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5608418.html>
- Патријарх Павле. 15. 3. 2020. Да ли треба брисати кашичицу после причешћа сваког верника. <https://pouke.org/forum/index.php?/topic/65441-патријарх-павле-дали-треба-брисати-кашичицу-после-причешћа-сваког-верника/>
- Патријарх са свим архијерејима Српске Православне Цркве. 18. 4. 2020. Васкршња посланица Српске Православне Цркве. http://www.spc.rs/sr/vaskrshnja_poslanica_srpske pravoslavne crkve_2
- Патријарх са свим архијерејима Српске Православне Цркве. 29. 4. 2021. Васкршња посланица Српске Православне Цркве. http://www.spc.rs/sr/vaskrshnja_poslanica_srpske pravoslavne crkve_3
- Патријарх српски Иринеј. 21. 3. 2020. Саопштење Патријарха српског г. Иринеја. http://www.spc.rs/sr/saopshtenje_patrijarha_srpskog_g_irineja
- Пено, Здравко. 13. 4. 2020. Тајна Причешћа и прелест вирусоманије. <https://vidovdan.org/izdvajamo/zdravko-peno-tajna-pricesca-i-prelest-virusomanije/>
- Печков, П.. 25. 3. 2020. ПОПОВИ ПРСКАА СО СВЕТА ВОДА ПРОТИВ КОРОНАВИРУСОТ ВО ВЕЛЕС, НЕГОТИНО, КАВАДАРЦИ И ГЕВГЕЛИЈА. <https://sdk.mk/index.php/dopisnamrezha/popovi-prskaa-so-sveta-voda-protiv-koronavirusot-vo-veles-negotino-kavadartsi-i-gevgelija/>
- Републички завод за статистику. 4. 12. 2012. Становништво према националној припадности – „Остали“ етничке заједнице са мање од 2000 припадника и двојак о изјашњени. http://media.popis2011.stat.rs/2012/Etnicke_zajednice_sa_manje_od_2000_pripadnika_i_dvojako_izjasnjeni.pdf
- Служба за сарадњу са медијима Председника Републике. 15. 4. 2020. Саопштење за медије. <https://www.predsednik.rs/docs/2020/04/15/saopstenje-za-medije-15.04.2020-vucic-irinej.pdf>

- Србин.инфо. 26. 3. 2014. СНП НАШИ: Списак 30 највећих србомрзаца и издајника у Србији. <https://srbin.info/politika/snp-nasi-spisak-30-najvecih-srbomrzaca-i-izdajnika-u-srbiji/>
- Србин.инфо/beta.rs. 17. 4. 2020. Патријарх верницима: Молите се у својим домовима, тој домаћој цркви. <https://srbin.info/pocetna/aktuelno/patrijarh-vernicima-molite-se-u-svojim-domovima-toj-domacoj-crkvi/>
- Стање ствари. 31. 3. 2020. Патријарх Иринеј јереју Вукашину Милићевићу: Забрана свештенодејства због презира према одлукама СА Сабора. <https://stanjestvari.com/2020/03/31/patrijarh-irinej-jereju-vukasinu-milicevicu/>
- Чалија, Јелена. 27. 1. 2019. Разговор недеље: патријарх српски Иринеј – „Политика“ се одупире нападу на душу српског народа. <https://www.politika.rs/scc/clanak/421300/Politika-se-odupire-napadu-na-dusu-srpskog-naroda>
- Чалија, Јелена. 28. 3. 2020. Богослужења без верника. <https://www.politika.rs/scc/clanak/451043/Друштво/Богослужења-без-верника>
- Чалија, Јелена. 27. 4. 2021. И у Србији постоје кругови који би да забране библијско учење. <https://www.politika.rs/scc/clanak/477862/I-u-Srbiji-postoje-krugovi-koji-bi-da-zabrane-biblijsko-ucenje>
- Чворовић, Др Зоран и Др Владимир Димитријевић. 30. 3. 2020. Духовна будност и ванредно стање - у одбрану истине о Светом Причешћу. <https://www.vladimirdimitrijevic.com/sr-rs/tekstovi/415-duhovna-budnost-i-vanredno-stanje-u-odbranu-istine-o-svetom-pricescu.html>
- Џамоња Игњатовић, Тамара. 25. 1. 2022. Саопштење за јавност Друштва психолога Србије. <https://dps.org.rs/163-vesti/1529-saopstenje-za-javnost>
- Џомић, Велибор. 21. 6. 2020. Протојереј-ставрофор др Велибор Џомић: Изјава за РИА Новости. http://www.spc.rs/sr/protojerejstavrofor_dr_velibor_dzhomitsh_izjava_za_ria_novosti
- 021.rs/Politika. 9. 11. 2021. Fiskalni savet: Iz budžetske rezerve države „šakom i kapom“ Srpskoj pravoslavnoj crkvi. <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/289316/Fiskalni-savet-iz-budžetske-rezerve-države-sakom-i-kapom-Srpskoj-pravoslavnoj-crkvi.html>
- A. I.. 16. 2. 2022. Deportacija: Đoković predstavlja opasnost po javni red i zdravlje. <https://www.vreme.com/vesti/deportacija-djokovic-predstavlja-opasnost-po-javni-red-i-zdravlje/>
- Agadjanian, Alexander & Scott Kenworthy. 19. 8. 2021. Resistance or Submission? Reactions to the COVID-19 Pandemic in the Russian Orthodox Church. <https://berkleycenter.georgetown.edu/responses/resistance-or-submission-reactions-to-the-covid-19-pandemic-in-the-russian-orthodox-church>
- Agatonović, Mateja. 16. 3. 2020. Ne, tamjan ne štiti od korone. <https://www.cenzolovka.rs/etika/ne-tamjan-ne-stiti-od-korone/>
- Aktuelno.me. 10. 11. 2020. Korona hara Mitropolijom: Preminuo monah na Miholjskoj prevlaci, crkva krije epidemiološku katastrofu!. <https://www.aktuelno.me/crna-gora/korona-hara-mitropolijom-preminuo-monah-na-miholjskoj-prevlaci-crkva-krije-epidemiolosku-katastrofu/>
- Alo!. 12. 5. 2021. Beogradanka tvrdi da je episkop Jovan istukao u stanu zbog kašike koja se koristi tokom pričešća , a sada je priča poprimila novi tok. <https://www.alo.rs/vesti/drustvo/502858/beogradanka-tvrdi-da-je-episkop-jovan-istukao-u-stanu-zbog-kasike-koja-se-koristi-tokom-pricesca-a-sada-je-prica-poprimila-novi-tok/vest>
- Anđelković, Nataša. 16. 4. 2021. Jovan Bajford u Intervjuu petkom: Zašto u krizama mnogi

- veruju u teorije zavere. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-56738986>
- Antonić, Slobodan. 3. 10. 2008. Psovačka strana «druge Srbije». http://starisajt.nspm.rs/kulturnapolitika/2008_ant_e_novine1.htm
- Baboulias, Yiannis. 27. 4. 2020. Communion and the Coronavirus: COVID-19 Triggers Deep Orthodox Divisions. <https://balkaninsight.com/2020/04/27/communion-and-the-coronavirus-covid-19-triggers-deep-orthodox-divisions/>
- BALKAN INFO. 2. 3. 2015. Zvanični kanal. <https://www.youtube.com/c/tvbalkaninfo/about>
- BALKAN INFO. 21. 12. 2019. O nama. <https://www.balkaninfo.rs/o-nama/>
- BBC News na srpskom. 6. 3. 2020. Korona virus: Potvrđen prvi slučaj u Srbiji, još dvoje obolelih u Severnoj Makedoniji. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-51766172>
- BBC News na srpskom. 20. 11. 2020. Korona virus, Srbija i SPC: Kovčeg sa telom patrijarha Irineja prenet u Hram Svetog Save. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-55013114>
- BBC News na srpskom. 29. 12. 2020. Crna Gora, crkva i imovina: Đukanović potpisao Zakon o slobodi veroispovesti. <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-55473279>
- Beta. 21. 3. 2020. Patrijarh Irinej sveštenicima: Zabranjeno više od pet lica na jednom mestu. <https://www.danas.rs/drustvo/patrijarh-irinej-svestenicima-zabranjeno-vise-od-pet-lica-na-jednom-mestu/>
- Beta. 19. 4. 2020. Mediji: U crkvi u Petrovaradinu dvadesetak vernika, nepoznati snimali novinare. <https://rs.n1info.com/vesti/a590776-mediji-crkva-u-petrovaradinu-puna-nepoznati-snimali-novinare/>
- Beta. 12. 5. 2020. Amfilohije služio liturgiju na Ostrogu: Sveti Vasilije je najbolja vakcina. <https://rs.n1info.com/region/a598577-amfilohije-sluzio-liturgiju-na-ostrogu-sveti-vasilije-je-najbolja-vakcina/>
- Beta. 20. 8. 2020. Vučić: Država je u Hram Svetog Save za tri godine uložila 43 miliona evra. <https://www.danas.rs/vesti/politika/vucic-drzava-je-u-hram-svetog-save-za-tri-godine-ulozila-43-miliona-evra/>
- Beta. 16. 11. 2020. U Pečkoj patrijaršiji deset monahinja zaraženo kovidom-19. <https://www.radiokim.net/vesti/zdravlje/u-peckoj-patrijarsiji-deset-monahinja-zarazeno-kovidom19.html>
- Beta. 23. 11. 2020. Koronom zaražen episkop kruševački David koji je služio opelo na sahrani patrijarha Irineja. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/koronom-zarazen-episkop-krusevacki-david-koji-je-sluzio-opelo-na-sahrani-patrijarha-irineja/>
- Beta. 12. 3. 2020. Mitropolija crnogorsko primorska: Tamjanom i molitvom protiv korona virusa. <https://www.danas.rs/svet/mitropolija-crnogorsko-primorska-tamjanom-i-molitvom-protiv-korona-virusa/>
- Beta. 27. 3. 2020. SPC: Ako je problem pričešće, kako to da se zaraze i oni koji u crkvu ne ulaze. <https://rs.n1info.com/vesti/a582521-spc-o-bogosluzenju-i-pricescivanju/>
- Beta. 14. 4. 2021. Za Hram Svetog Save još 1,7 milijardi dinara iz budžeta. <https://rs.n1info.com/vesti/za-hram-svetog-save-jos-17-milijardi-dinara-iz-budzeta/>
- Beta, Radio KiM, Milena Kuzmanović. 21. 11. 2020. Preminuo raščinjeni episkop Artemije. <https://rs.n1info.com/vesti/a674825-preminuo-rascinjeni-episkop-artemije/>
- Beta/FoNet. 4. 3. 2021. Umirovljeni vladika Atanasije preminuo u Trebinju. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/umirovljeni-vladika-atanasije-preminuo-u-trebinju/>
- Beta/N. K.. 8. 5. 2020. Akcija Bukom protiv diktature i večeras u više gradova u Srbiji. <https://www.danas.rs/vesti/politika/utihnula-buka-protiv-diktature-u-uzicu/>
- Blic. 4. 5. 2015. Crkva godišnje zaradi 140 miliona evra. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/blic-istrazuje-crkva-godisnje-zaradi-140-miliona-evra/tvd0f41>

- Bursać, Dragan. 28. 3. 2020. Pravoslavna crkva iznad korone i nauke. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2020/3/28/pravoslavna-crkva-iznad-korone-i-nauke>
- Bursać, Dragan. 1. 4. 2020. Bajka o pravoslavnim lizačima kašika. <https://www.antenam.net/stav/153927-bajka-o-pravoslavnim-lizacima-kasika>
- Calivas, Fr. Alkiviadis C. 26. 5. 2020. A note on the common Communion Spoon. <https://orthodoxtimes.com/a-note-on-the-common-communion-spoon/>
- Catena Mundi. 9. 2. 2022a. Тамни коридори моћи: путеви савремене политичке теорије – Миша Ђурковић. <https://catenamundi.rs/shop/tamni-koridori-moci-misa-djurkovic/>
- Catena Mundi. 9. 2. 2022b. Мрачни коридори моћи: други део Тамних коридора моћи – Миша Ђурковић. <https://catenamundi.rs/shop/mracni-koridori-moci-misa-djurkovic/>
- Catena Mundi. 17. 6. 2022. Откривање аутошовинизма – Зоран Ћирјаковић. <https://catenamundi.rs/shop/otkrivanje-autosovinizma-zoran-cirjakovic/>
- Cvetković, Ljudmila. 30. 4. 2021. Srpska crkva ne odustaje od pričešća kašičicom ni za Uskrs 2021.. <https://www.slobodnaevropa.org/a/uskrs-tokom-pandemije/31231256.html>
- Cvijić, Vuk Z.. 4. 6. 2021. DRŽAVA I HULIGANI Vučićeva istorija sa nasilnicima. <https://direktno.rs/vesti/drustvo-i-ekonomija/355502/aleksandar-vucic-huligani-navijaci.html>
- Čodanović, Nikolija. 2. 7. 2020. Kampanja za izbore na ivici epidemioloških mera. <https://www.istinomer.rs/analize/kampanja-za-izbore-na-ivici-epidemioloskih-mera/>
- Čule, Milica. 23. 11. 2020. „Dolovac zabranila kazne za vladike koji šire koronavirus“. <https://nova.rs/vesti/hronika/dolovac-zabranila-kaznjavanje-vladika-koji-sire-koronavirus/>
- Danas Online. 20. 11. 2020. Preminuo patrijarh Irinej. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/preminuo-patrijarh-irinej/>
- Danas Online/Beta/FoNet. 30. 10. 2020. Preminuo mitropolit Amfilohije. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/preminuo-mitropolit-amfilohije/>
- Direktno.rs. 28. 11. 2021. Vučićeva korona žurka - epidemiološka bomba!. <https://direktno.rs/korona/384932/vucic-korona-arena-sns-skup.html>
- Đondović, Jelena. 31. 5. 2017. OTKRIVAMO!~SPC: Želimo da Ana nasledi Vučića!. <https://www.alo.rs/vesti/politika/otkrivamo-spc-zelimo-da-ana-nasledi-vucica/109503/vest>
- Đorđević, Mlađan. 30. 11. 2021. Zašto Porfirije ćuti dok kolju njegovo stado. <https://nova.rs/vesti/politika/pise-mladjan-djordjevic-zasto-porfirije-cuti-dok-kolju-njegovo-stado/>
- espresso.co.rs. 23. 3. 2020. SMRT JE STRAŠNA, ŽIVOT LEP! Vladika Grigorije ima PORUKU za one koji misle da je lizanje kašičice VAŽNIJE OD ŽIVOTA. <https://www.espresso.co.rs/vesti/drustvo/530385/smr-t-je-strasna-zivot-lep-vladika-grigorije-ima-poruku-za-one-koji-misle-da-je-lizanje-kasicice-vaznije-od-zivota>
- European Comission. 22. 5. 2018. A New European Agenda for Culture - Background Information. https://ec.europa.eu/culture/sites/default/files/2020-08/swd-2018-167-new-european-agenda-for-culture_en.pdf
- FoNet. 30. 3. 2020. Умро владика ваљевски Милутин. <https://www.dnevnik.rs/drustvo/umro-vladika-valevski-milutin-30-03-2020>
- FoNet. 8. 7. 2020. NUNS: Patrijarh ugrožava novinare. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/nuns-patrijarh-ugrozava-novinare/>
- FoNet. 22. 10. 2020. Monah Cetinjskog manastira preminuo od posledica koronavirusa. <https://rs.n1info.com/region/a663716-monah-cetinjskog-manastira-preminuo-od-posledica-koronavirusa/>
- FoNet/Beta/B.P.. 1. 11. 2020. Masovno kršenje protivepidemijskih mera na sahrani mitropolita Amfilohija. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/u-podgorici-sahrana-mitropolita>

amfilohija/

- Gajić, Petar. 27. 3. 2020. SPC ne odustaje od uobičajene pričesti, epidemiolozi upozoravaju da je to opasno. <https://rs.n1info.com/vesti/a582663-spc-ne-odustaje-od-pricesti-epidemiolozi-upozoravaju-da-je-to-opasno/>
- Gajić, Petar. 6. 7. 2020. Usred epidemije Vlada Srbije dala SPC milijardu dinara za radove na Hramu. <https://rs.n1info.com/vesti/a617064-usred-epidemije-vlada-srbije-dala-spc-milijardu-dinara-za-radove-na-hramu/>
- Georgiev, Slobodan. 31. 3. 2020. Mediji i virus: Na sud zbog gostovanja u Utisku nedelje. <https://birn.rs/mediji-i-virus-na-sud-zbog-gostovanja-u-utisku-nedelje/>
- Gillet, Kit. 24. 3. 2020. Priests give communion with shared spoon as Romania COVID-19 cases grow. <https://www.euronews.com/2020/03/24/priests-give-communion-with-shared-spoon-as-romania-covid-19-cases-grow>
- Hladio, Fr. Bohdan. 11. 12. 2020. Community or "Comspoonity". <https://publicorthodoxy.org/2020/12/11/community-or-comspoonity/>
- I.K./R.B.. 1. 12. 2020. Pričest tokom epidemije koronavirusa: Vladika Jovan Ćulibrk uputio važnu poruku vernicima. <https://24sedam.rs/drustvo/pricest-tokom-epidemije-koronavirusa-vladika-jovan-culibrk-uputio-vaznu-poruku-vernicima/>
- Ilić Mirković, Milena. 19. 4. 2020. Crkva puna usred policijskog časa: Imamo prećutnu dozvolu. <https://nova.rs/vesti/drustvo/uprkos-policijskom-casu-vernici-izasli-na-sluzbu/>
- Ilić Mirković, Milena. 23. 11. 2020. Radovanović: Već od četvrtka videćemo posledice sahrane. <https://nova.rs/vesti/drustvo/radovanovic-vec-od-cetvrtka-videcemos-posledice-sahrane/>
- Ilić Mirković, Milena. 1. 12. 2021. Todorović o skupu SNS u Areni: Svako okupljanje je rizik, to treba osuditi. <https://nova.rs/emisije/todorovic-o-skupu-sns-u-areni-svako-okupljanje-je-rizik-to-treba-osuditi/>
- Ilić, Dejan. 19. 1. 2022. Buka, zvuk u modi. <https://pescanik.net/buka-zvuk-u-modi/>
- Ilić, V.. 5. 5. 2020. Korona ne miruje na jugu Srbije: Preminulo dvoje Čačana, oboleli i monasi. <https://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:863025-Korona-ne-miruje-na-jugu-Srbije-Preminulo-dvoje-Cacana-oboileli-i-monasi>
- Index Vijesti. 27. 1. 2022. Đoković jede iz iste žlice sa stotinama drugih ljudi, pogledajte snimku. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/video-djokovic-jede-iz-iste-zlice-sa-stotinama-ljudi-hrani-ga-porfrije/2335556.aspx>
- Insajder. 19. 4. 2020. U pojedinim crkvama pričešćivanje i za Uskrs, vernici sa kućnim ljubimcima otišli u crkve. <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/17997/>
- Insajder. 12.1.2017. Srpska pravoslavna crkva - dobija iz budžeta, a neće da plaća porez. <https://insajder.net/sr/sajt/tema/2719/>
- Insajder. 19.4.2020. U pojedinim crkvama pričešćivanje i za Uskrs, vernici sa kućnim ljubimcima otišli u crkve. <https://insajder.net/arhiva/vesti/u-pojedinim-crkvama-pricescivanje-i-za-uskrs-vernici-sa-kucnim-ljubimcima-otisli-u-crkve-foto>
- Istinomer.rs. 31. 3. 2021. Zoran Ćirjaković. <https://www.istinomer.rs/akter/zoran-cirjakovic/>
- Istinomer.rs. 30. 11. 2021. Dobar deo ljudi je nosio maske. <https://www.istinomer.rs/izjava/dobar-deo-ljudi-je-imao-maske/>
- J. T.. 4. 4. 2020. Prvo hapšenje zbog vernika na liturgiji. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/prvo-hapsenje-zbog-vernika-na-liturgiji/>
- Jakšić, Boško. 5. 4. 2020. Quo Vadis, crkvo. <https://www.antenam.net/stav/154385-quo-vadis-crkvo>
- Janković, Marija. 7. 11. 2019. Zaradiš 76, a dobiješ 116 miliona: Kako država finansira Srpsku

- pravoslavnu crkvu. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-50287978>
- Janković, Marija. 24. 3. 2020. Korona virus i crkva: Šta vernici misle o pričešćivanju tokom epidemije. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-52005003>
- Jarić Dauenhauer, Nenad. 27. 4. 2020. Otvaramo crkve, a one su superširitelji korone. Evo zašto. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/otvaramo-crkve-a-one-su-supersiritelji-korone-niz-je-primjera-koji-to-pokazuju/2178546.aspx>
- Jovović, Pero. 22. 11. 2020. Žene, svašta stavljate u usta: Mizogine uvrede popa iz Niša. <https://nova.rs/vesti/zene-svasta-stavljate-u-usta-mizogine-uvrede-popa-iz-nisa/>
- Kišjuhas, Aleksej. 26. 3. 2020. Religija protiv zdravlja. <https://www.danas.rs/kolumna/aleksej-kisjuhas/religija-protiv-zdravlja/>
- Kišjuhas, Aleksej. 3. 1. 2021. Dođavola sa "autošovinizmom"! (2). <https://autonomija.info/aleksej-kisjuhas-dodjavola-sa-autosovinizmom-2/>
- Kitsantonis, Niki. 5. 12. 2020. Greek Orthodox Church Faces Criticism as Virus Hits Its Ranks. <https://www.nytimes.com/2020/12/05/world/greece-orthodox-church-coronavirus.html>
- Komarčević, Dušan. 3. 4. 2015. Huligani u Srbiji: Nasilnici u službi države. <https://www.slobodnaevropa.org/a/huligani-u-srbiji-nasilnici-u-sluzbi-drzave/26937320.html>
- Komarčević, Dušan. 2. 5. 2016. Koraksova knjiga: Novi život "zardale kašike". <https://www.slobodnaevropa.org/a/nova-koraksova-knjiga-zardjala-kasika-u-radikalskom-genu/27691223.html>
- Krindatch, Alexei (coordinator). 10. 8. 2020. Holy Communion during the Pandemic in American Orthodox Parishes. <https://orthodoxreality.org/wp-content/uploads/2020/08/HolyCommunionDuringPandemicFinalReport1.pdf>
- Kulačin, Nenad. 30. 5. 2022. Ručak sa SPC-om koji je osokolio Vučića. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/5/30/rucak-sa-spc-om-koji-je-osokolio-vucica>
- Kurir.rs. 7. 2. 2020. DŽOMIĆ: Lažne vesti o koronavirusu da odvrte narod od molitvenih litija! A one su najbolji lek od svakog virusa!. <https://www.kurir.rs/region/crna-gora/3407397/dzomic-lazne-vesti-o-koronavirusu-da-odvrte-narod-od-molitvenih-litija-a-one-su-najbolji-lek-od-svakog-virusa>
- Kurir.rs. 7. 1. 2021. CECA U PONOĆ NA BOŽIĆ PRIMILA SVETO PRIČEŠĆE! Pevačica došla u najveći srpski hram i uradila sve kako NALAŽU OBIČAJI!. <https://www.kurir.rs/stars/3599765/ceca-u-ponoc-na-bozic-primila-sveto-pricesce-pevacica-dosla-u-najveci-srpski-hram-i-uradila-sve-kako-nalazu-obicaji-foto>
- Lalić, Ana. 1. 4. 2020. Vladika banatski: Pričest najbolji lek, ne slušajte bludnike. <https://nova.rs/drustvo/vladika-banatski-pricest-najbolji-lek-ne-slusajte-bludnike/>
- Latković, Nataša. 23. 3. 2020. Pričešće može, ali uz kašičicu za jednokratnu upotrebu. <https://nova.rs/vesti/drustvo/pricesce-vernika-iz-iste-kasike-drustveno-neodgovorno/>
- Latković, Nataša. 11. 7. 2020. Vlada donira još 1,7 miliona evra za Hram Svetog Save. <https://nova.rs/vesti/drustvo/vlada-donira-jos-17-miliona-evra-za-hram-svetog-save/>
- Latković, Nataša. 29. 8. 2021. Vlada odlučila: Još šest miliona evra Crkvi za Hram Svetog Save. <https://nova.rs/vesti/politika/vlada-odlucila-jos-sest-miliona-evra-crkvi-za-hram-svetog-save/>
- Luković, Danijela. 23. 11. 2018. CRKVA MOLILA ZA POMOĆ Vlada daje SPC MILION EVRA zbog "teške finansijske situacije". <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/crkva-molila-za-pomoc-vlada-daje-spc-milion-evra-zbog-teske-finansijske-situacije/19v4dk1>
- M. R. M.. 15. 3. 2020. Patrijarh Irinej pozvao vernike i građane da slušaju savete stručnjaka. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/patrijarh-irinej-pozvao-vernike-i-gradane-da->

slusaju-savete-strucnjaka/wfb0e67

- M.R.M.. 10. 5. 2020. Đukanović: Nisam organizator, ali sam podstrekač bakljade. <https://www.danas.rs/vesti/politika/djukanovic-nisam-organizator-ali-sam-podstrekac-bakljade/>
- M. V.. 23. 3. 2020. OVO JOŠ NISTE VIDELI... U borbu protiv korona virusa se uključili i POPOVI SA TRAKTORA I IZ KOMBIJA koji su okadili ulice. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/ovo-jos-niste-videli-u-borbu-protiv-korona-virusa-se-ukljucili-i-popovi-sa-traktora-i-w5ye5wd>
- Marković, Ana. 12. 5. 2020. Vlast je prekršila sopstvene mere i dovela nas u veliki rizik od novog talasa epidemije. https://luftika.rs/protesti-ispred-skupstine-rizik-od-zaraze/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=protesti-ispred-skupstine-rizik-od-zaraze
- Marković, Ivana. 17. 4. 2020. Okupljanje vernika u porti Crkve Svetog Pantelejmona. <https://niskevesti.rs/okupljanje-vernika-u-porti-crkve-svetog-pantelejmona/>
- Marković, Stefan. 27. 3. 2020. Virus korona: Neki sveštenici i dalje osveštavaju domove, novinare CINS-a upozorili na prokletstvo. <https://www.cins.rs/virus-korona-neki-svestenici-i-dalje-osvestavaju-domove-novinare-cins-a-upozorili-na-prokletstvo/>
- Marković, Tomislav. 14. 4. 2020. Bitka za pričešće. <https://www.antenam.net/stav/155330-bitka-za-pricesce>
- Mastilović Jasnić, Ivana. 12. 5. 2017. SKANDALOZNO Srpska pravoslavna crkva lobira da Ana Brnabić NE BUDE PREMIJER zato što je gej. <https://www.blic.rs/vesti/politika/skandalozno-srpska-pravoslavna-crkva-lobira-da-ana-brnabic-ne-bude-premijer-zato-sto/d7bj7c>
- Mihailović, Predrag. 20. 4. 2020. Патријарх Ириней: Страх је велик и оправдан. <http://www.spc.rs/eng/node/74410>
- Mihajlović, Branka i Iva Martinović. 12.11.2012. Još jedan spisak nepodobnih u Srbiji: Na meti NVO. <https://www.slobodnaevropa.org/a/novi-spiskovi-nepodobnih-u-srbiji/24768275.html>
- Milićević, Vukašin. 26. 3. 2020. Kašičica. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1767992>
- Milojević Kostić, M.. 20. 7. 2021. Epidemiolog Radovanović: Stranačkim skupovima kao da neko namerno želi da napuni bolnice. <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Epidemiolog-Radovanovic-Stranackim-skupovima-kao-da-neko-namerno-zeli-da-napuni-bolnice.sr.html>
- Milovančević, Vojislav. 26. 4. 2020. Govor vladike pre nego što se zarazio: Svi da dođete u hram. <https://nova.rs/vesti/drustvo/govor-vladike-pre-nego-sto-se-zarazio-svi-da-dodete-u-hram/>
- Milovančević, Vojislav. 9. 7. 2020. Vučić i huligani – pakt koji traje godinama. <https://nova.rs/vesti/politika/vucic-i-huligani-pakt-koji-traje-godinama/>
- Milovančević, Vojislav. 17. 1. 2021. INTERVJU Zamenik patrijarha: Potcenili smo koronavirus. <https://nova.rs/vesti/drustvo/zamenik-patrijarha-crkva-potcenila-koronavirus/>
- Milovančević, Vojislav. 29. 11. 2021. Porfirije o protestima i Rio Tintu: Reakciju traže oni koji nisu ušli u Crkvu. <https://nova.rs/vesti/politika/porfirije-o-protestima-i-rio-tintu-reakciju-traze-oni-koji-nisu-usli-u-crkvu/>
- mondo.rs/Tanjug. 19. 4. 2020. Uskršnja liturgija na Vaskrs je prvi put služena bez vernika u Hramu svetog Save zbog policijskog časa koji je uveden kao mera u zaštiti od širenja epidemije korona virusa. <https://mondo.rs/Info/Drustvo/a1312981/Uskrs-liturgija-patrijarh-Irinej.html>
- N1. 12.5.2021. Beograđanka optužuje vladiku Jovana Ćulibrka da ju je pretukao. <https://>

www.youtube.com/watch?v=apo6aLdxCTo

- N1 Beograd. 22. 3. 2020. U Novom Sadu red za pričest, za sve vernike ista kašičica. <https://rs.n1info.com/vesti/a580627-u-novom-sadu-red-za-pricest-za-sve-verenike-ista-kasicica/>
- Nedelescu, Hermina. 26. 8. 2021. Anti-Science, Mistrust, and Anxiety in the Orthodox World. <https://berkleycenter.georgetown.edu/responses/anti-science-mistrust-and-anxiety-in-the-orthodox-world>
- Nešić, Milan. 3. 12. 2012. RSE na desničarskoj listi medijskih "izdajnika". <https://www.slobodnaevropa.org/a/slobodna-evropa-na-crnoj-listi-medija-/24787660.html>
- Nikić, Milan. 27. 4. 2020. Monahinja manastira Divostin preminula od koronavirusa. <https://rs.n1info.com/vesti/a593358-preminula-monahinja-mansatira-divostin/>
- Nova. 23. 11. 2020. Pričest u zarazi: Lekcija iz 1929. koju je SPC zaboravila. <https://nova.rs/vesti/drustvo/pricest-u-zarazi-lekcija-iz-1929-koju-je-spc-zaboravila/>
- NOVA S. 21. 3. 2020. Vladika Grigorije o koronavirusu. <https://www.youtube.com/watch?v=nhRwYbftd9Y>
- NOVA S. 3. 4. 2020. Utisak nedelje: Aleksandar Baucal, Vukašin Milićević, Branko Čečen. <https://www.youtube.com/watch?v=AtxrlcRyw80>
- Novosti online. 16. 11. 2020. КОРОНА У МАНАСТИРУ ЖИЧА: Заражено 17 сестара и свештеник. <https://www.novosti.rs/c/vesti/drustvo/936145/korona-manastiru-zica-zarazeno-17-sestara-svestenik>
- Patriarchal Press Service. 17. 3. 2020. Instructions to rectors of parishes and monasteries' town churches, abbots and abbesses of the monasteries of the Russian Orthodox Church over the threat of spreading coronavirus infection. <http://www.patriarchia.ru/en/db/text/5608615.html>
- Peticije.online. 2. 4. 2020. Молба Патријарху српском: Одбраните право своје пастве на Литургију. <https://www.peticije.online/signatures/259252/>
- Petković, Branislav. 3. 4. 2020. Saopštenje sindikata zaposlenih Policije. <https://nasaborba.com/saopstenje-sindikata-zaposlenih-policije/>
- Petrović, Ivica. 27. 1. 2020. Jevreji u Srbiji danas: kako očuvati identitet. <https://www.dw.com/sr/jevreji-u-srbiji-danas-kako-o%C4%8Duvati-identitet/a-52159232>
- Promisao.com. 22. 6. 2021. Ignjatije Antiohijski Bogonosac. <https://www.promisao.com/ignjatije-antiohijski-bogonosac/>
- Radić, Pavle. 25. 3. 2020. Ceo svet drumom, a SPC šumom. <https://autonomija.info/pavle-radic-ceo-svet-drumom-a-spc-sumom/>
- Radio Slobodna Evropa. 15. 4. 2020. SPC pred Uskrs: Crkva poštuje mere države. <https://www.slobodnaevropa.org/a/30556070.html>
- Radio Slobodna Evropa. 22. 4. 2020. Episkop SPC za RSE potvrdio da je zaražen korona virusom. <https://www.slobodnaevropa.org/a/episkop-spc-za-rse-potvrdio-da-je-zarazen-korona-virusom-/30569987.html>
- Radio Slobodna Evropa. 5. 11. 2020. Episkop Joanikije pozitivan na korona virus. <https://www.slobodnaevropa.org/a/30931237.html>
- Radio-televizije Vojvodine. 22. 3. 2020. Sveta arhijerejska liturgija - 22. 03. 2020. https://media.rtv.rs/sr_lat/specijali/55177
- Radovanović, Zoran. 17. 2. 2022. Sećanje na variolu. <https://nova.rs/kolumne/pise-zoran-radovanovic-secanje-na-variolu/>
- Radovanović, Zoran. 23. 2. 2022. Dva štaba. <https://nova.rs/kolumne/pise-zoran-radovanovic-dva-staba/>

- R. Č. 18. 1. 2021. Zašto SPC pravi podelu na podobne i nepodobne! <https://direktno.rs/vesti/drustvo-i-ekonomija/328439/spc-podela-podobni-nepodobni.html>
- Rina. 15. 11. 2021. U ime oca, sina i antikovid: Meštani srpskog sela podigli krst koji ih "čuva od korone". <https://www.blic.rs/slobodno-vreme/u-ime-oca-sina-i-antikovid-mestani-srpskog-sela-podigli-krst-koji-ih-cuva-od-korone/95fwpby>
- Roberts, Hannah and Nektaria Stamouli. 17. 3. 2020. In Italy and beyond, churches grapple with coronavirus. <https://www.politico.eu/article/coronavirus-church-online-live-stream-congregation/>
- RTS Aktuelnosti - Zvanični kanal. 17. 3. 2022. Zadah proleća '72. <https://www.youtube.com/watch?v=ErNPb7aOkRI>
- Sabljaković, Una. 6. 5. 2020. Bakljade - novi slučaj Savamala i test za ombudsmana. <https://www.dw.com/sr/bakljade-novi-slu%C4%8Daj-savamala-i-test-za-ombudsmana/a-53347111>
- Schwering, Markus. 10. 4. 2020. Jürgen Habermas über Corona: „So viel Wissen über unser Nichtwissen gab es noch nie“. <https://www.fr.de/kultur/gesellschaft/juergen-habermas-coronavirus-krise-covid19-interview-13642491.html>
- Sekulović, Vlatko. 25. 3. 2020. Ruski rulet sa životima vernika. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/ruski-rulet-sa-zivotima-vernika/>
- Simić, Žikica. 25. 11. 2020. Pravoslavlje – putena religija dodira i celivanja. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/pravoslavlje-putena-religija-dodira-i-celivanja/>
- Stevanović M. N. i K. Živanović. 13. 11. 2021. Radović: Porez za sveštenike plaća država, ne SPC. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/radovic-porez-za-svestenike-placa-drzava-ne-spc/>
- Stupar, Dalibor. 22. 11. 2020. Kako smo sahranili sekularnu državu. <https://autonomija.info/dalibor-stupar-kako-smo-sahranili-sekularnu-drzavu/>
- Šorić, Miodrag. 8.4.2020. „Ne bojte se!“. <https://www.dw.com/sr/ne-bojte-se/a-53055863>
- Tanjug. 15. 3. 2020. Vučić se sastao sa patrijarhom Irinejem. <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-se-sastao-sa-patrijarhom-irinejem/q7sfkbw>
- Tanjug. 11. 4. 2020. Aleksandar Vučić čestitao Lazarevu subotu patrijarhu Irineju. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/aleksandar-vucic-cestitao-lazarevu-subotu-patrijarhu-irineju/26bycd6>
- Tasić, Jelena. 8. 10. 2019. Irinej uručio Vučiću orden Svetog Save, većina vladika bojkotovala svečanost. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vucicu-orden-spc-za-borbu-za-ocuvanje-kosova-u-sastavu-srbije/>
- Tasić, Jelena. 27. 3. 2020. Dušu nam spasavaju lekari, bolničarke, vojnici, policajci.... <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/dusu-nam-spasavaju-lekari-bolnicarke-vojnici-policajci/>
- Tasić, Jelena. 30. 3. 2020. Policija kontroliše beogradske crkve. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/policija-kontrolise-beogradske-crkve/>
- Tasić, Jelena. 2. 5. 2021. Patrijarh se nalazi između dve struje u SPC. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/patrijarh-se-nalazi-izmedju-dve-struje-u-spc/>
- Tašković, Marko. 26. 11. 2020. KO JE POLICAJAC ANTIMASKER? Pozivao je ljude da ne poštuju mere i ne plaćaju kazne, a onda je napravio NEVIĐENI SKANDAL. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/ko-je-policajac-antimasker-pozivao-je-ljude-da-ne-postuju-mere-i-ne-placaju-kazne-a/1m19ht1>
- Telegraf. 24. 11. 2020. Još jedna žrtva korone u SPC: Preminula mati Ksenija. <https://nova.rs/vesti/drustvo/jos-jedna-zrtva-korone-u-spc-preminula-mati-ksenija/>

- Telegraf.rs. 23. 3. 2020. Konova poruka Crkvi zbog pričešća istom kašičicom: Nikad se tu nećemo složiti. <https://www.telegraf.rs/vesti/srbija/3169187-konova-poruka-crkvi-zbog-pricesca-istom-kasicicom-nikad-se-tu-necemo-sloziti>
- Telegraf/E.N.. 3. 3. 2021. Razumem potrebu za regulisanjem statusa, ali brak je zajednica muškarca i žene. <https://www.alo.rs/vesti/drustvo/razumem-potrebu-za-regulisanjem-statusa-ali-brak-je-zajednica-muskarca-i-zene/391265/vest>
- Todorović, Dragan. 26. 3. 2020. Uloga popova u pandemiji. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1767999>
- Todorović, Dragan. 2. 4. 2020. Komandant »Conrad«. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1769852>
- Tomić, Ana. 18. 5. 2022. Vladike Grigorije i Maksim nisu otišli na ručak kod Vučića. <https://nova.rs/vesti/politika/vladika-grigorije-i-maksim-nisu-otisli-na-rucak-kod-vucica/>
- UO Ateisti Srbije. 29. 3. 2020. Pandemijska pričest. <http://ateisti.com/pandemijska-pricest/>
- Vasić, Marta. 23. 9. 2020. Balkan info – od opasnih teorija zavere do ogledala srpske desnice. <https://talas.rs/2020/09/23/balkan-info-od-opasnih-teorija-zavere-do-ogledala-srpske-desnice/>
- Veljković, Vladimir. 24. 3. 2020. Vanredno stanje ne važi svuda. <https://pescanik.net/vanredno-stanje-ne-vazi-svuda/>
- VOM. 7. 4. 2021. Monahinje iz manastira Sveti Stefan u Gornjem Žapskom pobedile koronu. <https://vom.rs/vesti/covid-19/monahinje-iz-manastira-sveti-stefan-u-gornjem-zapskom-pobedile-koronu/>
- Vučković, Branko. 14. 4. 2020. Proslava Uskrsa: Država između zahteva struke i crkve. <https://www.slobodnaevropa.org/a/proslava-uskrsa-drzava-izmedju-zahteva-struke-i-crkve/30553173.html>
- World Health Organization. 11. 2. 2020. Naming the coronavirus disease (COVID-19) and the virus that causes it. [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it)
- Zdravković, Nikola. 26. 3. 2020. Magična pričest i loša nauka. <https://www.odiseja.rs/magicna-pricest-ilosa-nauka/>
- Zirojević, Milan. 22. 3. 2020. Vera i korona: "Poštovati mere, ne podleći religijskom fanatizmu, moliti se za lek". <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Vera-i-korona-postovati-mere-ne-podlegnuti-religijskom-fanatizmu-moliti-se-za-lek.sr.html>
- Zorić, Jelena. 10. 5. 2021. Beograđanka optužuje vladiku Jovana Ćulibrka da ju je pretukao. <https://rs.n1info.com/vesti/beogradjanka-optuzuje-vladiku-pakracko-slavonskog-jovana-culibrka-da-je-pretukao/>
- Zoupaniotis, Apostolos. 31. 5. 2020. Archbishop Elpidophoros explains why he instructed the use of multiple spoons for the Holy Communion. <https://www.greeknewsonline.com/archbishop-elpidophoros-explains-why-he-instructed-the-use-of-multiple-spoons-for-the-holy-communion/>
- Živanović, Katarina. 7. 7. 2020. Vladika Grigorije: Usmeriti novac u bolnice a ne u crkve. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vladika-grigorije-usmeriti-novac-u-bolnice-a-ne-u-crkve/>
- Živanović, Katarina. 9. 2. 2021. Devet vrata za Hram plaćeno 1.723.000 evra. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/devet-vrata-za-hram-placeno-1-723-000-evra/>

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Милош Јовановић (1977) ради као доцент на Департману за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Држи наставу из предмета: социологија сазнања, социологија рода и сексуалности, социологија православља и теорије идеологије.

Заједно са Драгољубом Ђорђевићем приредио је зборник *Могућности и донети социјалног учења православља и православне цркве* (2010). Прерађени текст докторске дисертације објавио је као књигу *Идентитет, религиозност, сексуалност: проблем идентитета религиозних ЛГБТ особа у Србији* (2016). Аутор је и више десетина научних чланака и поглавља у зборницима радова. Објавио је и више превода научних текстова са енглеског језика.

Бавио се питањима везаним за: (хомо)сексуалност, религију, идентитет, поверење, спиритуалност, однос језика и националног идентитета, здраворазумско знање, европеизацију, неформалне праксе и интимно грађанство.

Теоријска интересовања су му усмерена ка социјалном конструктивизму Бергера и Лукмана, Бурдијеовом разматрању доксе, симболичког насиља и сукоба око класификовања, Елијасовој релационистичкој социологији, херменеутичкој социологији сазнања и комуникативном конструктивизму, о којем би волео да напише следећу књигу.

Милош Јовановић

**СИМБОЛИЧКИ СУКОБИ ОКО ПРИЧЕШЋА
У СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ ПАНДЕМИЈЕ**

Издавач:

Филозофски факултет, Ниш
Ћирила и Методија 2

За издавача:

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектор и коректор:

Марија Стефановић

Прелом и дизајн корица:

Наташа Илић

На корицама:

Келтска кашика са крстом

Формат: 17 x 24 cm

Тираж: 100 примерака

Штампа: СБЕН, Ниш

Ниш 2022.

ISBN 978-86-7379-591-1

DOI: <https://doi.org/10.46630/spp.2022>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)-662:316.3

271.2-55-549

616.98:578.834(497.11)"2020/..."

ЈОВАНОВИЋ, Милош, 1977-

Симболички сукоби око причешћа у Србији за време пандемије / Милош Јовановић. - Ниш : Филозофски факултет, 2022 (Ниш : Свен). - 147 стр. : илустр. ; 24 см

Тираж 100. - Белешка о аутору: стр. 147. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 124-146.

ISBN 978-86-7379-591-1

а) Религија -- Друштво -- Србија -- 2020-2022 б) Свете тајне -- Причешће в) Ковид 19 -- Пандемија

COBISS.SR-ID - 72639753

У целини гледано, ради се о одличној студији, теоријски заснованој на најбољим традицијама друштвеног конструктивизма у социологији, занимљиво писаној уз коришћење колажних техника (уметање карикатура, фотографија, оригиналних твитова). У некој другој књижевној и научној култури, имајући у виду занимљивост и актуелност теме и, с друге стране, ригорозно научни приступ, ова студија би лако могла постати и бестселер.

Предраг Цветичанин

Највећи квалитет текста јесте исцрпна анализа симболичког сукоба присталица непромењеног причешћа у условима пандемије КОВИД-19 и оних који су сматрали да таква пракса представља здравствени ризик – они које овај сукоб занима наћи ће све податке. Али студија исто тако јесте и пример добро одабране и употребљене теоријске основе, као и „прозор“ за читање савременог српског друштва. Пажљиви читалац може сазнати више о савременој Србији него што сам наслов обећава: политичку и вредносну позадину посматраног проблема.

Данијела Гавриловић

Борба против пандемије и ефикасније санирање њених последица по заједницу, може да буде ефикасније уколико је сама та заједница у могућности да добије што више резултата научних истраживања, уместо збуњујућих и противречних информација, лажних вести и гласина којима смо – живећи у савременом медијском окружењу – све више изложени.

Душан Ристић

Књига о симболичком сукобу око причешћа, заснивајући се и на тумачењу полемике, и сама ће, предвиђам, изазвати полемике. И то је добро – нема веће похвале за једно дело. То је и доказ да анализа није чисто кабинетска, високопарна, јалова и удаљена од пулсирајућег друштвеног живота.

Драгољуб Б. Ђорђевић